

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVI-ik évf.

Mártius, Április. 1881.

2-ik füzet.

KÁLI NAGY ELEK.

(Életrajz. *)

Már 1848 előtt is, de különösen az azután következett nevezetes időkben Káli Nagy Elek egyike volt azon kiváló hazafiaknak, kik Erdély sorsának intézésében nagy befolyást gyakoroltak. Az 50-es évek absolutismusa után tett álkormányos kísérletek, a nagy-szebeni tartományi gyűlés erőlködései, majd ezen gyűlés munkálatainak eltörlése, az unio újabb kimondása, az erdélyi királyi biztosi működés, a kir. főkormány-szék utolsó szereplése, megszűnte, az unio reménynyé válása s ezzel a magyar alkotmány visszaállítása, — Erdély történelmének mindezen nevezetes eseményeivel, vagyis Erdély legváltóságosabb 20—30 évi történelmével a Nagy Elek neve szorosan össze van nőve. S mint az unitárius vallásközönségnek főgondnoka, az 50-es években megvédte, sőt bátran mondhatjuk, megmentette egyházának felsőbb tanintézeteit. Mintányképe volt a vagyonos magyar nemeseknek, kinek kezében okos gazdálkodás és helyes háztartás mellett a szép vagyon évről évre gyarapodott, midőn körülötte — fájdalom — a hasonló sorsu családok nagyobb része pusztulásnak indult. Tevékeny részt vett minden hazafias egyesületben, buzgó pártolója volt a magyar irodalomnak, művészetnek.

Erdély jeleseinek egyik legkiválóbbika volt ő bizonyára úgy nagy befolyásu munkássága, mint egyéni kitünő tulajdonai, magas műveltsége, temérdek ismeretei, erős ítélő tehetsége, gyors mindig helyes felfogása, folyékony, világos előadása, tiszta jelleme s szerény, megnyerő modora által. Ennyi fényes tulajdonság és a sikerek, melyek működését mindenütt követték, mintegy oraculummá tették Nagy Eleket különösen Kolozsvárt; bármely fontos ügyről volt szó bármely körben, az ő véleményét kívánták hallani, mi által rendesen eldöntetett a dolog.

*) Ugyan e füzetben adjuk K. Nagy Elek sikerült arczképét is, melynek költségeit az elhunyt iránti legmelegebb kegyelet fedezte. Szerk.

Erdélynek ily rendkívüli, fényes tehetségekkel megáldott, a politikai, közigazgatási, törvényhozási, egyházi és minden köztéren nagy hatással működött s maga után maradandó nagy érdemeket hagyott egyik legkitünőbb fia életrajzát kívánom vázolni e sorokban, előre elnézést kérve, ha gyenge tollam nem bírja méltóan festeni a rendkívüli férfit.

Káli Nagy Elek született Kolozsvárt, 1816 évi január 13-án. Szülői K. Nagy Lázár és alsójárai Pápai Erzsébet, amaz egy marosszéki előkelő székely, ez tordamegyei nemes családból. Anyja azonban már másfél év mulva elhalván, N. E. az anyai szeretet gondozását nem érezhette; ezt sokszor említette életében.

Atyja egy jómódu földes ur s tekintélyes táblabíró, bár osztotta korának azon nézetét, hogy egy vagyonos nemes ifjunak elég a latin nyelvet és a törvényeket tudni, mégis érzéke volt arra, hogy különben is eszes kis fiát valamivel többre is taníttassa. Oly magán tanítót szerzett tehát fia mellé, a ki tudományos készsége s ismeretei által már akkor közfigyelmet ébresztett. Nagyajtai Kovács István volt ez, a későbbi történettudós és legfőbb törvényszéki bíró. E jeles tanítójára mindig nagy elismeréssel és hálásan emlékezett.

Tanulását az unitáriusok kolozsvári főtanodájában korán kezdé, úgy hogy már 1832 nyarán az ottani tanulmányokat befejezte, a mikor a kolozsvári kir. lyceumba mint joghallgató ment át s két év mulva, azaz 1834 jul. hóban 18 éves korában már a jogot is kitünő sikerrel végezte.

Figyelmessége, könnyü felfogása, kiváló emlékező tehetsége és mindenek felett tudni kívánó természete tanulását nagy mértékben elősegítették.

De az iskolai tanulmányok az élénk eszü, szép lelkü, tudni vágyó ifjut nem elégitették ki s nevezett magán nevelője segítségével a magyar- s német irodalom olvasása már mint gymn. tanulónak különös kedvtelésévé vált. Ekkép a magyar s német irodalom jelesebb műveivel s fordítások útján más nagy nemzetek klasszikusaival korán megismerkedvén s az által emelkedettebb irányt s izlést nyervén, egész buzgósággal törekedett arra, hogy iskolatársaiban is az olvasáshoz s mívelődéshez való kedv felébredjen, ez irányban mozgalom keletkezzék, mit előbb hirlapok és folyóiratok járatásával kezdett

meg. Ez volt első alapja a collegiumban később alakult „Olvasó Társaságnak.“

Legkedvesebb barátai s úgy szólva irodalmi szövetségesei voltak a később irodalmi hirre jutott, de korán elhunyt Szentiváni Mihály és Kriza János, ki később irodalmunk egyik jelessévé vált. Nagy Elek helyzete oly szerencsés volt, hogy újabb meg újabb könyveket szegezhetett folytonosan s azokat társaival is közölte. Ismeretségük később bízalmas irodalmi körré fejlődött, melyhez lassanként többen is csatlakoztak. E kör tagjai természetesen irodalmi s kivált költői dolgozatokkal kezdtek foglalkozni, sőt némely apróbb művekkel még mint tanulók, a világ elébe is léptek; Nagy Elek azonban csak tartózkodva és (jelesen Szemere Aurorájában) névtelenül.

Mivelődésre való hajlama az irodalommal s tudománynyal foglalkozó több jeles férfival hozta ismeretségbe s viszonyba s akkori elhatározása a volt, hogy az irodalmi pályát tűzze törekvései czéljának. Azonban a körülmények alakulása megváltoztatta az ifjui szándékot. Atyja határozott akaratára még 1834-ben mind a kir. kormányzékhez, mind a kir. ítélőtáblához és mint táblalabíró Kolozsmegyéhez is felesküdt; nemes becsvágya természetesen mindenütt ismeretek s gyakorlat szerzésére ösztönözte, mi által irodalmi foglalkozásától mindinkább elvonatott. Ezek mellett atyja elvesztvén szemevilágát, számos peres s gazdasági ügyeinek is ő lett intézője; 1837-ben pedig atyja meghalván, gazdasági ügyei, mint egyetlen örökösre, egészen reá nehezettek. S miután 22-dik évét alig töltve, 1838. márt. 26-án meg is nősült, az élet gondjai s azokkal összekötött foglalatosságok teljesen igénybe vették idejét s munkásságát. A magyar s világirodalom jeles műveinek buzgó olvasója s pártolója maradt azután is, üres óráiban szorakozást ezekben keresett; de az írói tollat végkép letette, szívesen és gyakran emlékezett azonban vissza tanuló korának ama kedves éveire, mikor ő is nevezett barátai körében versek s beszélyek irogatásával vagy ilyenek fordításával foglalkozott.

Neje **Gedő Terézia** volt, homorod-szentmártoni Gedő Józsefnek, egy aranyosszéki, alsó-szentmihályfalvi, tekintélyes, nemes birtokosnak, kinek életrajza és arcképe ugyane folyóiratban már megjelent, kisebbik leánya. Egy bájos, szép delnő, Kolozsvár egyik legfeltünőbb asszonya, a kit azonban külső

bájainál még inkább ékesítettek családi nemes erényei. Takarékos, minden házi dolgot maga intéző, igazi magyar jó gazdasszony, szelid, jóságos urnő a szó nemesebb értelmében. Szerette férjét, szerette gyermekeit egész szívvvel és lélekkel. Otthon volt legboldogabb az övéi közt. Őt is szerette, imádta családjának minden tagja. Természetes, hogy ily nő körében Nagy Elek igazán boldog volt és nem kívánczozott soha a világba, otthon neje s szép és jó gyermekei között találván fel egész boldogságát.

Nyolcz gyermekök volt, hét leány és egy fiu; de ezek közül négy korán elhalt, köztük az egyetlen fiu, Elek, szülőinek sokáig érzett mély bánatára. Életben maradt gyermekeik: Gizella, 1862 óta Báró Kemény Ödön neje. 4 gyermekök él. Berta szintén 1862-ben ment férjhez Gróf Bethlen Gézához. 2 gyermekök van. Johanna 1868-ban lett Báró Boul-Bernberg Alajos dzsidás ezredbeli százados neje; e szép, derék nő azonban a múlt évben elhalt, 2 kis gyermeket hagyván maga után. *) Irma 1874 óta a Gróf Triangi Ascensio, közös hadseregbeli százados neje. Mind a négy leány örökölte szülőinek erényeit, szépség mellett magas műveltséget, kedves háziasságot; a jó magyar gazdasszony mintaképe volt mindenik.

Nősülése után N. E. alsó-járai jószágán lakott, de a családjában előfordult gyakori betegségek s az ő folytonos gyöngékedése miatt 1840-ben Kolozsvárra költözött, hol azután állandóan lakott.

Nagy Elek Kolozsmegyében tiszteletbeli aljegyzővé és a derékszék, vagyis a megyei rendes törvényszék birájává választatván, itt kezdődött a megyei életbe befonódni. Mint törvényszéki bíró, különösen a megakadt, bonyolultabb perek előadására szeretett vállalkozni; a törvények alapos ismerete s a törvénykezésben való jártassága által csakhamar figyelmet gerjesztett. Akkor még a latin kifejezésekkel tarkázott, pedans, ő divatu irány használtatott a törvénykezési ügyekben; de ő növekedő tekintélyénél fogva, a régi formaságokhoz és megrögzött szokásokhoz indokolatlanul ragaszkodó öreg birák ellenére már megteheté, hogy több elfogultság ellen sikra szálljon és

*) Ezek egyike, a kis Valéria, ez évi mártiusban hunyt el.

az ítéletek szerkesztésében a latin kifejezések helyett magyar műszavakat s kifejezéseket használjon. *)

1845-ben Kolozsmegye főjegyzőjévé lett s minthogy a reformeszmék még korán gyökereztek meg benne, mire a Gróf Széchenyi István munkái is nagy hatással voltak, itt a munkásságnak nevezetes tere nyílt meg előtte. A főjegyzőség ugyanis akkor a megyei hivatalok közt a legszebb és legfontosabb volt, úgy hogy a nagy Kölcsey sem tartotta tekintélyén alólinak azt egész haláláig vinni. A főjegyző akkoriban nemcsak a megyei törvényszéknek (derékszéknek) előadója, hanem egyszersmind a megyei közgyűlésnek (marcalisnak) tollvivője, tehát együtt a megyei két legnevezetesebb intézménynek ugyszólván lelke volt.

A mint e kettőshivatalát elfoglalta, a volt hátralékokat azonnal elenyésztetni, a heverő ügyeket utba vezetni, a perek előadására s ellátására nézve könnyebb és czélszerűbb módot törekedett behozni. És nyugodni nem akaró igyekezete által már az első törvényszakon mind ez létesült. Meg valóban lepetve, hogy többé egy ügy sem maradt hátra, sőt az ügyvédszéken (az akkor ugynevezett dictaturán) az ügyvédekett kellett felszólítani, hogy terjesszenek pereket ítélet alá s ily módon többé egy törvényszakon sem volt szükség arra, hogy hat napnál tovább tartson a derékszékezés. Ily gyors és jól rendezett eljárás nem volt abban az időben Erdély egy törvényhatóságánál sem. N. E. első főjegyzői hirnévre jutott Erdélyben.

Törekvései a méltányló figyelmet természetesen reá vonták, országgyűlési követté választatott, és a megye, kir. tábla, kormányzók, országgyűlés kezdék különböző hivatalokra javaslatba hozni; 1848-ban pedig ápr. 18-án kelt kir. határozatnál fogva kormányzók titkárrá neveztetett, mely hivatalba azonban az akkor már megindult mozgalmak miatt nem lépett be, megmaradt továbbra is főjegyzői állásában; erről is utóbb lemondott, de felmentését nem nyerte meg. 1849-ben a megye

*) Ilyent sokat hallottam tőle; jellemzésül feljegyzek egyet. Ugyanis az ítéletekben ki szokott tétetni, ha nemes volt a fél, hogy hol resideál, ha paraszt volt a fél, hol commorál? N. E. egyszer nemes félről az ítéletben azt írta, hogy itt és itt lakó, — mire az öreg urak igen felzördülének s capacitálni kezdték az ifju bírót, hogy a nemes ember resideálni szokott, csak a paraszt lakik vagy commorál. N. E. azonban nem tágitott s most egy kis csel-fogással ajánlá, hogy tegyék hát a „lakó“ szó helyett „lakozó“-t, mibe aztán az öreg urak egyhangulag beleegyeztek.

magyarországi lábra alakíttatván át, Nagy Eleket első alispánná akarták tenni, de erre sem vállalkozott; a forradalmi idők erőszakos jeleneitől irtózó, szelid lelkülete s csendes házias természete lehetett ennek oka; a főjegyzőséget azonban folytatta mindaddig, míg a bekövetkezett események ez állást sok más hazai intézménnyel együtt elseperték s így Kolozsmegyének a régi hatáskörrel N. E. volt utolsó főjegyzője.

Országgyűlési követté először 184¹/₂-ben választották Abrudbányáról, 184⁶/₇-ben pedig s az unio kimondásakor 1848-ban Kolozsmegyéből. Itt is nyomai maradtak munkásságának, egyebek közt ő volt tervezője azon munkálatnak, mely alapul szolgált a tagosítás iránt hozott 184⁶/₇-iki erdélyi törvény-czikknek.

Nagy Eleknek a közélet terén megkezdett eddigi rövid pályája szép, nagy reményeket ígérő volt; kitünő tehetségei, alapos, átható ismeretei, fáradhatlan munkássága, a már is elért jelentékeny eredmények tiszteletet és bámulatot ébresztettek iránta mindazokban, a kikkel érintkezett, a kik ismerték működését. Nagy szorgalommal és előszeretettel tanulmányozta ő mind azon reformeszméket, melyek ama termékeny időkben hazánkban, sőt Europa szerte vitattattak és nemes hévvel igyekezett hatáskörében valósítani, a mit a mi viszonyaink szerint jónak, üdvösnek és kivihetőnek itélt. Igazi reform ember volt a fogalom magasabb értelmében; de csak békés időkben volt hivatva az elsők közt harcolni; a csaták zaja alatt aggodalommal nézett a jövő elé, látta a katastrophát, a függetlenség kimondása után levertség vett erőt rajta s ez lankasztotta tevékenységét abban az időben.

A szabadságharcz leveretése után 1849 végén szomoru időszak következett Nagy Elekre. Ő, ki eddig oly kiváló helyet foglalt el a kolozsmegyei tisztikarban, a hirneves főjegyző felszólíttatott a kolozskerületi biztosi állomás elfoglalására; egyszersmind kéz alatt értésére adták, hogy ez az út menekülni a fogságtól, melyet mint a forradalom alatti tisztviselő és orsz. követ másképp ki nem kerülhet. N. E. el volt szánva ez utóbbira. Ismerősei jól tudják, hogy soha levertebb nem volt, mint e napokban. Azonban minthogy Kolozsvár s környéke volt a forradalom erdélyi központja, az erdélyi kormánybiztos s főhatóságok székhelye, s a forradalom után ezen

a vidéken lappangot igen sok szerencsétlen magyar: a legtekintélyesebb hazafiak unszolták N. E.-et az említett hivatal elfogadására, tudván, hogy ő hivatali minőségében kitűnő ügyessége s leleményessége által sok szerencsétlen hazánkfiának eszközlheti menekülését, vagy legalább a büntetés könnyítését. Továbbá általa remélték gátat vetni a felbiztatott nép ama veszedelmes törekvésének, miszerint minden birtokot, a mi csak magyar földesuré volt egykor, kétségessé tenni vagy épen elfoglalni akart. Ezen nagy sulyu érveknek s a sok unszolásnak végre engedett s elfogadta a kolozs-kerületi biztosi (főnöki) állást. Különben is akkor sem ő, sem más nem számithatott amaz eszeveszettségre, hogy a magyar korona részeiből valóságos osztrák-német tartományokat akarjanak gyártani.

Uj hivatalában valósultak mind azon remények, melyeket a megfélemlített, üldözött hazafiak hozzá kötöttek; viszonyban maradt ezután is velek s következően a „purificatio“ ideje, sok vádoltat, üldözöttet megmentett, a sulyosabb vádakkal terheltet előre értesítette, hogy igyekezzenek menekülni. A volt földes uraik ellen itt-ott az erőszakosságig felzudult oláh népet megfékezte; szóval az ő biztossága azon vidék magyarságára nézve bizonyára áldás volt. De nem az volt ő reá nézve; mert a mint lassanként meggyőződött arról, hogy a dolgok jobbra fordulása iránti reménye csak álomkép, sőt mindinkább borul hazánk fölött a láthatár: kínos érzés fogta el, szeretett volna menekülni hivatalától, hogy ne kényszerítették segédkezet nyújtani az abszolút zsarnokságnak. De ezt nem érthette el veszély nélkül; mert hazafias érzelmei s a magyar hazafiakkal való titkos összeköttetése gyanussá, sőt gyűlöltté kezdék tenni Urbán ezredes, Erdély e részének parancsnoka s az idegen hivatalnokok előtt, kik Urbán vezetése alatt egy hivatalnoki ligát alkottak (tagjai voltak egy auditor őrnagy, Öechsner törvényszéki elnök, Tabora törv. ülnök, Zgorszky járási biztos, ki különösen vágyott a N. E. helyére, később meg is kapta azt). Ezek egész lajstromát állították össze a N. E. elleni vádaknak. Már örvendettek eliteltetésén. Megkezdett ellene a vizsgálat. S a ki eddig sok másokat védett, most magát kellett védenie. Erre nézve előfeltétel volt, hogy hivatali állását önként el ne hagyja, míg a vész feje felől el nem hárul. Szerencséjére a vádak közt olyanok is voltak, melyeknek alaptalanságát könnyű volt bebizonyítani, pl. hogy a

forradalom alatt a színházban a színpadról lázító beszédet tartott, s páholyát tüntetőleg nemzeti színekkel ékesíttette volna, stb. A mi legsúlyosabb volt, hogy hivatali állásában több üldözöttnek pártját fogta vagy menekülését elősegítette, csak gyanúsításnak maradt; mert hát ezek természetesen több óvatossággal voltak intézve, mintsem megfogható bizonyíték juttatható volna azokról az ellenség kezébe. Ámde a gyanu is elég volt abban az időben az Urbán-féle bösz embereknek arra, hogy valakit veszélybe ejtsen. Hogy mégis czélt nem érhettek, az leginkább annak tulajdonítható, mert N.-Szebenben az erdélyi kormányzóság körében kivált a szász tekintélyesebb emberek közt többen ismerték Nagy Eleket, ismerték Urbánnak tulkapó dühöngéseit; aztán nem akarták azt a néhány kiválóbb magyar embert, kik akkor szolgáltak, már politikai színből is alaptalanul üldözni. Ugy is el volt árasztva az ország idegeikkel, mit a szász urak sem néztek jó szemmel. Ezeknek befolyása tehát oda hangolta b. Wohlgemuth kormányzót, hogy az Urbán vezetése alatti liga által N. E. ellen indított vizsgálatainak vége vettessék. Ez nagyon bosszantotta Urbánt, de még inkább az, hogy azon kérése, mikép tétessék el legalább N. E. más kerületbe, szintén nem teljesített, még pedig azért nem, mivel N. E. kijelentette, hogy Kolozsvárról sehová sem menne el s Wohlgemuth erre azt írta, hogy kivételesen ő Kolozsvárt hagyandó. Urbán ezt nem hagyta annyiban s panaszát Bach miniszterig vitte fel, minek aztán az a vége lett, hogy Nagy Eleket a Kolozsvárt felállított törvényszékhez tették át előléptetéssel. Mikor Urbántól elbucsuzott, azt mondta ez N. E.-nek, „ott inkább helyén lesz ön, mint a közigazgatás terén, a hol vakon kell engedelmeskedni; amott ítélhet lelkiismerete és a törvények szerint, itt nem szabad resonnirozni, hanem engedelmeskedni kell, mint a káplár engedelmeskedik okoskodás nélkül felsőbbségének.“

Ezzel a veszélyes helyzetből megmenekült, a törvényszéknél több kilátása volt a végleges szabadulásra s már azt hitte, hogy el is jött a szabadulás órája, mikor a szilágy-somlyói törvényszék elnökévé neveztetetvén ki, azt el nem fogadta; hitte, hogy most egyszerüen elbocsátják; de nem tették. Végre bekövetkezett az alkalmas pillanat a szabadulásra; a forradalomban való részvét miatt a további üldözésekre nézve amnestia adatván s továbbá a törvényszékek s közigazgatási ha-

tóságoknak végleges szervezése elrendeltetvén, Nagy Eleknek ez alkalommal keresett okokkal beadott lemondása 1854. január 15-én elfogadtatott.

E négy évi hivataloskodását mindig bánta. Törvényt szerető lelkének fáj az a tudat, hogy egyszer, habár tiszteletre méltó indokokból, törvénytelen térre lépett. A közpustulás idején tette azt a legtekintélyesebb hazafiak unszolására, tette azért, hogy segítsen a hol és a kin lehet. Épen azért, az erdélyi kiválóbb magyar körökben azután is a régi tisztelettel voltak iránta, sőt a legjelesebb hazafiak becsülését s bizalmát még nagyobb mértékben bírta azután, a mint ezt hátrább látni fogjuk.

Ez idő óta 1861-ig a magán életbe vonult, saját ügyein kívül csak a társulati ügyekben, pl. a gazdasági egyesület, nemzeti színházat kormányzó bizottság gyűlésein, az egyházi téren s a hazafi értekezletekben vett részt.

Míg az újra éledő országos politikai mozgalmak s közügyek terén megint találkozoznánk vele, térjünk át vallásközönségünk életében kifejtett nagy fontosságú tevékenységére. Itt is igazán örök érdemeket szerzett magának; oly eredmények kísérték főgondnoki munkásságát, melyek korszakot alkotnak az unitárius vallásközönség történelmében. Ezt feljegyezni első sorban feladata e folyóiratnak.

Vargyasi Dániel Elek, királyi táblai elnök és vallásközönségünk sok érdemű volt főgondnoka 1848 elején elhalván, az ugyanez évben tartott egyházi főtanácson a főgondnoki szék is be lett volna töltendő. Erre a nagy többség, tekintve Nagy Eleknek tíz évi egyházi tanácsosi minőségben kifejtett élénk tevékenységét és munkásságát, őt jelölte ki főgondnokká. N. E. azonban hivatkozva arra, hogy egyházunk kebelében nálanál érdemesebb s hivatali méltóságban is előbb álló hitrokonainkat illetheti meg, eddigi szokásaink szerint, a főgondnoki méltóság, nem fogadta el a jelöltséget. De a Nagy Elek irányában való bizalom és ragaszkodás oly nagy volt, hogy a főtanács akkor inkább elhalasztotta a főgondnoki szék betöltését, mintsem mást válasszon. Az ezután bekövetkezett 1848—49-ki nagy idők lezajlása után 1850-ben nagy bajjal lehetett kieszközölni egy főtanács gyűlés összejövetelét, melyen a nagy rázkódások után az unitárius egyház is zilált ügyeinek legalább nagyjában rendezéséhez foghatott. Volt mit rendezni, mert a lezajlott két év

eseményei mindent felforgattak. Tevékenyebb embereik, egyházi tanácsosaik, tanáraik s iskolamestereik közül sokan bujdosztak: főbb iskoláik ifjusága vagy a csatatérekre maradt, vagy szétszóratott; az egyház vagyona itt-ott elpusztult, kolozsvári főtanodájok laktanyául foglaltatott le, központi könyvtárak s levéltárak maradványai egy nedves helyiségbe egymásra dobva pusztultak; a központ s tractusok közti kormányzat számai megszakadoztak, egyházközségeik magokra hagyatva több helyen felbomlásnak indultak, a harangok a tornyokból hiányoztak, ágyu lett belőlük; a nagy áldozatok, melyeket a nemzeti ügy kivánt, majd a győző ellenség rájuk rótt, végkép kimerítette az embereket s ekkéziákat. Pusztulás, nyomoruság volt mindenfelé. Aztán a bizonytalan, sötét jövő. Kevesen gyűltek össze az említett főtanácsra, azoknak is nagyobb része csüggedten, némán ült ott. De volt még néhány erőslelkű, bátor emberök, ezek élén Nagy Elek, a kiknek tevékenységét a pusztulás képei annál inkább növelték.

Ha már eddig is kitünt Nagy Elek mások felett az unitárius egyház iránti buzgósága s fáradhatatlan munkássága által, most bekövetkezett az az időszak, melyben rendkívüli tehetségeit bámulatos módon érvényesíthette. Itt gyökeres rendezésről, új szervezésről, alkotásról, az egyház külső viszonyainak reformálásáról s tanintézeteinek újra alapításáról volt szó. Nagy Elek mind ezt merészen kezébe vette s megvalósításukhoz, mint elismert, bölcs vezér, hozzá fogott.

Az 1850-ki főtanácson azonban csak kezdetét vette e nagy munka, de már a kezdet is szerencsés volt; a csüggedők közül sokan új bizalmat merítettek s vezéröket követve dologhoz kezdtek. A főgondnok választás az akkori viszonyok miatt s talán azért is, mert az illetékes választók közül sokan nem lehettek jelen, épen a N. E. kivánságára elmaradt ugyan, de azért őt tekintette már ekkor mindenki főgondnoknak s mint vezért feltétlenül követték.

1853 évi február hóban Székely Sándor püspök elhalálozván, s új püspök választását az akkori kormány czélba vett tervei miatt nem engedvén meg, az ekként egyházi és világi törvényes fők nélkül maradt unitárius vallásközönség a főgondnok megválasztását tovább nem halaszthatta. Az 1853-ban Kolozsvárt tartandó zsinati főtanácsra kitüzetett tehát a főgondnok megválasztása. Az említett zsinati főtanácson jul. 4-én, 34 jegy:

zökönvi sz. a. ez meg is történt, 46 szavazat közül 43-al Nagy Elek választotta meg, mit ő általános lelkesedés közt el is fogadott.

Az ő két évtizednél tovább terjedt főgondnoksága nevezetes korszakot teszen az unitárius status életében; sok fontos és örvendetes eseményt mutat fel e korszak, melyek a Nagy Elek nevével mind összefűzve vannak. A vallásközönség husz évi történetét kellene elbeszelnünk, hogy N. E. főgondnoki működését részletesen feltüntessük. Ez azonban igen terjedelmessé tenné életrajzunkat; szoritkozunk tehát a fennebb már érintettek után csak a főbb események rövid jelzésére s N. E. vezérségének jellemzésére.

Az egész egyházban a közkormányzat megszakadozott szálainak gondos és tapintatos összekötözgetése, czélszerű ki egészítése és megerősítése után, N. E. egyik törekvése a volt, hogy épen a főgondnoki hivatal eddig igen határozatlan hatásköre is szabályoztassék. Igen sok példa volt ugyanis a multban arra, hogy a főgondnokok magokat az Egyházi Főtanácsok fölibe helyezve, tetszésök szerint intézkedtek, fontos ügyekben rendeleteket adtak ki, s azokat mintegy ráocroyálták az egyházra; ennek nemcsak világi főnökeiül s vezéreiül, hanem pátronusaiul tekintették magokat, mit legtöbb esetben a Főtanács hallgatva türt a magas hivatalokat elfoglaló főgondnoktól. Nagy Elek kivált a bekövetkezett kísértő időkben ezt veszélyesnek tartotta. Nehogy tehát a lehetősége fenmaradjon annak, hogy az absolut kormány, mely veszélyes czéljait a protestáns egyházak irányába eléggé elárulta, ígéretek vagy bármiféle nyomás által egy főgondnokban saját czéljai előmozdítására talán segédkezet találhasson, a minthogy a n.-szebeni kormány 1850-ben meg is kísérlette nem ugyan világi főgondnokunkkal, mert ez akkor nem volt, hanem néhai Székely Sándor püspökünkkel, a kit N.-Szebenbe hivatott s egyebek közt szép fizetést ígért neki, csak hogy hajoljon kívánságuk után, — mely kísérlet azonban nem sikerült; nehogy tehát ily úton baj vagy legalább is zavar, viszálykodás jöhessen vallásközönségünkre: Nagy Elek olyan határozatokat hozott, hogy minden elvi fontosabb kérdésben csak a Főtanács határozhat; a főgondnok világi elnöke a Fő- és végrehajtó Képviselő Egyházi Tanácsnak, de azoknak határozataitól eltérőleg nem intézkedhetik, valamint a püspök sem. A Főtanács vonakodott ugyan,

s kifejezte, hogy mostani főgondnokában teljesen bizik, de épen főgondnoka indítványára s kívánságára a jövő tekintetéből beléegyezett az ilyenmü határozatokba. Ez volt egyik szép s igazán alkotmányos törekvése Nagy Eleknek.

Jött azután a bécsi ministeriumnak a gymnasiumok szervezése iránt kiadott, hires „Entwurf“-ja, melyben kívántatott, hogy minden gymnasiumban legalább annyi rendes tanár legyen, a hány osztály van s a tanárok fizetéseinek minimuma is meghatározott. Ezek s az Entwurfnak más intézkedései oda céloztak, hogy több autonom prot. középtanoda megszűnjék s azok helyébe cs. kir. tanodák állittassanak német nyelvvel és szellemben, hogy ily módon a centralisticus, német iránynak új nemzedéket neveljenek.

Ezen intézkedések pusztulással fenyegették az 1848—9-ki idők lezajlása után némileg rendbe hozott fő- és két közép-gymnasiumunkat, minthogy a kolozsvári főgymnasiumnál akkor az ottani lelkészszel együtt csak 4 rendes, a tordai és sz. keresztúri öt—öt osztályu gymnasiumoknál pedig szintén az illető lelkészekkel együtt csak 2—2 tanár volt, ezek is aránylag csekély fizetéssel; a többi tanerőket végzett theologus köztanítók pótolták kevés díjért. A csüggedés megint megszállta egyházunkat; féltek említett tanintézeteink bezáratásától s azalig alig éledő egyházunk pusztulásától.

Nagy Elek, néhány lelkes hitrokonunk által támogatva, csüggedés helyett ekkor is a megmentés eszközeit kezdte keresni; merész, nagy tervet készített, mely szerint tanodáinknak a válságos helyzetből való megmentése végett hitrokonink általános adakozásra, illetőleg alapítványok tételére szólittassanak fel, s másfelől minden ekklézsiára, papi és tanítói állomásra aránylagos tőke összeg rovassék ki, melynek kamatait az ekklézsiák, papok és tanítók fizetni köteleztessenek. Bizony merész terv volt ez, nehéz iga a különben is nagyobbára tengődő egyházközségekre s szegény papokra s tanítókra. De nem volt más mód. A lenni vagy nem lenni kérdése állott tanintézeteink s közvetve egyházunk előtt.

A veszély láttára felbuzdult zsinati Főtanács 1855-ben elfogadta a tervet, melynek gyors keresztülvitele után vallásközönségünk közpénztárának tőkéje 150,000 frttal gyarapodott. Ez az unitáriusok csekély számához és szegénységéhez képest fényes eredmény a vallásközönségben rendkívüli lelkesültséget, azonkívül mindenütt bámulatot és tiszteletet ébresztett.

Tanintézeteink meg voltak mentve, a szükséges alap ki-mutattatott, a tanári állomások szerveztettek, s még ezen zsi-nati Főtanácson öt tanárjelölt választatott, kik közül kettő azonnal külföldi egyetemekre küldetett, két év múlva pedig amazok haza érkezte után a más három. Később N. E. főgond-noksága alatt még hat akadémikus tanár választatott említett tanintézeteinkhez s néhány olyan, a kik felsőbb kiképzésüket itthon nyerték. Szóval a tanárok száma mind három gymna-siumunknál néhány év alatt megkétszereződött; fizetések ja-vittattak. Mindezekben senkinek sincs nagyobb érdeme, mint Nagy Eleknek, a fáradhatlan főgondnoknak, az unitarius Sta-tus erős, bölcs vezérének.

Ugyanazon időben szabályoztatott a közpénztár kezelése, szerveztettek a pénztárnoki s az egyházi tanácsokban a köz-igazgatási és pénzügyi jegyzői állomások, a központi könyv-tárnokság; alakították az állandó pénzügyi és tanügyi bizott-ságok. Szerveztetett a főpapiszék. Életbe lépett és jó kezelés mellett gyorsan növekedett az Augusztinovics-alap. Mind ezek által tanodáink megszilárdultak, új virágzásnak indultak, a közkor-mányszat szervesen fejlődött s a pénzügyek tetemesen javultak, megerősödtek.

A fennebbi módon el levén hárintva tanodáinkról a ve-szély, a n.-szebeni kormány új követeléssel lépett fel, kívánta, hogy a gymnasiumokban egy két tantárgy német nyelven adas-sék elé. Az újból emelkedő veszélyt az egyházi tanács több-szöri kerülő visszairásokkal háritgatta el egészen a németrend-szer bukásáig.

A Nagy Elek főgondnoksága alatt ujittatott meg a Pa-get János hathatós közreműködése mellett az angol unitáriu-sokkal való viszony is, még pedig jelentékeny erkölcsi és anyagi eredményekkel. Az angol unitáriusok ugyanis értesülvén erdélyi hitrokonaik válságos helyzetéről s az általok hozott nagy áldozatokról, ők is 12,000 frtnyi alapot gyűjtöttek s küldöttek, továbbá londoni egyetemükön 1000 frtos évi ösztöndíjat alapí-tottak erdélyi unitárius tanárjelöltek számára, minek segítsé-gével már több tanárunk nyerte felsőbb kiképeztetését Lon-donban. Igen értékes könyvgyűjteményt is küldtek, mi által a tanáraink körében indult újabb irodalmi munkásság elősegítte-tett. N. E. élénk pártfogója s előmozdítója volt a most jelzett testvéries viszony ápolásának is s az ebből eredt szép ered-ményeknek szivből örvendett.

Főérdeme volt Nagy Eleknek abban is, hogy a kolozsvári főtanoda épülete kibővítettett, a megszaporodott közkönyvtár czélszerű helyiséget nyert, a püspöki lak megépítettett: valamint a tordai középtanoda számára diszes új épület emeltetett. Mind ezeknek ő részint tervezője, részint buzgó elősegítője volt.

1860-ban az abszolút rendszer megbukván, végre a püspökválasztási tilalom is megszűnt s az 1861-ben Tordán tartott zsinati Főtanácson Kriza János püspökké meg is választatott, a mit nemsokára követett a királyi megerősítés s Nagy Elek, mint kinevezett kormánybiztos általi beiktatása.

A püspök megválasztása után Nagy Elek, hivatkozva 8 év előtt főgondnökká választatásakor tett nyilatkozatára, hogy t. i. csak addig fogja e méltóságot viselni, míg az egyháznak törvényes püspöke lesz, lemondott főgondnoki hivataláról; de a népes zsinati Főtanács közegyetértéssel és egész tüntetéssel ujabbán megválasztotta, s ő a közohajtásnak meghajolt.

Egyházi törvényeink szerint vallásközönségünkben egyszerre két főgondnok szokott lenni; de mint fennebb is említettem, nem lévén szabályozva a főgondnoki hatáskör általában s annál kevésbé a két főgondnoknak egymás irányába való viszonya, gyakran surlódások, sőt viszálykodások is keletkeztek ebből, kivált ha az utoljára választott főgondnok hivatali méltóságban magasabban állott főgondnok társánál. Ezért történt, hogy Augusztinovics Pál halála után a második főgondnokság tényleg nem töröltetett ugyan el, de nem töltetett be s Daniel Elek maradt 1848-ig egyedüli főgondnok. Nagy Elek hasonlóan egyedül volt főgondnok több évig még pedig úgy, hogy püspök sem volt mellette, s a míg a nehéz viszonyok az egységes vezetést különösen kívánták, nem is sürgette a második főgondnok megválasztását; de a hogy a viszonyok változtak, ő maga indítványozta a második főgondnoki állomás betöltését, melyre aztán harczói G á l f a l v i I m r e kir. táblai ítélőmester meg is választatott. Hogy azonban a főgondnokok közt egyben másban a netaláni illetékesség kérdése fel ne merülhessen, főtanácsilag meghatározatott, hogy a főgondnoki jogok gyakorlata az előbb választott főgondnokot illeti, a másik pedig csak helyettesítőleg az elsőnek akadályoztatása vagy távolléte esetében működhetik. Így a viszony a két főgondnok közt előre tisztázva lévén, N. E. csakugyan kereste az alkalmat, hogy fő-

gondnoktársának is tér nyíljék a cselekvésre, — így pl. az 1865-ki szentgericezi zsinatra is csak azért nem ment el, hogy Gálfalvi Imrére hagyhassa ott a vezérletet, ki különben is azon a vidéken lakott. Nagy Eleknek egyik vezérelve volt, hogy sok nehézségeknek a tapintatos eljárás a legjobb megoldási módja; és ez elvet ő mindig helyesen és bölcsen alkalmazta.

Főgondnoki működéséről még csak annyit akarok megemlíteni, hogy egyházában figyelemmel kísért minden mozzanatot a kisebbekig, ismerte a tényezőket, az embereket, magán érintkezésben vagy levelezésben állott a szereplő s irányadó férfiakkal, felvilágosítani, rábírni, lelkesíteni igyekezett a közügy érdekében mindenkit; az egyházi képviselő és főtanácsi üléseken szorgalommal részt vett, elnökölt, vezette a tanácskozásokat, türelmes szelidséggel hallgatott ki mindenkit; de ha bonyolodott valamely kérdés, akkor hozzá szólott, bámulatos éles bonczolással tisztázta azt, megmondta véleményét s ezzel közmegnyugvásra el volt döntve a dolog. Minden tulajdonsággal birt, a mi az előjáróban, vezérben szükséges arra, hogy maga iránt teljes bizalmat, mély tiszteletet és állandó szeretetet ébresszen; ezért őt tisztelte és szerette is őszintén és bizalommal követte mindig az egész unitárius vallásközönség. Ily viszonyt a vezér és vezetett egyház közt természetesen gyarapodás és virágzó fejlődés kellett, hogy kísérjen.

Főgondnokságának utolsó éveire hátrább még visszatérünk.

Az olasz háboru után az absolutismus hanyatlásnak indulván s 1860-ban az octoberi diploma kiadásával az alkotmányos mozgalmak megkezdődvén, Nagy Elek megint a közpálya terére lépett, hol nevezetes szerep jutott számára. Az octoberi diploma és az azután következett szerencsétlen februáriusi patens által Magyarország és Erdély 1848 előtti alkotmánya visszaállított ugyan, erdélyi cancellárrá B. Kemény Ferencz kineveztetett; ámde, mint tudjuk, az osztrákbirodalom egységének elve fentartatott, a bécsi birodalmi tanács szervezetett, az 1848-ki törvényekről s az unioról hallani sem akartak Bécsben.

Az erdélyi országgyűlés mikénti szervezése s összehívása szempontjából 1861-ben a gy.-fejérvári értekezlet összehívatott, melyre N. E. is meg volt hívva; ezen értekezlet többsége oda nyilatkozott, hogy országgyűlés csak a magyarországi 1847/8-ki

VII-dik és erdélyi 1848-ki I. t. cz. alapján hívathatik össze törvényesen. Ezen nyilatkozat alapszerkezete — biztos tudomás szerint — épen a N. E. tollából folyt.

De ezen nyilatkozat Bécsben figyelembe nem vétetett; a külön Magyarország és külön Erdély szervezése s az 1847-ki állapotok — a mennyiben ez a viszonyok által már lehetetlenné nem vált s a mennyiben az egész birodalom eszméje engedte — visszaállítása megkezdődött. Gr. Mikó Imre, mint volt erdélyi kir. kincstárnok, elnöklete alatt a volt kormányszéki életben levő és szolgálatképes tanácsosok behívásával s a hiányzóknak új kinevezések általi pótlásával ápril hóban az erdélyi kir. kormányzék is életbe lépett.

Ekkor Nagy Elek előbb aranyosszéki főkirálybiróvá, aztán Kolozsmegye főispánjává jelöltetett ki; de ő Gr. Mikó előtt határozottan kijelentvén, hogy törvényhatóság vezetésére nem kajlandó, csakhamar kir. kormányszéki tanácsossá nevezett ki, mely állásban az állami és községi, ugy a közigazgatási ügyeknek lett előadója.

Ez terhes és nagyfontosságú feladat volt, előtte állott mindjárt az országgyűlés kérdése, melylyel az akkori kormány — előre láthatólag — már azért sem hagyhatott fel, hogy az oktoberi diplomát s a februáriusi patenst az erdélyi törvények közé becikkelyeztesse s Erdélyt a birodalmi gyűlésbe beerőszakolja.

Csakugyan a kormányzék működésének megkezdése után csakhamar nyilvánultak is a törekvések az udvari korlátnokság leirataiban, s bár a kormányzék a N. E. előterjesztéseire mind a birodalmi tanács, mind az erdélyi külön országgyűlés ellen s az unio s ennek alapján a közös országgyűlés, mint törvény szerint egyedül lehetséges iránt, több versen felirt, azonban mind ez a felsőbb kormányt más elhatározásra nem birta; nem sokára a kormányzékkez le is küldetett a királyi leirat, mely szerint az erdélyi országgyűlés Gy.-Fehérvárra 1861-iki novemberre összehivatott. Látni lehetett, hogy a törésnek be kell következni. B. Kemény Ferencz ez ötletből az erdélyi cancellárságról le is mondásának egyik indoka az volt, mert Papp László udvari tanácsos az erdélyi országgyűlés összealkotása módozatára nézve külön véleményben levén, a felség az ő nézete szerint döntött.

Bárha Erdélyben példa nélküli volt az, hogy a kormány-

mányszék a kir. leirat előtt meg nem hajolt volna, s a megrendelt országgyűlést összehívni vonakodott volna; mindazáltal N. E. mint előadó, a már többször kimondott meggyőződés és az előzményekhez ragaszkodva, ez alkalommal is azon véleményét terjesztette elő, hogy az 1848-ki jogalapra, az unio törvényességére, a külön erdélyi országgyűlés törvénytelenességére való hivatkozással, a megrendelt országgyűlés ne hirdettessék ki s ne hívassék össze, hanem az uralkodó szándéka megváltoztatására s a Magyarországgal közös s egyedül törvényes országgyűlés összehívására kéressék meg. A kormányzék e véleményt s az azt kifejező javaslatot is magáévá tette.

Ez, ugy szólva, merénylet volt s hogy az komoly következmények nélkül nem marad, előre látható volt. Első meglepetésében a birodalmi kormány e felirat hozatalába befolyt elnököt és előadót hivatalától fel akarta menteni, e végett az előadási ívet távsürgöny útján fel is parancsolta, ettől azonban — mint ekkor jól értesült körökben beszéltek — Gr. Forgách Antal, magyarországi cancellár azon figyelmeztetésére, hogy itt nem egyesek magatartása, hanem a kormányzék tette, veendő tekintetbe, eltértek. Azonban a készülődésekből kitetszett, hogy nagy változás és kényszerítő lépés terveztetik. S míg az udvari cancellaria nem mulasztotta el az országgyűlésre nézve a szükséges lépéseket mind szigorubban elrendelni, a kormányzék sem mulasztotta el N. E. előterjesztéseire minden ily alkalommal már kifejtett nézeteit ismételni; sőt a cancellaria az uniora vonatkozó iratok felterjesztését kívánván, N. E. ez alkalmat arra használta fel, hogy az unio körülményeit alaposan s részletesen felterjesztvén, megmutatta, hogy az törvényes módon s minden formaságokkal valósággal véghez ment tény, hogy mind a magyarországi 1847^{7/8}-ki VII., mind pedig az erdélyi 1848-ki I. t. cz. maga rendén hozott s s királyilag szentesített oly törvények, melyek valósággal teljesedésbe mentek, alkotmányos törvényhozási uton el nem töröltettek és így mindenkép kötelezők. *)

Ily körülmények közt elbocsáttatását megelőzve Gr. Mikó Imre is lemondott a kormányzék elnökségről, de a kormányzék tanácsosai, ugy a főispánok, főtisztek abban állapotak

*) Az eddig érintett féliratok és rendeletek nagyobb részt a Sándor József okmánytárában Kolozsvárt, 1865. kiadattak. Ezekre nézve olvasóinkat oda utasítjuk.

meg, hogy a Schmerling-féle kormány lehető meghiusítása céljából állásukat mind addig megtartsák, míg csak a kormány erőszakja azt lehetetlenné nem teszi.

Nemsokára be is következett, hogy cancellárrá a hirhedt Nádasdy Ferencz, a kormányszék élére pedig Gr. Crenneville Lajos altábornagy neveztetett ki. Nádasdy fellépése a lehető legroszabbat sejteté; Crenneville azonban később egy művelt, kiméletes és eszélyes kormányférfinak bizonyult. Ez utóbbi novemberben Kolozsvárt megjelenván, a kormányszéki elnökség elfoglalásakor kijelenté, hogy ő felsége azért nevezett ki ezen helyre egy katonát, hogy parancsai teljesíttessenek; azonban a vészterhes intézkedések akkor még nem valának tudva. Crenneville a kormányszék minden tanácsosát maga eleibe rendelte, megtudandó, hogy állomásaikon megmaradni kívánnak-e? N. E. nyilatkozata az volt, hogy ha meggyőződése szerint vélekednie és nyilatkoznia szabad lesz, és ha nem parancs-szó, hanem a többség nézete lesz az elhatározásokban érvényes, ugy hajlandó állomásán megmaradni. Crenneville finom, gavallér modorával igenlőleg nyilatkozott ugyan, de azért kételkedni nem lehetett, hogy ígérését fentartania nem álland hatalmában. Nem sokára be is következett a válság; leérkezett ama rendelet,*) melyszerint a megyék, vidékek és székely-székek feloszlattak, valamint a már megtörtént közigazgatási és törvénykezési szervezet is megsemmisített; ezek újból alakítására octroyált új szabályok bocsáttattak ki, határozottan kifejeztetett, hogy az 1860-ki octoberi diplomának és az azt követő februári patensnek keresztül kell vitetnie; kimondatott, hogy a főtiszteknek és hatósági tisztviselőknek engedelmeskedniök kell, különben elmozdítandók, sat. Nagy Eleknek azon kormányszéki tanácsosok értekezletén, kik eddig egy véleményen voltak, az volt a véleménye, hogy a fennebbi rendelet nem teljesíthető, a felséghez felírást kell intézni s ha ez Crenneville által nem engedtetnék meg, vagy pedig a keresztülvitel parancsoltatnék, nincs más út, minthogy mindenki, a ki e nézetben van, adja be lemondását. Ez határozattá is vált. E szerint együttesen lemondottak volna Gr. Nemes János, Cserey Farkas, B. Bornemisza János, Szacsvai Zsigmond, Gr. Bethlen Gábor, B. Kemény Domokos, Nagy Elek és Jakab Bogdán. Hogy ez tekintélyes tüntetés lett volna, az bizonyos. Azonban B. Kemény

*) Látható ez is a Sándor J. okmánytárában.

Ferencz és Gr. Mikó Imre e határozatnak a magyarságra nézve veszélyes következményeitől tartván, kivált midőn akkor a kormányzéknek hatáskörében állott, mint legfelsőbb bíróságnak a felebbezett törvénykezési ügyekben és perekben véglegesen itélni, mi a tervezett lemondás esetében csak a szászokra és oláhokra maradt volna, azt a kiegyenlítési módot ajánlották, hogy azok, a kik a jelen kényszerrendszernek magokat alá vetni nem akarják, a közigazgatási ülésekben való részvételtől magokat mentessék fel és kérjék az újból alakítandó törvénykezési osztályhoz való áttételüket. Nagy Eleknek ez a kiegyenlítési mód nem tetszett ugyan, de miután a többi tanácsosok ebbe beleegyeztek már akkor, mikor az expediens elfogadására ő is felkérletett, belenyugodott abba, kivált miután ezt Crenneville is helyeselni látszott.

Bekövetkezett aztán az ugynevezett országgyűlést összehívó, fentebb említett rendeletnek tárgyalása. N. E. előadói véleménye ekkor is oda ment ki, hogy ily rendelkezésre semmi ok sem volt, az törvénytelen, minél fogva ő felsége megkérendő, hogy annak foganatosítását ne kívánja. Ezen vélemény is elfogadtatott s egy ily felterjesztésnek *) felküldését maga Crenneville sem ellenezte, sőt megígérte, hogy azt ő fel is terjeszti; de miután N. E. véleményéhez azt adta, hogy tehát a rendelet nem teljesítendő a legfőbb leirat leérkeztéig, Crenneville erre kinyilatkoztatta, hogy a kihirdetésnek meg kell lenni, s annál fogva fel is szólította Nagy Eleket, hogy ez irányban adja elő a tárgyat. Erre ő kijelenté, hogy fennebb nyilvánított véleménye után lehetetlen, mikép a kérdéses rendelet végrehajtása érdekében ő javaslatot terjeszthessen elő, kérte tehát, hogy helyette más előadó bizassék meg. Crenneville ezt méltányolván, Schreiber Frigyes tanácsost, egy szászt, nevezte ki előadónak. A Schreiber más napon tett előadására Nagy Elek még megjelent; a Schreiber javaslata természetesen oda ment ki, hogy a legf. rendelet végrehajtandó, a módzatokra nézve is véleményt terjesztett elő; ezek ellen Nagy Elek külön véleményt és óvást jelentvén és adván be, eltávozott és többé a kormányzék közigazgatási üléseiben részt nem vett, sem eddigi előadási szakja tárgyaihoz nem nyult, határozottan kijelentvén Kozma Dénes alelnöknek, hogy ő a most erőszakolt törvénytelen eljáráshoz és rendszerhez segédkezet nem fog nyújtani.

*) Ez is megvan a Sándor J. okmánytárában.

Csakkamar értesítették is, hogy eddigi előadási szakjától felmentetett s a törvénykezési osztályhoz rendeltetett át, hol Pap László vitte az elnökséget. Ezen osztály üléseiben rövid ideig megjelent ugyan Nagy Elek, de nem sokára bekövetkezett, a mit már várni lehetett, a lemondás időpontja. Ugyanis teljes ülés szüksége fordulván elő közigazgatási tárgyban a kormányzéknel, arra minden tanácsos meghivatott; a törvényeségi osztálynál volt magyar tanácsosok azonban, köztük N. E. is, nem jelentek meg; ezt Crenneville állásánál fogva természetesen szó nélkül nem hagyhatta, minthogy a plenumba eddig minden tanácsosnak meg kellett jelennie, kijelenté tehát, hogy ez így nem mehet; — ebből B. Bornemisza János, Gr. Bethlen Gábor, B. Kemény Domokos és Nagy Elek alkalmat vettek lemondásuk benyújtására, mi legf. helyen nemsokára el is fogadtatott, N. E. 1862. január havában mentetett fel.

E szerint a kormányzék magyar tanácsosai közül nem mondtak le gr. Nemes János, Cserei Farkas, Szacsvai Zsigmond és Jakab Bogdán. Báró Jósika Lajos szintén lemondott volt valamivel előbb, ő családi indokokat hozott fel, de elhatározására az a körülmény is befolyhatott, hogy azelőtt urbéri fő-törvényeségi elnök lévén, s alatta Pap László mint bíró szolgáltán, most hogy utóbbi a kormányzék alelnökévé nevezetett ki, B. Jósika a Papp L. elnöksége alatt szolgálni nem kívánt. Egyedül B. Jósika mentetett fel kegyelemmel.

A fennebbi lemondásokat követték a megyék főispánjai és székelyszékek főkirálybírái is B. Nopcsa Ferencz hunyadmegyei és Pogány György alsó-fehérmegyei főispánok kivételével, kiknek megmaradását azon megyék különös viszonyai miatt, maga a hazafi párt kívánta.

Ezután szomorú napok következtek Erdélyre, a századok és oláhok mindent felforgató szereplése, a nagyszabedeni ugynevezett országgyűlés sötét napjai. Azonban ezeknek leírása nem tartozván ide, csak Nagy Elekre nézve kell megjegyezmem, hogy a megyei és székbeli bizottmányok a Nádasdy-féle szabályzat szerint újból alkottatván, ekkor mint nagybirtokos a bizottmányba a tordamegyei főispáni és aranyosszéki főkirálybírói helyettesek által N. E. is meghivatott, de ő mind a két felhívást visszautasította; valamint Kolozsvár sz. kir. városában is a választott esküdt közönség feloszlattatván s a 48 előtti communitás állittatván helyre, N. E. mint ez utóbbi volt

testületnek is tagja, abban való helyfoglalásra felhivatott, de azt sem fogadta el, kijelentvén, hogy a Schmerling-féle alkotmányos rendszert sehol sem támagothatja. A n.-szebeni hirhedt gyűlésre Kolozsvár részéről követté akarták felléptetni, de ezen kijelölésbe sem egyezett belé s midőn Abrudbányán mégis követté választatott, természetesen nem lépett be a n. szebeni gyűlésbe, hanem követségéről lemondott.

Végre a Schmerling-Nádasdy féle szerencsétlen rendszer is, mint előre látható volt, lejárta magát, Belcredi fellépése folytán legfelsőbb helyen a kiegyenlítés útjára lépni őszinte hajlam mutatkozott; az uniótól sem látszottak idegenkedni, sőt a közös országgyűléstől sem, — s erre előkészítőül azt a módozatot gondolták ki, hogy a szebeni gyűlést feloszlassák és az unio kérdésében újabb nyilatkozásra Kolozsvárra az 1791-ki 10. t. cz. alapján megint egy országgyűlést hívtak össze B. Kemény Ferencz, mint az 1848 előtti országgyűlés volt elnökének elnökele alatt. Ezt megelőzőleg Nádasdy helyébe Gr. Haller Ferencz nyug. lovassági tábornok neveztetett ki az erdélyi udvari cancellária vezetésére, a nyugodt és békés jellemű Gr. Crenneville pedig az erdélyi akkori viszonyok tekintetéből a kormányzék élén meghagyatott; a lemondott tanácsosok, főispánok és főtisztek pedig viselt hivatalaikba legf. határozatnál fogva visszahelyeztettek. 1865. decz. végén kormányzékai tanácsosi állásába Nagy Elek is megint belépett.

A kolozsvári formasági országgyűlés lejárt s miután az unio és közös országgyűlés törvényszerűsége mellett nyilatkozott, végre leérkezett azon kir. leirat, melynél fogva az 1848 évi erdélyi I. és II. t. czikkek alapján Erdély a már egybegyűlt magyarországi országgyűlésre meghivatott. A széke-lyek és magyarok részéről a legnagyobb készséggel és örömmel történtek meg a képviselő-választások 1866 elején, a mikor Nagy Eleket is a Schmerling rendszer elleni küzdelemben és az unio körüli fáradozásaiért s érdemeiért Erdély fővárosa, Kolozsvár választotta meg Gr. Mikó Imre mellett képviselővé.

Azonban bárha idáig fejlődött az alkotmányos irányzat s bárha békülékenység és kiegyenlítési törekvés mutatkozott mindenfelé, mindazonáltal akkor még az 1848 szerinti teljes visszahelyezés, a felelős magyar ministeri kormányzás helyreállítása, az unioak valóságos keresztülvitele még messze állott

s a jövő kétséges volt. A bonyolult vajudasok gyorsabb fejlődésének azonban — mint tudva van — nagy lökést adott a csaknem katastrofával végződött porosz háboru. 1867 márt. havában oda fejlődtek tehát a dolgok, hogy a magyar ministerium kineveztetett; ámde az unio ügye még ekkor is sok akadályokkal küzködött. Az országgyűlés még 1866-ban választott e tárgyban egy bizottságot, melynek N. E. is tagja volt, de ezen bizottság egyebet nem tett, minthogy alakuló ülésén elnökül Gr. Andrassy Gyulát s jegyzőjéül B. Kemény Gábort választotta meg s egy 15 tagu szűkebb albizottságot küldött ki (ebben N. Eleket is) javaslat készítés végett, mely azonban sohasem gyűlt össze; de a melyre már szükség sem volt többé, miután a törvényes kormány veheté kezébe a további elintézendőket. Nagy Elek csakugyan dolgozott volt az unio mikénti keresztülvitelére nézve egy javaslatot, melyet Gr. Mikónak adott át, s mely később a további ministeri javaslatnak s a hozott 1868 évi unio-törvénynek is alapul szolgált.

Erdély kormányzatát végre a magyar kormány vette kezébe; az udvari cancellária feloszlatattott. De a kormányszék felosztását csak a törvényhozás mondhatta ki, addig is Crenville a kormányszék vezetésétől felmentetett s Erdélybe királyi biztoskép Gr. Péchy Manó, Abaujmege főispánja küldetett le, egy tapintatos, kitünő államférfiu. Ennél szerencsésebb választás ez oly fontos missiora — a mint a következmények igazolták — alig történhetett volna. Gr. Péchy Manó egyszerűsmind a kormányszéknek is élére állittatott. Minthogy azonban az erdélyi sok tekintetben bonyolult viszonyok előzményei és részletei ismeretével a királyi biztos egyelőre természetesen nem bírhatott: a kormány és országgyűlés vezéreibei körében felmerült a kérdés, hogy ki adassék a kir. biztos mellé a dolgokba bevezetés és a megoldandó kérdések felvilágosítása végett. Erre mind Deák Ferencz, mind a kormány Nagy Elek személyében állapotdtek meg. Hogy ez intézkedés feltünő ne legyen, az mondatott ki, hogy N. E. lemondván a képviselőségről, foglalja el ismét a kormányszéknél tanácsosi állását, melyben már előbb is a közigazgatási és államjogi ügyek előadója ő volt. E czélból visszatért hát Kolozsvárra, hol uj missio várt reá.

Ez a missio az volt, hogy a királyi biztos mellett oda működjék, mikép a magyar alkotmány visszaállítása miatt in-

gerült hangulatu nemzetiségi csoportok s ezek szerepelt hősei lecsillapittassanak, aspiratióik illő korlátok közé szorittassanak, a szebeni hirhedt gyűlés határozatai egészen hatályon kívül helyeztessenek. Erdély életérdekei a közös haza színe előtt helyesen felismertessenek, a teljes egyesülést gátló specialis viszonyok s aggodalmak kiegyenlítettessenek, minden függő kérdés rendeztessék, szóval az elvileg s főbb vonásokban már létrejött unio minél gyorsabban valósággal ténynyé váljék, még pedig lehetőleg minden irányban.

Nagy Elek mindezeknek létesítésében nagy buzgalommal, s minden irányu roppant ismereteinél s páratlan tapintatánál s a sok siker által egész Erdélyben elismert tekintélyénél fogva, hiven teljesítette feladatát. A szintén erre törekvő, derék kir. biztosnak igazán jobb keze volt. Csendesesen fejlődtek a dolgok, de naponként közeledtek a célhoz. Mint már említettük, az unio keresztülvitelére nézve szükségelt t. cz. 1868-ban meghozatott s szentesített is; ezen törv. cikkben az erdélyi kir. kormányzéknek 1869 május 1-én leendő felosztása is ki-
mondattott.

Minden fontoló és messze belátó hazafi átlátta azonban, hogy épen a legkényesebb nemzetiségi még itt-ott mindig forrongó divergentiák éber szemmel tartása és sok apróbb dolog gyorsabb tisztázása tekintetéből, igen helyes lesz egy ideig Erdélyben még egy tekintélyes központot fentartani a ministerium és az erdélyi törvényhatóságok közt. Ezen indokból tehát az erdélyi kormányzék feloszlása s az erdélyi törvényhatóságoknak közvetlen a magyar ministeriummal való érintkezése után is, a királyi biztos Erdélyre nézve habár szűkebb hatáskörrel ideiglenesen meghagyatott s a belügyministerium létszámához tartozó személyzettel láttatott el. Ekkor Nagy Elek is ministeri tanácsosi minőségben a kir. biztos mellett hagyatott habár ő a kormányzék feloszlása után végleg nyugalomba kívánt menni s csak a kir. biztos egyenes kívánatára, kit lovagias jelleme, finom tapintata, államférfiuai érzéke, igaz magyar lelke s a közügyek iránti meleg érdeklődése miatt különösen tisztelt és szeretett, foglalta el az új jellegű állomást. Egyébaránt azt hiszem, hogy Gr. Péchy, jól ismerve Nagy Elekot, hasonló érzelmekkel s ragaszkodással viseltetett iránta.

1872-ben az erdélyi kir. biztosi működés s mellette levő kir. biztosság végleg megszüntetvén, N. E., mivel Kolozsváron

kívül sohasem volt hajlandó bármi állomást elfoglalni, végleg nyugalomba lépett, de ekkor már nagyon is szüksége volt a rég ohajtott nyugalomra, egészsége meg volt rendülve, a mi különösen a nála addig szokatlan lankadtság s komor kedélyhangulatban kezdett aggasztóan mutatkozni.

Előadván gyenge vázlatban N. E. főbb működése köreit s jelezvén nyomain a kiváló, nagy eredményeket és érdemeket, mielőtt utolsó szomorú éveikhez érnénk, tarlózzunk még e rendkívüli ember munkásságának oly kisebb térein, melyeket még nem említettünk.

1861 óta a kormányzék a legfőbb biráskodást is külön osztályban gyakorolván, N. E. ez osztálynak is, mint nagytekintélyű törvénytudó, ő felsége rendeletéből, állandó bírása volt, azon idő alatt t. i. míg kormányzék tanácsos volt.

A kir. biztosság életbe léptével, az erdélyi kir. telekkönyvi igazgatóság elnöke is volt. Továbbá, míg az erdélyi földtehermentesítési igazgatóság Kolozsvárt volt, ennek ülésében is részt vett. A királyi biztost távol létében vagy akadályoztatása eseteiben helyettesítette.

Aztán a régiekre térve, Kolozs- és Tordamegyének és Aranyosszéknek táblabirája, Kolozsvár és Abrudbánya esküdt közönségeinek tagja volt; később a viszonyok változtával megint Kolozsmegye és Aranyosszék képviselő bizottságának s a kolozsvári esküdt közönségnek lett tagja.

De még figyelemre méltóbb, hogy a kolozsvári nemzeti színház országos igazgató-választmányának évtizeken át szintén nagy befolyású tagja volt. Egyébaránt ezzel kapcsolatban megemlíthetem, hogy a kolozsvári nemzeti színház épületének építése körül (ez volt az első állandó magyar színház) a N. E. atyjánál, Nagy Lázárnál, ki ekkor királybíró volt, alig fáradozott valaki többet. E családnak már a színház építése óta meg volt állandó családi páholya s Nagy Eleknek s családjának esténként nem volt kedveltebb szorakozása a színháznál.

Igazgató tagja volt továbbá az erdélyi muzeumnak s az erdélyi orsz. gazdasági egyesületnek alapító tagja, melynek gyűléseibe szintén szeretett eljárni s mint tanult, practicus, jó gazda e körben is nagy tekintélyben állott. Alapító tagja volt még a Kisfaludy- és Történelmi Társulatoknak. Szóval ott volt ő mindenütt, még pedig mint jelentékeny tényező, a hol egy mivelt, igaz, jó hazafinak lenni kellett.

Birtokait folyvást gyarapította különösen tagosítások, kiegyezések, vásárlások, czélszerű új berendezések, okszerű befektetések által. Szakértő volt a gazdaságban, törvénybeli jártassága felért a legkiválóbb ügyvédekével; és így képes volt jószágainak főigazgatását s pereit, ugy kisebb ügybajos dolgait maga intézni. Ily ember működésén áldás kellett, hogy legyen. Az is volt. Atyjáról maradt adósságait mind letörlesztette, a mellett maga is 8000 frtnál többel járult egyházi és közczélokra (mint ezt egy hátra maradt jegyzékéből láttam, nem lévén ebbe beleszámítva évenkénti 4—500 frtra menő kisebb adakozásai, (melyekről szintén egy sok évig vitt jegyzéke maradt fenn). A magyar s külföldi klassicus irodalomra is sokat áldozott; mert olvasni nagyon szeretett. Emlékszem, mikor Vörösmarty meghalt, meghatottan mondotta, hogy „Magyarországnak ily nagy halottja rég nem volt.“

Baráti köre antik, patriarchalis volt. Ebben is kifejeződik nemes jelleme. Ő, a kit Gr. Mikótól kezdve a Bánffyak, Kemények, Bethlenek s más erdélyi főurak gyakran meghittak, szívesen láttak, sokszor meglátogattak, nem vágyott ezek körébe; az összeköttetést s többekkel, különösen B. kemény Istvánnal, B. Bánffy Dániellel és id. Gróf Bethlen Jánossal igyekezett ugyan a barátságot is fentartani; de a kikkal minden nap szeretett egy-két órát szórakozásból eltölteni, néhány régi tanulótársa s ifjúkori barátjai voltak azok, mint Fejér Márton ügyvéd s többször országgyűlési követ, ki 48 után fogva is volt; Mikó Lőrincz ügyvéd és jogtanár, Kolozsvárnak egyik legtiszteltebb polgára, kit minden nemes és hazafias ügyben szent lelkesedés hevített; Kozma László ügyvéd, 48-ban honvéd tiszt, azután besorozott osztrák katoná, egy szeretetre méltó, szellemes, kristálytisza lelkű és szívü ember; Páll Sándor, most erdélyi kir. tankerületi főigazgató, a kolozsvári köz- és társas életnek egyik legismertebb tagja; Kriza János unitárius püspököt és népszerű költőnket már elől említettük; Jakab Elek, volt Kossuth-huszár tiszt, később jeles történetírónk, minden hazafias ügynek lelkesült előharczosa; Filep István, egy Rákóczy korára emlékeztető tüzes magyar hazafi, s egy pár vidéki ember, köztük a mindig nyugodt, csendes, megfontoló Székely Elek, később tordamegyei királybíró; — ez volt a bizalmas baráti kör, melyben jól találta magát mindig. Nagy Elek délutánonként egy-két órai sétát szokott tenni ki

a kolozsvári szép sétaterre, ezen sétájában említett barátai közül kettő három (Kozma mindég) kísérte s aztán a séta végével minden nap, persze nyári időben, Mikó Lőrincznek különben is útban eső kertjébe szoktak benézni, hol virágok és zöld lombok közt, a Szamos gyorsan futó vizsusogása mellett jóízűen elbeszélgettek közügyekről és sokszor kedvderítő tréfás dolgokról. Azt alig kell mondanom, hogy a társaság központja ilyenkor is Nagy Elek volt; czikázott belőle a szellem és kifogyhatatlan volt jóízű élecekben s anekdotákban. Igazi ismerettár (ha komoly dolgokról is volt olykor szó) és a leg bővített szellemi omnibus és eleven éleclap, jobban mondva „élecz és jó humor-tárház“ volt ő. Ezért környezet, említett bizalmas barátai is, természetesen egész bensőséggel ragaszkodtak hozzá.

Téli időben, mikor ilyen sétákat nem lehetett tenni, említett barátait gyakran hívta magához vacsorára, olykor ebédre. Mint bölcs ember tudta, hogy a jeles emberek társasága a legjobb iskolánál is jobb iskola, ezért egy-két jóirányú és jó igyekezetű ifju embert is szeretett olykor körébe vonni. E szerencsében részesült e sorok írója is sok éveken keresztül s mondhatom, hogy a németországi, párizsi és londoni egyetemeken nem tanultam annyi igaz bölcsességet, mint a N. E. körében.

Kevéssel, hogy a kir. biztosság feloszlása után, mint ministeri tanácsos, nyugalomba lépett, Nagy Eleket 1871-ben szélhűdés érte, mi miatt lelkileg és testileg tehetetlen állapotba jutott. A ki addig oly széles körben vezérkedett, világított, központ volt, most egyszerre semmivé lett. Ezutáni életét szárandó tengődésnek mondhatjuk. A sors nem engedte, hogy a kitünő ember, fényes pályafutásának bevégezése után egyszerre dőljen le; előbb rommá tette s e rom csak évek után dölhetett végkép össze. 1878 január 7-én halt meg 62-dik évében. A családon kívül az unitárius vallásközönség egyházi tanácsa is adott ki gyászjelentést. A „Ker. Magvető“ unitárius folyóirat méltóan megkönyezte. A lapok melegen szóltak érdemeiről, pedig azoknak az érdemeknek csak egy részét ismerték, mert N. E. nem volt modern ember, a ki hirdesse vagy hirdettesse érdemeit, inkább rejtette azokat.

Szélhűdött állapotában kétszer mondott le az unitárius vallásközönség főgondnokságáról; utoljára 1875-ben az árkosi

zsinaton oly határozottan, hogy e határozottság előtt meg kellett hajolni. A zsinati Főtanács ez alkalommal szeretett és érdemekben oly gazdag főgondnokának hálás köszönetét fejezvé ki felejtethetlen, soknemű, fontos szolgálataiért, egyszersmind tiszteletbeli főgondnokká jelentette ki egész életére.

Ime egy kitünő embernek, egy igaz hazafinak, a közügyek egyik hősének, minden közművelődési törekvés nemes lelkű barátjának, a családi élet s baráti kör egy antik mintaképe, Erdély legjelesebb fiai egyikének vázlatos életrajza. Ime, a tiszta jellemvonások, a rendkívüli szellem erős nyilvánulásai, a különböző cselekvési téreken egy hiv munkás által elért nagy eredmények hézagosan összeállított képe.

Olyan élet és oly pályafutás, mint a Nagy Eleké, bizonyára méltó minden igaz hazafi kegyeletes tiszteletére s méltó arra, hogy emléke az utókor előtt is buzdító, nemes például szolgáljon.

BUZOGÁNY ÁRON.

TERENZIO MAMIANI KÖNYVE A VALLÁS FELŐL.

(Folytatás és vége.)

X.

Kant, a nagy königsbergi bölcsele, az emberi lélekben az elméleti észet megkülönbözteti a gyakorlatitól s az értelem még egy tehetségét csatolja hozzájuk, az itéleterőt. Az elméleti ész a gondolkodó alannak az a minősége vagy tulajdonsága, mely neki a megismerés általános feltételeinek létrehozatalát teszi lehetőségessé, a mi szerint a gondolkodó alany e feltételeket a tapasztalattól függetlenül, tehát „a priori“ hozza létre; az elméleti ész bírálata a tapasztalati, érzéki világon túl terjedőkre irányul, azokkal az ismeretekkel foglalkozik, melyek túl terjednek az empirismuson, ezek eredetét és az ilyen ismeretek határait vizsgálja. Ez ismeretek vagy analyticus vagy syntheticus itéletek s utóbbiak úgy alakittatnak, hogy a tapasztalati tárgyra a megismerés általános feltételei alkalmaztatnak, ilyen módon az ember csupán csak az említett általános feltételek tárgyait ismerheti meg, a tüneményeket (*phenomena*), de nem ezek valóságát (*noumena*), melyeket Kant szerint a gondolkodó alany soha meg nem ismerhet, mert a megismerés általános feltételein kívül képzelni se tudja őket. Az elméleti téren Kant a szabadság, halhatatlanság és istenség fogalmainak csupán csak szabályozó értéket tulajdonít, a mennyiben az empirismus határtalanságát előtüntetik, e fogalmak a gyakorlati ész terén érvényesülnek s itt egy erkölcsi szükségesség elfogadásukra kényszerít, ezt az erkölcsi szükségességet Kant „kategoricus imperativus“-nak nevezte. Az erkölcsi öntudat az a kényszerítő hatalom, mely az erkölcsös és törvényes cselekedet megismerésére vezet, ezen alapulnak a gyakorlati ész követelményei, a melyeknek „szabadság“, „halhatatlanság“ és „istenég.“ Kantot tartják a dogmatismus lerombolójának s az empirismus egyik legnagyobb támaszának, de vajon joggal, ez más kérdés, mert hogy lehet tapasztalatiságról szó ott, hol tanállitmány, tehát

dogma, hogy a tulajdonképi tárgyat nem ismerhetjük meg, mert a megismerés általános feltételeitől nem vonhatjuk el.

De mi szükség van az elvonásra? az idő és tér talán csak puszta fogalom és nem valóság? Azt gondolom, hogy mind a kettő valósága elvitázhatlan, mindkettő a létező test terjedését jelenti s test nem létezik terjedés nélkül. És az elméleti és gyakorlati észről való fölvétel nem dogmatismus-e? Az észszel való élés sokféle lehet ugyan, de az eszet ép oly kevéssé lehet kétfelé osztani: elméletire és gyakorlatira, mint magát az oszthatlan lelket. Különben is az elmélet és gyakorlat közt sorompót csupán csak a dogmatismus von. Az erkölcsről lehet és van öntudatunk, de erkölcsi öntudatról, melynek tárgya állandóan az erkölcs, ép oly kevéssé lehet szó, mint aesthetikairól vagy logikairól. Az öntudat tárgyai változnak azok szerint, melyeket eszünkbe forgatunk, de ez öntudat mint lelki állapot egy és ugyanaz. Különben is eléggé feltűnő, hogy K a n t az „istenség“ fogalmát az elméleti ész köréből a gyakorlatiba helyezi át, mert ép a természet tárgyai megismerésénél, különösen az ismeretek azon terén, melyet K a n t „koszmiológiai paralogismus“-nak nevezett, melyen a gondolkodó lélek a világegyetem megismerésével foglalkozik s ebben egy végtelen okkapcsolatot vesz észre, tehát az elméleti ész körében fejti ki a szemlélődő ész a végokról való eszmét. Végül K a n t n a k az a tévedése is megrovandó, mely szerint az erkölcsöt a vallással, az erkölcsről való öntudatot a vallásával egynek lenni mondotta, illetőleg e kettőt egymással összezavarta. Erkölcs és vallás eredetileg ugyan egy volt, de a vallás túlszárnyalta az erkölcsöt, ennél többet kíván, ennél többet ad. A ki egy tökéletes fölényben hiszen, s élő hittel hiszen benne, haladni fog a tökéletességhez, mert meg van írva, „kedvesek ő előtte, kik az ő utjokban tökéletesek“ (Péld. 11,5). A tökéletességhez haladó élte napjait oly cselekedetekkel fogja feldiszíteni, melyeket a természeti jog nem hogy ajánlana, de eltilt tőlük, melyeket törvény és erkölcs nem rendel. Az erkölcsi érzés azt soha senkinek se rendeli, hogy ellenségét szeresse, a keresztényvallás pedig ezt követőitől kívánja, mert így szól megváltónk: „szeressétek ellenségeiteket“ (Mát. 5, 44). Már M ó z e s mondja: „ellenséged bujdosó marháját hajtsd haza neki“ (II. 23, 4). Ezekből világosan kitűnik, hogyha a vallás szerint akarunk élni, ellenségeinket is szeretnünk kell.

XI.

Az evangéliumok új parancsolata : a tökéletes szeretet az erkölcsi parancsolatoknál, melyek arra valók, hogy a társadalom rendjét, egyensúlyát biztosítsák és azt, mit természeti jognak szokás nevezni, kellőképp meghatározzák, sokkal feljebb való. **M ó z e s** törvénye csak annyit mond: „ne ölj“ (II. 20, 13. — V. 5, 17), a **b u d d h i s m u s** ennél még többet mond, mert azt mondja: „ne ölj élő lényt“ s követői e parancsolatot oly sziszigoran követik, hogy húst sohasem esznek. A „lex Julia“ azt mondja: temeratores nuptiarum gladio puniuntur, egy törvény, melyet a társadalom hozott a paráznaság ellen s ennek megfelel **M ó z e s** azon erkölcsi törvénye: „ne paráználkodj.“ A **b u d d h i s m u s** tizedik törvénye: „légy szemérmes“ már vallási törvény, de ennél még fenségesebb **K r i s z t u s** urunk következő parancsolata: „Ha szemed azt mivelí, hogy megbotránkozzál, vágj ki azt“ (M á t é 5, 29). Itt nem a törvény büntet a társadalmi rend megóvása végett és nincs is itt büntényről szó, csak a bűn útjának eredetéről, mely útról az ember még megtérhet, — az ember e parancsolatot megtartva saját magát bünteti a csupa hajlamért, mely még szándék sem s mind ezt teszi csupán azért, hogy a tökéletességhez közeledjék. Ennyire különbözik az erkölcsi törvény a vallásitól! Az erkölcsi törvény a társadalomhoz tartozik, a vallási Istenhez, az ennek tökélyét soha el nem érheti, annak a társadalom, ennek Isten főbirája, az a föld felületén jár, ez a magas égfelé törekedik. Argosból (Peloponnesusban) két fiatal ember, **K l e o b i s** és **B i t o n**, így írja **H e r o d o t**, anyjok kocsija elé saját magokat fogták be s anyjokat a kocsira felültetvén, őt egész **H e r e** templomáig vitték, s ott az áldozatok elvégeztével a roppant fáradtság után mély álomba szenderültek, melyből többé nem ébredtek fel s mint **H e r o d o t** mondja: διέδεξέ τε ἐν τούτοις ὁ θεὸς ἰὸς ἀμεινον εἶη ἀνθρώπων τεθνάναι μάλλον ἢ ζῶειν, az az: „Isten az ő példájokban megmutatta, hogy az embernek meghalni jobb, mint élni.“ **S o l o n** ezeket tartotta **T e l l o s** után az emberek legboldogobbjainak. *) E nemes önfeláldozás, melyet boldog halál jutalmazott, vajjon minő kútforrásból eredt, nemde a valláséból?

Caius Plinius Caecilius Secundus egy remek levelében, melyet **Calestrius Tyro**-hoz irt, **Corellius**

*) ΗΡΟΔΟΤΟΥ Α. 31.

Rufus halála felett való mély bánatját az érzés ama saját nyelvén fejezte ki, mely minden résztvevő szívet mélyen megillet. E levelében többek közt ezeket írja barátjának: „vigasztalj meg tehát, de nem e szavakkal: nagy kort ért el a megholt s halálát hosszú betegség előzte meg, — mind ezt igen jól tudom, hanem új és hathatós vigaszt nyujts nekem, olyat, melyet sohasem hallottam, sohasem olvastam. A melyeket hallottam és olvastam, amugy is eszembe jönnek, de egy oly bánat ellen, minő az enyém, gyarlóknak bizonyulnak.“ Proinde adhibe solatia mihi: non haec, senex erat, infirmus erat, (haec enim novi) sed nova aliqua, sed magna, quae audierim numquam, legerim numquam. Nam quae audivi, quae legi, sponte succurrunt, sed tanto dolore superantur.*) Midőn Plinius így irt, az új gondolat, az új vigasz már megvolt a keresztény hitfelekezetnek vallási dolgokról való öntudatában, mert Krisztus urunknak ama szavai: „a ki hiszen bennem, ha meghal is él“ (János 11, 21—32), ekkor már követői közkincsévé váltak. De az ó-szövetség vallása is megadhatta volna Plinius-nak azon vigasztalást, melyet ohajtott, melyre szüksége volt. Jób, midőn a szerencse végkép elhagyta s mind azt elveszítette a mi je volt, így kiáltott fel: „az Úr adta, és az Úr vette el is: áldott legyen az Úr neve“ יְהוָה נָתַן: יְהוָה לָקַח יְהוָה שֵׁם יְהוָה מְבָרָךְ: (1, 21). E mondat az imáadás verőfényes magaslatán van, mert nem szoritkozik a legfőbb lény határtalan hatalmának elismerésére, hanem őt még dorgálásaiért is áldja. Solon Kroisossal tartott párbeszédében nyíltan mondja ugyan, hogy a mit az istenség nekünk adott, azt tőlünk el is veheti, de odáig nem emelkedett fel, honnan Elifázzal, Jób egyik barátjával egyértelműleg azt mondhatta volna: „boldog, kit Isten megdorgál“ (5, 17). És itt megjegyzem, hogy a görög íróknál nem ritkán fordul elő a ó szöveg kifejezés még akkor is, midőn egy istennőről van szó, mint a fennebb idézett példában Herodotnál, melyben Solon a Here templomában történekről tett említést. Mamiani gróf szintén különbséget lát erkölcs és vallás közt s határozottan ellent mond azoknak, kik e kettőt Kant példáját követve összezavarják. Azt mondja Mamiani, hogy az elvakított hitdüh nem egyszer szegte meg az erkölcs parancsait,

*) Lib. I. epist. XII.

igy p. o. a hitüldözés idejében és tulfelől a hit eszményi magaslátán az ember nem egyszer hozott a köznek oly áldozatot, melyet a józan ész erkölcsi szabályelvei nem parancsolnak s nem is parancsolhatnak, mert a józan ész olyat senkitől sem követelhet, mi saját egyéni léte megsemmisítésére törekedik, így a vértanuságot p. o. valamely nagy igazság megerősítésére az erkölcsi érzés senkitől se követeli. Ámde a vallás ilyen áldozatot is követel. Az erkölcsi bölcsélet, így írja szerzőnk, kétféle kötelességet ismer, u. m. általános értékűt és viszonyost, — az első osztályhoz tartozókat megrendeli, a másik osztályhoz tartozókat csak ajánlja s kinek-kinek szabad akaratjára bizza. A jótékonyság kötelesség ugyan, de csak bizonyos mértékig s az erkölcsi törvény azt senkitől sem követeli, hogy ez erény gyakorlatában esetleg talán a maga megrontásával a kellő mértéken túl menjen. A vallásos érzés azonban követeli tőlünk, hogy a nyomor enyhítésére hozott áldozatnál ne azt nézzük, hogy mennyit adtunk és mi maradt meg számunkra, hanem inkább azt nézzük, hogy adományunk elegendő-e. Sienai Katalin, midőn egyszer kemény téli időben gyalog utazott s egy didergő mezitelen megpillantott, azonnal felső ruháját reá öltette s midőn így cselekedett, bizonyára nem gondolt a hidegre, melyet további utjában szenvedni fog. S. Márton, midőn ruhája egyik felét a mezitelenre adta s csak másik felét tartotta meg, nem gondolt arra, hogy a megmaradt félruha neki elegendő lesz-e. A hősies cselekedetek rugója M a m i a n i szerint sohase a törvény, sohase az erkölcsi bölcsélet, hanem a vallás, a hit egy a legfőbb lény által megállapított világrendben, melynek üdvös előmozdítására a nemes küzdelmek hőse örömet és szívesen hoz bármi nagy áldozatot.

XII.

Szépen mondja T r e n d e l e n b u r g egyik kisebb értekezésében, hogy: a görög ó korban a szellem őseredetileg teremtet s innen jó, hogy alakjai nem tarkák és mesterségesek, mint mai nap, hanem világosak és egyszerűek, nem leköszörültek és csillámlók, hanem nyugodtak és bevégezettek. — A költészet, szobrászat és építészet terén a görögök teremtsései öröklétre számíthatnak és a bölcsélet saját birodalmában is, a gondolatok, ha elasztak és vének lettek, a görögök szellemével érintkezve megfrissülnek, megifjodnak. Mert a görög kor reánk

nézve nem ó-kor, hanem saját szellemünk fiatalsága. *) Tökéletesen igaza van dr. Eucken-nek, midőn azt mondja, hogy modern philosophiáknak különös szüksége van egy ily megfiatalodásra a görög szellemhez való szorosabb csatlakozás által, mert az újabb philosophia a középkorral szakítva, ennek merev ellentétéből vette eredetét s mert az mindig általánosító volt, tekintélyre támaszkodott, a részletek megvizsgálását elmulasztotta, ez minden egységet feloldóvá, kételkedővé vált, a fősulyt az elemzésre tette s nem egyszer vesztette el az általánosról való nézetet a benne rejlő egyes részek szétbontása miatt. Az újabb bölcséletnek ezen bíráltilag elemző jellemvonása éles ellentétben áll az ó-kor bölcsészetével is, mert ennek legjelentékenyebb művelői a tárgyak összeköttetését, az egységet, az általánost, mely alá a különös alárendelhető, azt, mit Plato εἶδος-nak nevezett, keresték, nyomozták. Az a törekedés mindent elemeire szétszedni, és az egyes részeket sajátóságok szerint megismerni, az egyes tudományokat hathatósan előmozdította ugyan, de egyjárást gyakran vezetett a szerves egész erőszakos felbontására, — a dolgok természetes összefüggése, egysége, az általános egyoldalú eltagadására. Helyesen mondja Eucken, hogy a modern bölcsészet az egységes világnézetet a tudományos vizsgálat ezen egyoldalúsága mellett annál könnyebben veszithette el, mennyivel kevesebbé egyöntetű nyugot-európai culturéletünk, mint volt a görög népe. A közép korban, folytatja Eucken, a műveltség elemei, noha inkább külsőképen s ezek közül többen elcsenevészve, mégis bizonyos egységben állottak egymás közt, míg az új korban ez egység felbomlásában évszázról évszázra s néha évtízről évtízre haladást látunk. Az elméleti elválasztatott a gyakorlatitól, az állami és jogi élet az erkölcsitől, ez megint a vallástól, holott eredetileg egyek voltak, — a megismerésben a gondolkodás a lételtől, az alany a tárgytól és így tovább s ez irány tetőpontját Kant-ban érte el, és épen ezért az ő munkáiból láthatjuk leginkább, hogy ez uton lehetetlen kívánt célhoz jutni. **) És mégis a legújabb időben nemcsak Németországban, de Olaszországban és Franciaországban is,

*) Kleine Schriften, II. k. a 258-ik lapon, I. dr. Eucken Rudolf „Ueber die Bedeutung der Aristotelischen Philosophie für die Gegenwart“ (Lipce, 1872.) a 19—20 lapokon.

**) L. az idézett értekezés 20—22 lapjait.

ismét terjedőben van a kantizmus, újból ez irány zászlói körül csoportosulnak leginkább korunk bölcselei.

Plato szerint a dolgok lényegére irányult megismerés az, melylyel a dialectica foglalkozik s a mit a létezők gondos megtekintése folytán megismertünk, a faj fogalmának megalkotására vezet, tehát egy nagyobb egységhez (εἶδος), melynek mintegy képmásolatai (εἰδωλα) azon egyfajú egyének, melyekben a szemlélő ész a közös jelleget megismerte s ez által a faj fogalmát megalkotni tudta. A mig Kant a létezőket csaléképeknek, tüneményeknek nevezi s azt állítja, hogy őket lényegileg az emberi ész soha meg nem ismerheti, addig Plato szerint ezek megismerésére a lélek eljuthat az által a tehetsége által, melynél fogva az egyes lényekről levonja a faj fogalmát. Aristoteles szerint is a tapasztalati világ tárgyai megismerhetők s a fajfogalom alá eső egyes lények azok, melyek valóságosak (ὄντῃαι). Az ő tiz kategóriája az észlelhető tárgyak sajátosságai s különböznek a Kant értelmezésének megfelelő tizenkét kategóriától, melyek szerinte az értelemé s melyekhez még hozzájárul a megismerés két általános formája, az idő és tér. A görög philosophia legjelentékenyebb művelői a teremtett világ megismerését lehetőnek, lelkünket oly tehetséggel felruházottnak tartották, mely annak lehetővé teszi a tapasztalati világ tüneményeinek megismerését, törekedtek a létezők összeköttetésének észrevételére, a tárgyak sokaságában nyilatkozó egység megtalálására, egységes világnézletre. A római bölcseleknél is ezt az irányt látjuk. Cicero azt mondja, hogy a különböző tudományok összefüggnek s e szerint az őket elválasztó határok a közöttök észrevehető érintkezéseknek mintegy mutatói.

A középkor előtt szintén az a nagy eszme lebegett, hogy az ismeretek szoros összefüggésben állnak egymás közt s ha valósággal ismeretek, tartalmok csupán igazság lehet s ennél fogva ellentéteket nem foglalnak magokban. Mind ez igazságokban Isten nyilatkozik az ember előtt s ezért szükséges, hogy az egyház hű őre legyen az ismereteknek. Az akkori ismeretek ugyan nem eléghetnek ki már ma s az akkori módszereket is a tudomány jelen színvonalán méltán gyarlóknak találjuk, de azért ha méltányosok akarunk és tudunk is lenni, nem követhetjük azokat az írókat, kik a középkort a sötétség százainak nevezik, mert az ó-korból ha gyér világosság is áradt

az utána következett százakra, mégis csak világosság volt az, az eltűnő napnak hosszú időn át látható viszfénye s a mikor e viszfény majdnem elenyészett volna, már láthatóvá vált a renaissance hajnalfénye s azonkívül a vakbuzgóság ködleplén keresztül a keresztény tudomány örök fényü napja néha teljes fényével elért. Végezetül ne felejtsük el azt, hogy a középkornak is megvoltak lángeszei, világító fáklyái a ködlepte vidékben!

A renaissance-t a sokoldalú munkásság jellemzi s legjelentékenyebb embereinek főtörekvése az volt, hogy az ó-kort az újjal egyeztessék, az ó-kor intézvényeit, szellemét átültessék saját korszakokba. Pico della Mirandola „de hominis dignitate“ czimű munkájában, kikel azok egyoldalúsága ellen, kik csupán csak az ókor irodalmát tanulmányozzák. Pico szerint A verrhoes, a zsidó tudósok, a középkor scholasticusai nem különben, mint az ó-kor hirneves írói örök életre tarthatnak számot. Mercurius-t, a szellemet, a barbárok se nélkülöztek, szellemök mélyen keblökben s nem ékesen szóló nyelvök hegyén lakozott.

XIII.

Igen tisztelt barátom Schwarz Gyula „a görögök geológiája jobb napjaikkán“ czimű jeles munkájában *) a többi közt így ír: „Anaximenes, Heraclitus, Diogenes Apolloniatés, Democritus, Aristoteles, másfelől Parmenides, Melissus, Zeno, Plato, mind azt hitték, hogy a világ alakulásakor a szerves természet nem érte még el a tökélyt azt a fokát, melyen ők magok szemlélhették: hirdették is majdnem mindannyian, hogy az ember, a természet koronája, csak miután az állat- és növényvilág előharcos szerepét lejátszotta, jelent meg bolygónk felületén. De jegyezzük meg magunknak, hogy mi most haladást tanítunk egyszerűbb szervalkatokból összetesbek felé. Mi ebben látjuk a tökélyt. Az ódonosság elővilágának állatai főleg a hitregék hozzájárultával, agyrémszerű kifejezvényei az erőnek. **) Mégis haladásnak voltak alávetve mind e centaurusok „βουγενῆ ἀνδροπρωρα“-k; csak-hogy nálók egyedül a czélszerűség elve emelte érvényre fejlőd-

*) Pest, 1861. I. az 57—58 lapokon.

**) Empedocles szerint az állat- és növényvilágból legelőször az országn és borostyán jött létre.

désöket a haladás felé. És a czélszerűség ez általános elvére nézve mi és az ódonság találkozunk.“ Anaxagoras egyik töredéke így hangzik: τὸ δε γίνεσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι οὐκ ὀρθῶς νομίζουσιν οἱ Ἕλληνες. οὐδὲν γὰρ χρῆμα γίνεται, οὐδὲ ἀπόλλυται, ἀλλ' ἀπ' ἐόντων χρημάτων συμμίσγεται τε καὶ διακρίνεται, καὶ οὕτως ἂν ὀρθῶς καλοῖεν τὸ τε γίνεσθαι συμμίσγεσθαι, καὶ τὸ ἀπόλλυσθαι διακρίνεσθαι (περὶ φυσικῶς), melyet Schvarcz Gyula következőkép fordított*): „a fölött pedig, hogy mit tesz az: lenni és mit: megszűnni, nincs helyes fogalmok a görögöknek: semmi sem lesz, semmi sem szűnik meg, hanem a már levőkből támad elvegyülés és megkülönülés által; se szerint helyesen nevezhetnék el a levést elvegyülésnek, a megszűnést pedig megkülönülésnek.“ Jelenkorunk bölcselője e meghatározásnak csak egy szavát változtatná meg, úgy mint az elvegyülés helyett fejlődést mondana. Megvolt tehát már a görögöknél is az „evolúció“-ról való tan s ez nem lephet meg annál a népnél, mely annyira szeretett a dolgok eredetével, a σιτήρια-val, az ἀρχή-val foglalkozni!

A leszármazási elméletet Darwin neve után „darwinizmus“-nak szokták nevezni, azonban nagyon tévedne az, ki azt hinné, hogy ez elmélet Darwin agyában szülemlett. Kétségtől kivül Darwin a leszármazási tant bővebben kifejtette, számos észleletei nyomán jobban megalapította, belőle az előbbieknél több és merészebb következtetést vont, következtetéseit újabb észleletei által támogatta, de ennek megteremtője nem volt, mert eltekintve azoktól, kik őt úgy szólva közvetlenül megelőzték, ez elméletnek is Hellasban ringott bölcsője, mint a hogy ez az előbb mondottakból meglátszik.

A leszármazási tannak Haeckel szerint első tudományos megalapítója (de nem megalkotója) a francia Lamarck volt, kinek 1809-ben megjelent „Philosophie zoologique“ czimű két kötetes munkája a természettudományok terén ép annyira úttörő és korszakot alkotó volt, mint Kopernikus „de revolutionibus orbium coelestium“ czimű munkája.***) Lamarckot a francziák közül az öregebb Geoffroy-Saint-Hilaire követte. A németek közt Goethe lángeszese e tant már 1796-ban következőkép fejtette ki: „annyi eredményünk már van,

*) „Megtört Hangok Clazomenaei Anaxagoras nagy művéből“ (Pest, 1861), a 32. lapon.

**) „Ueber die Entstehung und der Stammbaum des Menschengeschlecht“ (Berlin, 1868), 21--22 l.

hogy bátran állíthatjuk, hogy a tökéletesebb szerves lények, melyek közé a halakat, hüllőket, madarakat, emlősöket s az embert, ki az utóbbiak közt legelől áll, számítjuk, mindnyájan egy előképnek megfelelőleg teremtettek, a mely a maga nagyon is állandó részeiben bizonyos változásoknak van alávetve s mai nap is tovább tenyésztés által folyton folyvást át- és elváltozik.“ 1824-ben Goethe e tárgyról így irt: „minden szerves lény egy eredeti és benső közös alapra vezethető vissza, az alakok különfélesége pedig a külvilághoz való illeszkedés folytán jött létre, e tapasztalat kimagyarázására bőven elég annak elismerése, hogy az eredetileg egyidejű különféleség mellett még egy más természeti erő is működött, a folytonosan eléfelé haladó átváltozás.“ Goethe-t a németek közül a híres Oken Lőrincz követte.*) Darwint elmélete kifejtésében bizonyára Hegel bölcselete is támogatta, melyben tudvalevőleg, az „evolutio“-król való tan nagy szerepet játszott. Hegel bölcselete egész Európát bejárta s több évtizen át a bölcselő iskolák felett uralkodó volt.

Hegel bölcséletét a jelen korban még ott is, hol leginkább meggyökerezett, mint p. o. Olaszországban, Kant irányra váltja fel! A Szentírás ihletett írói a lelki üdvre tartozókat, Isten parancsait, az üdv eszközeit hirdették, tanították s nem volt szándékok és nem is lehetett, hogy valamely tudomány rendszerét fejtsék ki az emberi nem boldogítására írott könyvekben, se geológiát, se állattant, se növénytant nem tanítottak és mégis a genesis első fejezetében elmondottak a szerves világ teremtésének rendjét a jelen tudomány eredményeinek megfelelőleg adják elé elkezdve a legalantibb szervezeten egész fel az emberig, a halak után a madarak, a madarak után az emlősök s végezetül az ember következik (l. az első rész 20—27 verseit) „teremte azért Isten embert az ő képére, az Istennek képére teremté azt; férfivá és asszonyá teremté őket“ (l. az idézett rész 27-ik v.-ét). A modern zoologus a „teremtett“ szó helyett „fejlődött“-et mondana, de magán az előadás sorrendén semmit se változtatna!

XIV.

Mamiani gróf a szerves és szervetlen anyag körén belől tagadja ugyan a kifejlés tanát, de a szellem világában e

*) L. az idézett értekezés idézett helyét.

tant maga is vallja. A „kifejlés“ és „teremtés“ fogalmait a modern világnézet oly éles ellentétbe helyezte egymással, hogy épen nem lehet csodálkoznunk M a m i a n i-n, hogy azt, mit a szellem birodalmában állít, az anyagában kereken tagadja, pedig a teremtés tulajdonképen csupán csak első kezdete a kifejlésnek, s az utóbbi folytatása az előbbinek.

M a m i a n i szerint az anyag birodalmában a jelleg mindig egyforma megújulását látjuk; míg a szellemében az események folyvást változnak s ha ismétlődnek is, nem épen azok többé, a melyek voltak. A társadalmi élet folytonos változást mutat fel s ha hosszabb időszakok munkáján végig tekintünk, haladást fogunk látni az emberi nem előtt lebegő eszmények felé. A látszat néha mást mutat, nem egyszer látunk visszahanyatlást az emberi nem mivelődésében, mindazonáltal a haladás az eszmények felé, legyen az látható vagy elrejtett, tovább-tovább folytatja a maga lassú nagy munkáját.

A mivelődésnek három főfeltétele van, u. m. az előmenetre képesítő tevékenység, az erre vezető mérvadó eszme, s bizonyos számú, a cselekvésnek mozdítást adó körülmény. Az első feltétel leginkább a népszellem minőségétől, a másik az értelmiség fokától, a harmadik vagy az értelmi tehetségek hatályosságától vagy pedig a cselekvést megrendítő kedvező külső körülményektől függ. Minden egyes nép-nél e három feltétel együttes munkáját, e három közreműködését tapasztaljuk. A vallásos élet terén tapasztalható gyorsabb vagy lassabb mozgás szintén e három feltételtől függ. Minél termékenyebb az egyes népek lelkében a végtelen megismerésre irányult ama tehetség, melyet M a m i a n i „misticus“-nak nevezett, az értelmi érettségnek minél magasabb fokán áll bizonyos nép, minél kedvezőbbek a külső és belső lendületek, annál inkább s annál gyorsabban fejlődnek s físzulnak a vallásos fogalmak. E feltételek arányos közreműködése az értelmi munkásság egyensúlyát biztosítja, melyet azok aránytalan egyoldalúsága a közmivelődés kárára magyaráz. Mind a mellett, hogy a vallás minden egyes népnek saját szellemi ténye, nem minden nép halad egyformán, egymással lépést tartva a vallásról való legtisztább, legmagasztosabb eszmék felé a nagy cél elérésére, nem minden nép éri el saját maga erejéből azt a magasságot, melyen a keresztény népet szemléljük, ez okból az egyik nép reá szorúl a másik ta-

nitására, mi lehetetlen volna a szellem bizonyos aristokrátiája nélkül, mely egyik népet kitünteti a másik felett. M a m i a n i fent elősorolt nézeteit megerősítik a judaismus, islam, buddhizmus és kereszténység körén belől tapasztalható nagyfontosságú vallásos tények. A héber nép a vallásos élet terén méltán dicsekedhetik a szellemi aristokratia előnyeivel; a végtelen megismerésére irányult tehetség e népszellemnek egyik jellemző sajáttsága, szent könyveiben nem egyszer neveztetik az Isten örökkévalónak, örökkévaló beszéde, tanácsa, igazmondása, igazsága, kegyelme, irgalma, uralma, királysága, örökkévalóságban lakozik, mint a zsoltáriró mondja: „öröktől fogva örökké te vagy erős Isten“ (90, 2). A vallásos fogalmak kifejezésére, mint már említve volt, a héber nyelv kiváltképpen alkalmas volt, példa reá a mondottakon kívül a J a h v e h név, mely az Istenségben az öröklét eszméjét fejezi ki. A héber nép értelmi érettsége már abban a régmúlt korszakban, melyről itt szó van, kétséget nem szenved. A szellemi tevékenységet előmozdító benső és külső lendületek nélkül e nép sohasem szűkölködött, mely Egyiptomban sanyargattatván, a sívár pusztán átvezető utjában, az őt körülvevő népekkel való küzdelmeiben a legfőbb lény oltalmát lelke mélyéből könyörögte, mert a nyomoruságok megtéritenek Istenhez. Az islám eredete leginkább a szent bibliára, az Ó- és Új-szövetség könyveire vezet vissza, s ezt nemcsak a Korán tartalma, de az a sok héber és árámi szó is bizonyítja, melyekkel súraiban találkozunk, így p. o. s e k i n a t u n (שְׁכִינָה „Isten jelenléte“), f u r k â n u m (פֶּרֶק „a Korán fejezetei“); néha az Ószövetség eredeti szövegéből egész kitételek vétettek át a Koránba, p. o. a r r a h m a n u a r r a h i m u (רַחֲמָן „a kegyelmes“, nomen divinum apud Rabbinos, mint B u x t o r f magyarázza), — i k r a ' b i s m i r a b b i k a a l l a d i h h a l a k a (a 96-dik súra, l. ö. h. v. הַיְהוָה בְּשֵׁם יְהוָה *) stb.) A b u d d h i s m u s szintén oly nép közt vette eredetét, melynél az említettem három feltétel megvolt. A kereszténység eredetének tanulmánya szintén azt bizonyítja, hogy e három feltétel mennyire lényeges a vallásos eszmék birodalmában! Az isteni gondviselés az ó-kor két kiváltkép jelentékeny népfaját választotta ki a keresztény vallás

*) Gen. 4, 26. — 12, 18.

kifejtésére s elterjesztésére, u. m. a vallás iránt különös fogékonysággal felruházott héber népet s a bölcsélet nagy mestereit, a görögöket.

XIV.

M a m i a n i grófnak vallástörténeti elméletével több jelenkori nyelvész és történész egyet ért ugyan, de e sorok íróját évek folyamán át folytatott tanulmányai más s ezzel homlokegyenest ellenkező eredményre vezették. M a m i a n i szerint ugyanis a vallás első változati foka a polytheismus amaz alsóbb rétege volt, melyben az embert közvetlenül körülvevő természet látható tárgyaiban élő s ezeket éltető jó és rossz geniusok imádtattak, így a völgyek, hegyek, folyamok, torrások geniusai. A polytheismus második változati fokán az anyagot éltető s mozgó fő és általánosan elterjedt erők részesültek imáadásban, végezetül a polytheismus harmadik változati fokán az ég és csillagjai imádtattak (a „sabeismus“). Ezt a fokot tartja M a m i a n i az utolsóknak, melyről az ember a polytheismusból az egy istenimáadás magaslatára hágott. Az égi testek szemlélete volt M a m i a n i szerint az a szerző ok, mely az embert ezek egyetlen és láthatatlan teremtője megismerésére vezette. A héber népnél is, így mondja M a m i a n i, e változati fokokon át tisztult a vallás s a messianismus kifejtésére nevezetesen a perzsák vallása folyt volna be, mely szerint a jó és rossz folytonos háborújának végén utoljára is a jó győzedelmeskedik.

Nincs szándékomban a polytheismusról való nézeteimet e helyen írásba foglalni, csak annyit jegyzek meg az általam előbb elmondottak ismétléseül, hogy abban a nagyszerű képben, mely a vallások történetét tárja fel előttünk, a kép bármelyik részére tekintünk, mindenütt az egy főlényről való fogalom a háttér s e fogalom az emberi lélekben a fejlődésnek egy bizonyos fokát már elérte, midőn a polytheismus mellékággként a felfelé törekedő törzsön először mutatkozott, először lett láthatóvá s belőle alig ágazott ki, legott messze elhajló, dúsan tenyésző lombzatba öltözködött. A jó és rossz geniusok imádása sehol és soha nem volt a polytheismus kezdete, e lények legnagyobb részt a főisteneket kísérik, követik, szolgálják, ezek akaratjának végrehajtói, θεμιουργοί-ai, — részben emberi állapotok és indulatok személyesítői, — részben közbenjá-

rők a fölény vagy fölények s az ember, családja és hajléka közt, — részben az emberi lét folytatói, az ősök szellemei, haza járt holt emberek, éjjeli bolygó lelkek („lemures“), — részben a pantheismus személyesítői a természetben, — istenek és istennők fiai és leányai, végezetül a főistenek és istennők későbbi elváltozásai. Az emberi képzelet a fölényről való fogalom nélkül a természet egyes tárgyaiba isteni jelezvényeket nem helyezhetett volna, a theismusnak szükségkép meg kellett előznie a pantheismust, — fölény vagy legalább főistenek és főistennők nélkül a képzelet hogyan alkothatta volna meg mind azokat a mesés alakokat, melyekben az ember ennek vagy ezeknek cselédjét s családját szemlélte? Az istenségről való fogalom nélkül hogyan képzelhetők a házi istenek („lares“, „penates“)? Ha az embernek fogalma nem lett volna, az igazságos Istenről, hogyan fejthette volna ki a túlvilágról való hitet s e nélkül az ősök imádása s a haza járt holt emberekről való hiedelem hogyan eredhetett volna? A mythosok történeti fejlődése is ellenkezőt bizonyít, melyből megláthatjuk, hogy az istenek genealogiájában azok a lények, melyek geniusoknak tartattak, ha ezek egyáltalában az istenekkel rokonságba hozhatók, a nemzetségfa késő sarjadékai, így p. o. Chaldaea egyik igen régi városában, közel a perzsa tenger öbölhez, Eriduban, a vizistenek E a-nak egyik fia Dumuzia bzu-nak neveztetett, kit a vizek egyik nemtőjének tartottak s e név Lenormant szerint az ákkádi nyelvben „a tenger fia“ értelmével birt. *) A félistenek s az ókor néhány nagyhirű hősei szintén vagy magoknak az isteneknek emberi elváltozásai vagy azok nemzetsége, így p. o. Uruk mesés királya nem különben, mint a görögök Herakles-e s a török eredetű népek Kúntokti-ja a napistenek földi elváltozásai. Minden oda mutat, hogy a polytheismus fényes bölcsője az égbolton ringott, alakjai onnan eredtek s helyeztetek át a föld színére, mint a hogy ezt a jelenkor mythologusainak egyik legjelesbibe Angelo De Gubernatis oly szépen s annyira meggyőzőleg bizonyította be. Mamiani a messianismus kifejtésének megmagyarázására helytelenül folyamodott az ó perzsa vallás befolyásához, mert „Izrael megváltója“ a héber népnek már azon korszakában említettik, melyben a perzsa befolyás a

*) „Il mito di Adone-Tammuz nei documenti cuneiformi“, I. Atti del IV. Congresso int. degli Orientalisti első kötetét a 149 lapon.

héberekre ki nem mutatható. Azt gondolom, hogy az eddig mondottakból világosan meglátszik, hogy M a m i a n i-nak a polytheismus eredetéről való elmélete téves és nemcsak a lélektan, hanem a mythos-történet adataival is ellenkező.

XV.

A vallás az erkölcsiséggel s mind a kettő a közmiveltiséggel az összetartozás szoros kapcsolatban áll, mert a vallás három nagy célja egyszersmind kijelöli azokat az irányokat, melyekben az erkölcsiség tökéletesülhet, e három nagy cél M a m i a n i szerint: Isten imádása lélekben és igazságban, — az önzés két leghatalmasabb hajlamának, u. m. a büszkeségnek és érzékiségnek leküzdése, — embertársaink iránt való szeretetünk, mely ezek felségelésére minden áldozatot meghoz szívesen és készséggel. E három cél szoros összefüggésben áll egymás közt s az első a más kettőnek feltétele s indító oka. Minél szellemibb a fölényről való fogalom, minél kevesebb anyagság tapad e fogalomhoz, minél szellemibb a fölény imádása, annál nemesebb, tisztább az erény, annál inkább tökéletesül az erkölcsiség, mert nincs valódi vallásos előmenetel megfelelő erkölcsi nélkül és azok az erkölcsi eszmék, melyeket valamelyik vallás és intézményei közforgalomba hoztak, az illető vallás belértékére s alapítója nagyságára, jelességére hagy következtetnünk. És itt e helyen egy megjegyzésem van. Azt mondják s többen vannak kik így szólnak, hogy erkölcsiség létezhetik vallás nélkül s hivatkoznak egyes erényes emberekre, kik a vallás igazságait tagadták vagy legalább velők nem törődtek. E példák azonban, ha közelebbről tekintjük, azt fogják mutatni, hogy látszaton alapulnak, mert az igazán erényes ember, ha nem is hirdeti magát vallásosnak, mégis szíve rejtekében az, hiszen az erény végleges győzedelmében, s ennél fogva bizik az erény végleges győzelmét eszközölő gondviselésben. Az ajkak nem mindig rebegik azt, mit a szív érez, a cselekedetek összege azonban, az élet, biztos tanubizonyságot teszen a lélek valóságáról: „az ő gyümölcseiről ismertetik meg a fa“ mondja K r i s t u s Urunk (M á t é 7, 16). M a m i a n i a legnagyobb vallásalkotó, megváltónk után B u d d h a-t mondja másodiknak, még pedig annál az oknál fogva, mert a keresztény vallás után szerinte a buddhismus az, mely az erkölcsiségnek leghatalmasabb lendületet adott.

A keresztény vallás a jótékony-ság és áldozatkész-ség szelle-mét a hívők társadalmában addig nem ismert arányban honosította, — az önzés leghatalmasabb hajlamait leküzdötte, — az emberek közt a testvériség érzetét érvényre hozta, — embertársaink iránt szeretetre tanított, — a rabságot megszüntette, — az ókor kas-tjait ledöntötte. B u d d h a vallása a kegyelet érzetét az em-beri kebelben tanai által szintén ébren tartotta s kiterjesztette minden élő lényre. Tudva van, hogy a buddhismus követői meny-nyire gondját viselik az oltalmokra szorult állatoknak.

M a m i a n i szerint a vallás nem éri be azzal, hogy a kö-telesség eszméjéhez az érzés melegét hozzá csatolja s hogy an-nak a gyakorlati élet különböző viszonyaira való alkalmazását megerősítse s ezekre a lehetőségig kiterjessze a „szent“-ről való fogalom hatálya s a „szent“ folytonos imádása által, ha-nem a józan ész gyarlóságait kipótolja az emberi lélekbe írott kijelentés tartalmával, mely mint M a m i a n i mondja, a követ-kező tizenkét részből áll, u. m. 1) az Isten egységéről való hit, melyet nem tudákos okoskodás alapított meg az emberi lélek-ben, mint a hogy ezt a héber nép példájából megláthatjuk, 2) Istennek személyisége s az a hit, hogy eszemélyes Isten cs u p á n lélek és egészen tökéletes lélek, mint a hogy ez nemcsak a Szentírásban, hanem a Zend Avesta legrégebb köny-veiben is mondva van. Itt J á n o s evangelista szavaira emlé-keztetek: „a kik őt imádják, szükséges, hogy lélekben imád-ják“ (4, 24) 3) az emberek tökéletes egyenlősége. E tant nem csak K r i s z t u s urunk, de B u d d h a is tanította több száz-zal a kereszténység előtt. 4) a léleknek különbsége a testtől, a kettő közt folytatott küzdelem a földi élet határai közt s az egyiknek szükségkép való diadala a másik felett, ezért mondja P é t e r apostol első levelének 2-ik részében: „A test kívánsági vitézkednek a lélek ellen“ (1. a 11-ik verset) 5) a lélek halhatatlanságában való hit s a sirok iránt viseltető tisz-telet, mely minden vallásnak közös jellemvonása *), 6) a test-véris jótékony-ság minden embertársunk, tehát ellenségeink iránt is, 7) az ártatlannak önkényes áldozata, mely által az er-kölcsileg sülyedt embereket az erkölcsi jóhoz visszavezérli, 8) az önzéstelen és tiszta imádság hatályossága, 9) a jónak kife-jezhetlen közössége az igazságos és kegyes lelkek közt, az az

*) Különös tünemény a vallásos élet terén a sadduceusok álláspontja, kik nem hitték a léleknek létezését.

cselekedeteik egyetemlegessége s viszonos haszna a közösen folytatott lelki élet egysége által, 10) a megváltás szükségessége azon időszakokban, melyekben az előbbi nemzetségek hibái, vétkei annyira felszaporodtak, hogy az emberi nem az erényhez rendkívüli segítség nélkül többé vissza nem térhet 11) hit a jónak végleges győzelmében a rossz felett, mely tant a Zend-Avesta is bőven kifejtette 12) egy újabb kijelentés szükségessége.

Szerző nemcsak feltárja előttünk az előszámlált vallásos fogalmak kutforrásait, nemcsak kimutatja ezek isteni eredetét, a mennyiben maga a „szent“ közvetlen befolyása hozta őket létre a kiválasztottak lelkében, hanem megállapítja a valódi kijelentések biztos megismertető jeleit, ezek közül a legfontosabbak a következők: az a valódi kijelentés, mely a mint a lélektől megismertetett, azt erkölcsi szépsége hatalma által ellenállhatlanul magához vonja s magának meghódítja, s a melyet a lélek legott felismer az isteni bölcsesség szavának. Minden ilyen kijelentések magok közt teljesen megegyeznek s a jó és helyes erkölcsi érzetével mindig összhangzók.

XVI.

Ezek M a m i a n i szerint azok a tanok, melyek az idők hosszában a különböző népek vallásos érzetéből eredtek s szerinte a jövő vallása e tanok összegét kell, hogy magában foglalja. Ez a vallás különbözni fog mind azoktól, melyeknek történelmi fejlődését ismerjük, mert eredetét különböző arányok szerint ezek mindegyikéből fogja venni, — ez is a végzetetlenre irányult tehetség munkája s eredménye leend, ennek is az egy Isten alaptétele, egyedüli kútfője. E vallás nem halmaz a jón és bölcseségből elvont fogalmaknak, hanem a hit történelmi intézményeinek az emberi nem észszerű haladásával, a tudományok előmenetével megegyeztethető ösztétje. Ez egy természetes és benső fejlődés, mely egy oly eszmény felé irányul, a melyben a legjobb vallás, a legjobb állam, tökéletesedés a tudományokban, az erkölcsben egyaránt bent foglaltatnak s mind ezek egymásközt teljesen összhangzók. Az ember ez eszményhez közeledvén, az őt illető méltóságot elnyeri s megszenteltetik, minden tehetsége egyaránt kifejtetik ide értve a szép-ről való érzését is, szellemileg és anyagilag gyarapodik, a munka gazdagságot eredményez, a politikai szabadság, a szenvedélyek,

és önzés nehéz jármából való felszabadulással, lépést tartva együtt jár. Végül a legjobb vallás a szivben lakozik s ott uralkodik s minden oly intézménytől távol áll, mely szellemi tisztaságát elhomályosíthatná.

Ez M a m i a n i gróf szerint a jövő vallás hű képe, azé a vallásé, mely hivatva van a sziveket meghódítani s állandóan uralkodni felettök. Azonban mi szükségünk van arra a jövőtől várni azt, a mit a keresztény vallás már megadott? A jövőtől azt várjuk csupán és bizalommal várjuk, hogy a keresztény vallás e föld területén mind inkább hódítson, terjedjen, követői lelkében élő vallássá legyen, melyért a hívő kész legyen mindenét feláldozni, mely az emberi élet összeségében annak minden tényezőjére kiterjedőleg a jónak, igaznak, szépnek eszményét megvalósítsa, a szép és jó cselekedeteknek (*καλά κἀγαθὰ ἔργα*) kiapadhatlan bő kútforrásává váljék. Nem új vallást, hanem Isten országának eljövételét várjuk s várjuk teljes bizalommal.

Gróf KUUN GÉZA.

KÁRTÉKONY LEVEGŐ AZ ISKOLÁBAN. *)

Tisztelt pályatársak! A tárgy, melyről nézeteimet és tapasztalataimat akarom előadni, nem új; hanem olyan, melylyel minden lépten, nyomon találkozhatunk, úgy a köznapi beszélgetések alkalmával, mint a napi sajtóban. Hogy mégis e tárgyról akarok értekezni, ennek oka az, hogy az általános igazságokat és szükséges dolgokat sohasem lehet oly sokszor emlegetni, hogy azoknak ismétlése által a tárgy érdekeltisége és fontossága csökkenne. Szeretném, ha felolvasásom tárgyára mind azok, kiknek gyermekeik vannak, mind pedig, kik gyermekeket nevelnek, kellő figyelmet fordítanának és a felett elmélkednének. Hogy megtudhassuk és megkülönböztethessük, hogy melyek azon ártatlan dolgok, melyek alig bírják figyelmünket felkölteni, de mégis óvnunk kell tőlük magunkat, mert lát-szólagos érdektelenségök mellett is meg tudják vérünket mérgezni, ismernünk kell első sorban, hogy mi a vér? és mi-féle élettani hatása van annak testünkben? Goethe Mephistoja által azt mondatja: a vér egy csodálatos folyadék. Valóban a vér életünk csodálatos éltető nedve. Testünkben kettős célra működik, u. m. magába veszi az élet fentartására szükséges anyagokat, ezeket magában feloldva vegyíti, és az elhasznált szükségtelen anyagokat a testből kitakarítja. Tárgyam könnyebb megérthetése végett a vérnek sajátságos összetételére is egy futó pillantást kell vetnünk; mert kétségkívül mindenki látta önök közül a piros vért és ösmeri azt a tiszta savós folyadékot, mely a megaludott vér fölé emelkedik. Az első tömöttebb rétegben vörös pontokat és csíkokat találunk, melyek — míg szabadon úsztak — a vérnek a szép piros színt kölcsönözték; ha egy jó nagyító üveg alatt nézzük, mint kised, — egy százhuszonhatod millimetryi nagyságu kis korong alaku, — testek tűnnek fel, ezek a vörös vértkecsék. De ezen vörös tekecseken kívül vannak a vérben számra ugyan kevesebb; de alakra nézve eltérő fehér nagyobb vértkecsék, melyeket fehér vértkecséknek neveznek. Ezek a fehér vértkecsék a májban képződtek, tehát mint legújabb alkotrészei a vérnek úgy tekinthetők, s mozgások útja a májtól a tüdők felé halad, hová elérve eltűnnek, az az átváltoznak vörösekké és a keringést az egész testben folytatják. Egy néhány eme fehér tekecsék közül nem változik által vörössé, hanem megmarad fehérnek és keringését a vörös tekecsékkal együtt vég-

*) Olvastatott a kolozsmegyei tanító-egylet közgyűlésén. 7

zi. De említém, hogy a fehér vértekecek a vöröseknél nagyobbak és felületök nem oly sima, mint emezeké, mozgások lassabb és inkább az edények falai mellett haladnak, míg a pirosak sokkal gyorsabban hömpölyögnek utjokon tovább. Tökéletesen ilyen mozgást észlelhetünk a csermelyek folyásánál is, hol a finom homok gyorsan tova ragadatik, míg a nehezebb törmelékeket az ár csak a part mellett vagy a fenékhez közel hömpölyögteti. A fehér vértekecek tehát, jól megjegyzendő, a vérerekben renyhébben és lassabban keringenek, mint a kisebb pirosak. Fentebb azt említém, hogy a fehér vértekecek a májból jönnek elő és a tüdőkhöz érve, midőn innen kijutnak, színüket megváltoztatták. Most az a kérdés, mi történik a vérrrel a tüdőben? Hogy erre a kérdésre felelhessek, azt kell megfejtennem, hogy miféle kellekkel kell bírnia az egészséges vérnél? Ez a kérdés úgy lesz legkönnyebben megfejtve, ha megtudjuk azt, hogy mi a lélegzés? és mit ér el az élet a lélegzés által? Hogy ezt érthetővé tehessem, egy hasonlat használatát veszem segítségül. Gondoljanak egy fát, mely törzsénél kezdődve legszélsőbb kerületén álló leveléig belül üres volna, az üreg a törzsben volna legnagyobb, az ágak felé keskenyülne, a levélnyeleekben már nagyon csekély átmérőjű, az az hajszál vastagságúak volnának az üregek és végre a levelek vékonyfalú hollyagcsák üregével birnának. Egy ilyen gondolt üres fa a tüdő szerkezetének vázát tárja szemünk elébe. Az üres fatörzs jelképezi a lélegző csövet, ennek folytonos elágazása a hörgőket, melyek kettősen folytonosan osztódva utoljára a légző hollyagcsákban végződnek. Ezen elágazó csövekbe szivatik be a levegő és jut a légző hollyagcsákba. Mind a csövek, mind a lélegző hollyagcsák belfalát hajszálfinomságú véredények, mint tömött recze hálók, borítják be, melyeknek dús vértartalma a betoluló körlegréből mohón szivja magába a körleég élenyét és kibocsátja a már korábbi élenyülés termékét a szénsavat. A légzés tehát az éleny beszívása a vérbe és szénsav kipréselése a vérből. A májban képzett és szénsav tartalmu fehér vértekecek a tüdőben élenyhez jutva, életképes vörös vértekecekké válnak és így éltető hatásukat a test többi részeivel is megosztják. Azok a kevés fehér vértekecek, melyek keringési utjukban nem bírtak vörösekké változni, azok, melyek a véredényekben lassan tovább hömpölyögnek; miféle élettani működésök lesz továbbra és mivé változnak át, arra nézve az élettani vizsgálatok még kellő felvilágosítást nem tudtak adni; azonban annyi áll, hogy túlságos szaporodásuk kóros állapotokat, mint sápkor s több efélet okoznak.

Az egészséges vérnél főkéllék az, hogy a fiatal vértekecek a tüdőben bőven láttassanak el élenynyel. Ha a körleég tisztátalan, az éleny mennyiség nem kielégítő, akkor a fehér vértekecek kelleg nem élenyülhetnek, és mint tehetetlenek képtelenek lesznek testünk fentartására működni és nem a test erősítésére, hanem sinylődésére szolgálnak.

Azt a megújulást, melyet fentebb a tüdőben jeleztem, élettanilag anyagcserének nevezik. A testben egész sora van a szerveknek, hol az anyagcsere — ámbár más módon mint a tüdőben — végeztetik. Azonban ez jelenleg reánk nézve érdektelen.

Sajátságos hogy az anyagcsere a tüdőben nemcsak az ember korától függő, hanem arra még a nem is befolyással van. Feltűnő, hogy a férfiaknál az élely felvétele és ennek következtében a több szénsav kilehellés növekedik; azaz magától értetődik, hogy egy felnőtt férfi több szénsavat lélegzel ki, mint egy növendék fiu gyermek. Egy fél kilo izom működést véve alapul a szénsav kiválasztására, biztos számítások azt mutatják, hogy az a harminczadik életévig folytonosan szaporodik, azután lassanként száll alá. Nevezetes, hogy a nőnemenél a szénsavnak ilyen módoni kiválasztása csaknem észrevehetetlen. Egy tiz éves leányka teste súlyához képest nem lélegzel több szénsavat ki, mint egy 30, vagy 60 éves nő. — Ezen pontos vizsgálat által nyert számítások arról győzhetnek meg minket, hogy a férfiaknál az anyagcsere sokkal gyorsabb és élénkebb, mint a nőknél. Ugy hogy, ha a mennyiségre nézve egy 8 éves fiu gyermeknél azt mondjuk, hogy az 5, akkor egy 30 éves ifju embernél 13, egy 60 vagy 70 évesnél megint 6-ra száll alá. A nőnemenél ezen szám változások csaknem minden korban változatlanul 6 vagy $6\frac{1}{2}$ -nél maradnak csak egy bizonyos (terhesség) állapotban és az öreg korban lesz a mennyiség 8 vagy respective 7. Miután a szépemenél a lélegzés által a szénsav kiválás mennyiségben nem oly gyors, mint a férfiaknál, ennek előnye is vannak; mert a nők a nem kielégítő szénsav kiválás következményeinek tovább is tudnak ellenállani, mint a férfiak, de ennek káros következményeivel szemben annál inkább is szenvednek. Szénsav és élely mindkettő gáznemű test. Amaz az életre mérges, bénító és kábító hatású, emez éltető és üdítő, az életre olyan nélkülözhetetlen, mint az égésre a levegő. Élely nélkül nem lehet élet, mert nincs táplálkozás. De bizonyos tekintetben szénsav nélkül sem lehetne, ámbár mai felolvasásom tárgya éppen az, hogy a szénsav a legveszedelmesebb mérge. E gáz minéműségét és előállítását, előfordulása helyét azonban hosszasan nem magyarázom, hiszen az mindnyájunk előtt ismeretes. A körlég normalis alkatrészeire sem terjedek ki, csak azt jegyzem meg, hogy 10,000 súlyrészben nem több mint 40 % szénsavnak kell lenni. A más két alkotó légnemben az arány ugy áll, mint 20 és 80 állanak egymáshoz. Ez az arány e földön változatlan, s hol élet létezik, ebben változás nem történhetik? mert ha igen, akkor az mindig az összes lények életének rovására történhetnék. Künn a szabadban káros elegyülestől nincsen mit tartanunk. De annál több a valószínűség a veszélyre a zárt helyiségekben és e tekintetben első helyen említendők az iskolák.

Az iskolák légköre minket tanítókat nem kevésbé érdekelhet, mint a szülőket, kiknek gyermekeit tanítjuk. S tapasztalatból tudjuk, hogy tanszobáink levegője rövid idő alatt a gyermekek tüdő- és bőr lélegzése következtében megromlik. Hogy az itt észlelhető tünetekkel kellőleg tisztába jöhessünk, kénytelen vagyok figyelmeiket számokkal fásaszteni, mivel ez kikerülhetetlen. Mert a fentebb szabályúl felállított 10,000 sulyrész levegőben a 4% normalis alkatrészü szénsavat vettük fel. Azonban, ha azt a vizsgálatot nézzük, melyet Bâselben Dr. Breiting Károly a hatóság rendelkezése az ottani iskolákban végrehajtott, megdöbbenő, hogy az iskolák körlegében a szénsav tartalom mily magasra emelkedhetik. Pettenkoffer müncheni tanár vizsgálata a szénsavra nézve azon számok tudására vezetett minket, melyeknél a szénsav mennyiség ártalom nélkül a légkörben szaporodhatik és ez 10,000 sulyrészben tehát 10%. A Breiting vizsgálatai kimutatták azt, hogy az iskolákban a különböző szellőztetési módoknál 25, 50, 60, 70 és egyes esetekben 10,000 sulyrésznyi légkörben 90%-re emelkedett a szénsav tartalom. Az ilyen helyek, önként értendőik, hogy az egészségre nézve mind megamnyi nápolyi kis kutyabarlangok és jávai méreg völgyek. E helyen megemlítem, hogy Kolozsvárt ösmerek iskolát, hol félekkora teremben 14 órán át 20 tanítványnál több tartózkodik, 12 pedig ott is hál, a tanító urak naponta 4 órát szivaroznak is benne, szellőztető készüléknek nyoma sincs, most méltóztassanak elgondolni, hogy milyen lehet ott a levegő?

Mielőtt azt fejtegetném, hogy az iskola levegője az egészségre milyen hatással van, emlékezetökben fel idézem azt a tapasztalatot, hogy bár az előirt szellőztetést, ha a legpontosabban meg tesszük is, feltűnő, hogy a tél kezdetével csaknem minden nap veszszük észre, hogy tanítványaink közül egyik főfájásról, a másik émelygésről és bágyadságról panaszkodva, kérérdzik haza. Nagymennyiségü szénsav mérgezések minket nem érdekelnek, különben ez mindnyájunk által ugy is ismeretes. De a lassu hatâsü, az idült mérgezést ismernünk és ellene tennünk: mindnyájunk feladata. A derült kedélyü és élénk gyermekek testileg és lelkileg kezdenek restülni; étvágyukat elvesztik, haloványok és szemeik bágyadtak lesznek; ingerlékenyek, alvások szaggatott és zavart, az agy működésében nincs coordinált összhangzat, a szülök megdöbbenve veszik észre, hogy mi lett gyermekökből! A tanítók, kik ezt nem tudják, keresik az okot mindenfelé, ezt nem találva, végre megnyugosznak abban a semmit nem jelentő általános hitben, hogy a gyermeknek megromlott az esze, vagy pedig azt mondják, „tanulhatna, de nem akar.“ Most, tisztelt pályatársak! gondoljunk szegény falvainkra, azok nyomoru kunyhó lakásaira, s néhol épen ilyen nyomorú népiskolai épületeire és könnyen megérthetjük, hogy a juhok őrzésétől elfogott is-

kolás gyermek, miért fejlődik oly rosszúl az iskolában. De hagyjuk a vidéki népiskolát, itt e városban elég iskola van, és én 9 év alatt több helyt láttam a szénsav mérgezés hatását, s nem fog érdektelen lenni, ha tapasztalatomat röviden előadom. Az iskolák szénsavdús levegője a lélegzést felületessé teszi, lassítja. A májban keletkezett fehér vértekecsék nem oxydálódnak kellőleg, ennek következtében a tüdőben nem lesznek pirossá, a fehérek felszaporodnak, a vérkeringés pályája tömve lesz ilyenekkel, előáll a leány gyermekeknél a sápkor. A vér-állomány e tekecsék miatt lassabban kering, kevésbé táplálja az izmokat, ezek satnyulnak, mert az élesztő elemet az élelyt nélkülözniök kell. A sziv izomzata is veszíteni fog erejéből, összehúzódásai nem fognak coordinált rythmus szerint történni, előáll a kellemetlen szivdobogás; a hogy megkezdődik ilyen módon az izmok hiányos összehúzódási képessége, a gyermekek kerülni fogják a mozgást, tunyákká, restekké válnak, az agy és ennek idegei izgatólag nem hatnak többé az izomzatra. A táviróhoz hasonlítható összeköttetés, melylyel az agy a többi szervekkel viszonyban van, egyes szervekre nézve csak fél vezetési képességet hozhat létre, és így a szervek egyenként nemcsak szenvedőkké válnak az élely nélkülözése miatt, hanem a központi idegrendszerrel való függést is egészen felmondják. Az egész izomrendszer s így a mellkas izmai is elsatnyulnak, összehúzódási képességök, izgathatóságuk a lehető legcsekélyebb fokra hanyatlík, nem emelhetik a bordákat és így a levegő beszívására a mellkas nem tágulhat; a tüdők többé kellőleg nem telnek meg levegővel és lassanként, kórosan fogyni fog térfogatjuk, ennek következése a rövid, elégtelen lélegzés, a nem kellőleg kiterjedt helyek, névszerint a tüdő felső hegyei, vérpangásra lesznek hajlandók, egy hurutja a a nyákhártyának jöjjön ehez és kész hirnőke áll előttünk a tüdővésznek. Ha ezt a vérpangást nem sikerül eloszlatni, akkor szétbomlik a vér és az ezt vezető szövetek genyben úsznak, a tüdő tönkre van menve. Szerencsére azonban az ily esetek nem oly gyakoriak és a kimenet nem mindig ilyen szomorú. Sőt lehet mondani, hogy az is szerencse, hogy az ilyen megbetegedéseket a szülők és laikus emberek nem kísérik ily figyelemmel. Annyi azonban bizonyos, hogy Németországban, az új iskolai rendszer behozatala óta, a tüdővész szaporodott. Schleswig-Holsteinban egy év alatt tüdővészben az összes meghalt egyéneknek csak is egyharmada örökölte ezt az irtóztató betegséget szülőtől, a más kétharmadra egyéb körülménynek kellett befolylni, hol valószínű, hogy az idült szénsavmérgezésnek meglehetősen szerepet kellett játszodnia. De nemcsak a tüdő szenved. Kijut a többi szerveknek is a szenvedésből. A bágyadt és fáradt gyermekek támasz után epednek, támaszkodnak úgy a hogy tudnak és arra a mi leginkább alkalmas és legközelebb van. Házi dolgozat, térképrajzolás,

mértani rajz, szabadkézi rajz, egy pár modern vagy klasszicus nyelvből stílygyakorlat, erre ma már a 10—13 éves gyermekeknek mind gondolniok kell, vegyük ehez az idült szénsavmérgezést, a satnya izmoknak nincs többé erejük a testet egyensulyba tartani, a gerincz-oszlop elferdül, elgörbülnek a váll és medence csontok.

Ez utóbbi jelenségek leginkább a leány gyermekeknél szoktak fellépni. De mivel fentebb azt említém, hogy a nőknél a szénsavkiválasztás nem oly gyorsan történik, mint a férfiaknál, nem is szükséges, hogy az oly gyorsan távolittassék el a testből, mint a fiu-gyermekeknél és ennek káros hatását nem oly hamar érzik meg, mint a fiuk, mert nagyobb bennök az ellenállási képesség. De a hatás itt sem marad egészen el, a természet ugyan egy ideig küzd az ellene elkövetett merénylet ellen, de fájdalom, a ferdülések a testben a nőknél épen olyan gyakoriak lesznek, mint a férfiaknál.

Czélszerűtlen iskola padokra fogták ezeket a hibákat, ám legyen, nem merem ezeknek befolyását egészen tagadni; de annyit állithatok, hogyha a tüdőben egészséges levegő van, a testben egészséges, az az normalis vér, a természet maga fog az elferdülés ellen küzdeni, bármilyenek legyenek az iskola padok alakjai. Megjegyzem, ezt a állításomat csak ép egyénekre értem és nem beteges vagy vérszegény szülöttekre. Vannak még más betegségek is, melyeket a szénsavmérgezés okoz. A mint fentebb említém a fehér vértekecsek száma lassítja a vérkeringést és a mirigyek szervekben vérpangás jön létre, könnyen megérthető tehát, hogy a nagyobb fehér vértekecsek a mirigyekben felhalmozódnak és e miatt ezek megdagadnak, daganat következménye lob s ennek kimenete genynyes szételés. Csak nézzünk végig tanítványaink nyakán, ott találjuk azon torzító forradásokat, melyek ilyen vérpangásnak eredményei. Hogy ez különösen a nőnemre nézve mekkora szerencsétlenség, azt hiszem nem szükséges bővebben fejtegetnem. A fiatal gyermekeket csont-szúja hasonló okból áll elő. Továbbá a mint a vérkeringés lassul, az étvágy csökken, a tápszerek kevéseleg nem sajátíthatnak át, az ezekből készített vér nem fog az élet fentartására kellő anyaggal birni, ennek következménye vérszegénység, az elszegényült vér nem képes az idegeket táplálni, idegszabák és a gyermekeknél fellépő ideges főfájásoknak mindig az iskola levegője az oka. Ilyen betegek közül a legnagyobb contingens leánykákból telik ki. Nem is habozom kimondani, hogy azok a tulságos igények, melyeket napjainkban a nők szellemi fejlesztésére erőszakolnak, agyrémekek és csak is a fizikai élet kontójára létesülhetnek. De igen messze vezetne, ha mindazokat a betegségeket elé akarnám sorolni és csak röviden is jellegezni, melyeket az idült szénsavmérgezésből le lehetne származtatni, én csak a legszembetűlőbbeket és mindennapiakat emlithettem meg. Jól megjegyztetni kívánom, hogy korán

sem állítom, hogy az előszámlált betegségeknek egyedüli oka csak a megromlott levegője az iskolának és hogy az előszámlált betegségek az említett sorrendben lépnek fel; mert e tekintetben az egyes individuumok ellenállási képessége, valamint a szervek különfélesége az irányadó. De azt határozottan állítom, hogy a mely helyeken a légkör élenyben hiányos, szén-savban dús, azok a helyek alkalmat nyújtanak a fentebb említett betegségekre. S hogy hol vannak e helyek, azt a fentebbiekben talán sikerült kimutatnom. Azt mondhatja önök közül valaki, hogy hála Istennek, az ujonnan épített iskolaházak az eléirt ventilátorokkal vannak ellátva és így nincs mit tartanunk többé a légromlástól. Én e tekintetben nem vagyok egészen megnyugtatta, eszembe jut azaz iskola, hol én ez előtt harmincz évvel tanultam, az épület meglehetősen rozszant volt, támasztani kellett, a szoba egy negyed akkora, mint a melyben jelenleg vagyunk és csakis fél ilyen magas, 17 tanuló lakott benne, 7 ott is hált, a tisztelendő rector ur téli időben nagyon a szívünkre kötötte, hogy az ablakot csirizeljük be, ezt a manipulatiót mi pontosan ismételtük is hetenként, sőt ezt kellett az ajtó közepével is tennünk, mert az ketté volt hasadva, a nedvesség teleáztatta, mi ismét megfoldsztuk, hét és fél évig tanultam ilyen szobában, évenként ez iskola létszáma 120—170 tanuló között változott, megbetegedés sohase jött elé, kivéve a küteges járványokat; atyám volt ez iskola orvosa és pontosan vitt jegyzetei között 1852—1858-ig három halálesetet találtam, hol a halált typhus okozta. Egy ilyen egészséges iskola ma már nincs többé. Most olyan iskolát építnek, melynek homlokozata legyen impozáns. Oszlopon nyugszik a porticus boltozata. Virágos lépcső házak — de a levegő nyomasztó, a szobákban festett falak, fénymázás padló, én ezt leány-iskolákban láttam, czélszerűtlen ventilátorok, sok gyermek együtt, az ablakot nedves időben nem lehet felnyitni, mert az megrontja a padlót, egy pár csöves szelelőnek kell azt pótolni, a mit a vízüveggel kívül barnára sikárolt légmentesen elzárt falak nem tehetnek. Gondoljanak most tisztelt pályatársak 10-féle tantárgygyal gyötrött gyermekeket a modern új iskolában. Ime önök előtt áll az ó és új iskola képe! Azt mondhatják, hogy a legujabb elvek szerént épített iskolák szellőztető készülékekkel vannak felszerelve. Az igaz, csak hogy az még mind kérdés tárgya, hogy ezek a szellőztető készülékek vajon folytonosan tartó szellőztetést hoznak-e létre, mert a tanítási idő alatt szükséges a szellőztetés, nem pedig akkor, midőn a termék üresen állanak. A jó és czélszerű szellőztetésnek olyannak kell lenni, hogy az ember azzal ne sokat bajlódjék, hanem épen mint az erdőben látjuk, hogy a szél a fák leveleit lengeti, de nem érezzük kellemetlen hatását. Ilyen légújítást mi egy iskolában sem érhetünk el; minden, mit e tekintetben tenni lehet, a tanító gondos figyelmétől és lelkiismeretétől függ. Az

iskolákkal úgy vannak az emberek, mint a kórházakkal. Hajdan monumentális nagy épületeket építettek a betegek enyhülésére és ha ezen épületek halálozási statistikáját olvassuk, megdöbbenő a halálesetek száma. Az Egyesült Államok szabadság háborúja megtanította az embereket, hogy a legjobb kórházak a barakkok. Én azt hiszem, hogy a mostani monumentális iskolák arra fogják az emberek gondolkozását a tapasztalat által vezérelni, hogy a monumentális iskolák egyszerűsége nem a legegészségesebb levegőjű iskolák. Mi lehetne czélszerűbb jó levegő tekintetében, mint a tanodákra nézve is a barakkos rendszert életbe léptetni. Nagy városokban e végre szükséges volna a városon kívül helyezni. Az első előny az volna, hogy a gyermekek minden iskolába menés alkalmával egy meglehetősen hosszú sétát volnának kénytelenek tenni. Másodszor, az ilyen épületek olcsóbbak volnának és a természetes szellőztetésre alkalmasabbak. Harmadszor a szükséges nagyítás vagy egy helyről alkalmasabb más helyre való áthelyezés nem járna nagy költséggel.

Most már azt is elmondom, hogy én milyenek gondolom egy barakk iskolának a szerkezetét. Soha egy emeletnél nem lenne magasabb, hogy egyenletes világítást nyerjen felső világítása lenne, ezáltal azt is el lehetne érni, hogy a falakat fali táblák felfüggesztésére minden oldalról lehetne használni, másfelől meg volna akadályozva, hogy egyik gyermek a másiknak árnyékot vessen, úgy hogy az utolsó gyermek mindig a legkevesebb világosságot kapja. Továbbá egy alacsony souterain épületből történnék a fűtés; az igaz, hogy ez költségesebb volna, de az egészség kívánalmainak legjobban megfelelne, a szellőztetés a falakon át önmagától történnék. De hogy valaha a barakkiskolák használatba jönnek-e vagy nem, azt én most megmondani nem tudom, de ha valaki azt kérdené önök közül, hogy melyik szellőztetési készülék a legpraktikusabb, ezzel a kérdéssel adós maradni nem akarok. Én sokféle ventilator szerkezetét láttam, de a mint fentebb is mondám folytonos szellőztetést egy sem ad. Az ablakokat az iskolában még nyári időben sem tanácsos nyitva tartani, mert a mi legkönnyebben megtörténhetik az, hogy a gyermekek egy vigyázatlan pillanatban pajkosságból az ablakon kieshetnének, továbbá a lárma és az utcák pora ezt néha nem engedi. A legczélszerűbb szellőztetők az ugynevezett csapó-ablakok, melyeknek szerkezetük nagyon egyszerű: Az ablakráma a közepén horizontális fekvésben két csapón fekszik, ilyen ablakokkal kettős ventillatiót lehet elérni t. i. tiszta levegő bevezetését és a tisztátalannak kivezetését. Az ára nem kerül többbe, mint más közönséges ablaké.

Most midőn nemzetünk nevelésének előmozdítására minden emeltyű mozgásba van hozva, haladunk rohamosan, talán még igenis gyorsan. Rövid idő alatt a multat kipótolni nem lehet. Sok évi tanulás, hosszas tapasztalat, egészséges törvényt

adhat. A zöld posztós asztal nem mindent. A mi intézeteinkben általában tanítványaink naponta 6 órát töltenek szénsavval túlterhelt levegőben, ehez jön naponta 2—3 óra házi dolgozatokra, még egy művészeti extra óra, ez kerekszámban teszen $3\frac{1}{2}$ órát, összesen egy nap $9\frac{1}{2}$ órát, ha ebből $1\frac{1}{2}$ órát levonunk, mely a menet és jövetre és a szünet perczeiből számítható le, még naponta 8 óra marad szénsavas athmospherába töltendő, mit gondolnak tisztelt pályatársak ezen $1\frac{1}{2}$ óra paralizálni fogja 8 óra káros hatását, én azt hiszem nem! Én 9 évi tanárkodásom és 10 évi orvosi gyakorlatomban azt nem igen vettem észre, hogy a gyermekek a tanulástól könnyen megbetegedtek volna. A gyermekek az iskolában olyan szellemi táplálékot nyerne, melyet a szülői háznál nem kaphatnak, de e szellemi eledel feltalálásánál ne feledjük testök fizikai erősítését se. A fiugyermeknek e modern korszakban az általános védtörvény értelmében a hosszú szellemi tanulás után jön az egy évi katonáskodás vagy a három évi sor szolgálat és itt talán sok elmulasztott dolog kipótolható az izmok gyakorlatát illetőleg. De gondoljunk a nőkre is, honnan kapunk egészséges anyákat népünk számára, a nő emancipatio terjed, az anyák nyolcz éves cursusok után epednek, azt hallottam, a nők képesek mindenre, csak a férfiak igájából egyszer kiszabadíthassák magokat, lehetnek kovácsok, gyógyszerészek, orvosok, ügyvédek, tanácsosok, ministerek hiszen császárné ugy is volt közülök sok. De az igaz, hogy azt nem hallottam soha egytől sem, hogy szeretne lenni baka, jáger, huszár vagy kanonir. Pedig egyenlőség közös teherviselést von maga után! A sas, ha magasra száll és a nap felé tör, van hozzá tüdője, hatalmas szárnya és bámuljuk erejét; próbálja meg csak a kis ökörszem ezt tenni, mosolygunk merészségén . . .

Dr. BARTÓK ISTVÁN.

AZ UNITARIUS PAPSÁG TÁRSADALMI HELYZETE.

Míg az ember a társulás destinaló törvényének kényszerítő hatalma alatt emberre támaszkodni kénytelen: mindaddig az ugyanazon hazában lakó polgárok egyesülete — a társadalom — befolyása alól az egyén kivéve nem lehet, sőt annak biztonsága ennek létfeltételét szabja meg. A míg a „do, ut des facio, ut facias“ szabályozza a világot s benne a társas élet folyamatát, addig a társadalmi jólét előidézése az embertől munkát követel. És az ember, a munkamegosztás által a társasélet feltételeinek biztosításához hozzá járulva, akkor lesz valójában egyénné, midőn a társadalom behatásaira visszahatni elég erős. Ezen az állásponton azután ember és társadalom kölcsönös fogalmakká s egymásra nézve egymást biztosító tényezőkké alakulnak.

E viszony ápolása, erősbitése egyenként és összesen a társadalom bármely rétegét alkotó egyéneknek első kötelessége. Azért viszont számukra a társadalomnak oly helyzetet kell biztosítani, melyben a cél megvalósításához hozzá járulhassanak.

A feladat, mit a társadalom eleitől fogva a pap elébe szab, elég világos: legyen ember és keresztény! Mint ember tekintsen testvéreinek mindenkit, a ki Krisztust követi és tiszteli; mert ő általa lesz az egyház a társadalom élete. Mint keresztény, tegye a hatalom és önzés közé a szeretetet, jótékonyt és áldozatkészséget; mert ezek alkotják a társadalmat összetartó kapcsolatot. Ne csak a templomban végezze lelki tisztét, hanem tanítva a fiatalokat, sirva az özvegyekkel, virasztva a betegek felett, sőt halálukban is gyámolítva, felejtse övéit s magán ügyeit, melyek az emberek között emberré lenni készítenek, mert csupán akkor védi éber figyelemmel az egyház ügyét, azon egyházét, mely nélkül megszűnik a tiszta kereszténység, s a társadalom atheismus martaléka lesz.

Ha e feladatot most egyedül az unitárius papságra vonatkoztatjuk, de elismerjük, hogy e testület tagjai a nyomasztó anyagi viszonyok terhe alatt, a papság számára kimért pályakörben lassan mozoghatnak, mégis bizonyos jogos kíváncsóságuk is követeli, hogy a babér-koszoru elnyeréséhez a jobb és gyorsabb versenyzők között ott legyenek, nem méltán kérdezhető-e: vajon a társadalom e nagy versenyhez kezükbe méltó fegyvert adva, a feladat megoldásához igényelt helyzetet számukra biztosította-e?

A társadalom az unitárius papságot ezelőtt 300 évvel a hierarchia kötelékéből feloldotta. A nem rövid idő alatt szün-

telen arra törekedett, hogy magába beilleszsze. E törekvés alapján a mult három évszáz három korszakra osztható. Az első a XVI-ik évszáz közepétől a XVIII-ik évszáz közepéig terjed. Ez a pap-marasztás korszaka volt. A második korszak a XVIII-ik évszáz közepétől az 1840-ik évig tartott. Ez a paprendelés korszakának tekinthető. A harmadik korszak 1840-től a jelen időig terjed és a papválasztás jellemzi. Mindenik korszak átalakulását az említett társadalmi törekvés hozta létre; mindenikben a papság társadalmi helyzete a korszak szerint változott. Sőt a mily határozatlan volt ama törekvés, a papság helyzete is épen oly ingadozó.

A papmarasztás korszakában a pappal igen könnyen lehet elbánni. A hallgatók népszerűnek vélt vezetői, legtöbbször földesurai, csekély okok által boszus indulatra ragadtatva, a pap sorsa és helyzete felett tetszés szerint ítéltettek; mert gyakran az ellenszenv le sem csillapodhatott, már jött az év vége, a mikor érvényre emelni lehetséges volt azaz elhatározást, mely a boszus indulat hevében így tört ki: „tisztelendő pap uram az én kenyeremből többet nem eszik.“

E korszakban az unitárius pap bármi más hivatalnok és társadalmi tag lehetne, de pap nem; mert ha jó kulcsár nem volt, ugy az év végén a marasztás alkalmával ellene vád gyanánt hozták fel ama tiszt elhanyagolását, a mi a marasztásnál papi állásának ingataggá tevésében nem csekély fontosságú érv volt. Ha a tisztelendő urnak nincs elég physikai ideje, hogy a pátronus udvarában régiusságot folytasson, ugy marasztatni nem fog. Elmehet. Majd kapunk pontos regiust. És a köznép szavazott legtöbbször a vezetők akarata szerint, igen gyakran azon parancsnokok általi sugalmazás után, a kik nem egyszer mást vallást követő udvari tisztek voltak. *)

A társadalomra nézve e korszak nem volt unalmas, sőt visszasságai mellett is annyira tetszett, hogy közel két évszázig tartott a nélkül, hogy valaki megváltoztatására szót emelt volna. Ily viszonyok közt a pap társadalmi helyzete annyira ingatag volt, hogy neki hizelgőnek, ámitónak kellett volna lennie, ha az év végén hivatali állását mindenkép biztosítani akarta volna.

Igy lett e korszak inkább jellemrontó, mint szilárdító, midőn a papság szolgálai szerepre volt kárhozthatva; mert a nép a hatalmas pátronusok érdeke ellenében egy szánandó egyén méltányos, de képzeltnek vélt és tartott jogát mérlegbe vetni sem elég erős, sem hozzá valamennyire is felvilágosult nem volt. Eszmélni! ki akart, ki merészelt volna?

Mind ez egészen 1778-ig tartott, mikor a rendelés korszaka, mint oly esemény tünt fel, melyben a hatalom a hivek kezéből az egyházi kormányéba került. A változáson kapva

*) A szabad székelő hivekből álló eklézsiáinkra is találnának az itt mondottak?
Szerk.

kapó papság, minthogy helyzetét javulni hitte, zsinatilag a rendelkezés törvényesítését 1778-n a szt.-ábrahामी, 1794-n a korondi és 1799-n a sárosi zsinatokon kimondá.

A papság az első korszakot eléggé megbűnhölte volt; ezt világosan bizonyítja az, hogy a zsinatokon tulnyomó számban levén, örömet változtatott a fenálló rendszeren, minthogy a változtatástól sorsa javulását várta.

E látszólagos javulás elébb nem következhetett be; a szabad szó nem volt birtokában a papságnak, mely féltette kenyérét, mivel a panak kellett hallgatni, tünni, de kellett szólani pro pane . . . Ő egyedül Isten igéjével harcolhatott, de csupán addig, míg valakinek érdeke azt kívánta, hogy a harczczal felhagyjon. Az initiatívát mástól kellett várnia. Ily méltatlan helyzetben oly hosszas ideig szenvedtetni a papságot, nem szép dicsérete az emberi jogok tiszteletben tartásának, melyből bármi csekély rész az unitárius papságot is megillette volna.

De a második korszak sem volt kedvező a papság társadalmi helyzetének javítására; mert ha eddig erkölcsi fogyatkozás nélkül sem volt biztos egy papi állás bár két évig sem, hanem a leszavazások következtében, — ha más községbe át-helyezni nem volt lehetséges — a pap földönfutó lett családjával együtt és oly út nyitattott számára, melyen más paptársa elleni hízegéssel és hasonlóan kevésbé nemes eszközökkel viaskodva nyerhete foglalkozást; ugy az uj-kornak törvényes bevezetése után is a papságnak igen hamar kelle arra ébredni, hogy most a méltatlan megtámadások következtében létesült gyors rendelkezések miatt, társadalmi helyzete épen olyan bizonytalan, a milyen korábban volt. A társadalom habozott e kérdés felett véglegesen határozni: van-e szükség állandóan a papa vagy nincs? E határozás következménye lett az, hogy a paprendelésre vonatkozó törvény több évben vitatás alá vétetett, mi mellett e törvénynek többszöri megújításai azt is igazolják, hogy a rendelkezés korszakát kényelmetlennek találta a hallgatóság és előbbi jogai visszavivására kísérleteket tett.

Ily tusában a papság helyzetének a társadalomba beleillesztése, egyik szélsőségből a másikba esett. Mig az első korszakban alulról jött a nyomás fölfelé független, addig most fölülről lefelé ugyan ugy.

Itt azonban a hívek is érdekelve levén, e korszak nem tartott oly soká mint az első, mert mig a világi elem vivott a marasztásért, addig a papság mint kevésbé rosztat, saját álláspontjáról, védte a rendelkezést.

Ez a védekezés szülte, hogy a második korszak hatvan-két évnél tovább nem terjedt. Mily csodás rövid élet ez, a felsőbbség hatalma számára, a népek hatalma felett!

E korszakban a mint csekélyebb és kevesebb érdekek működtek a papság helyzetének ingataggá tevésében, ugy a nyomás is kissébbedett. De ha a híveknek meg is volt nehezítve

hogy a papot oly könnyen száműzzék, mint az első korszakban, mégis az a felsőbbtség előtt kegyvesztett, vagy az esperesek által kevésbé kegyelt papokkal s főképpen a szabadabb nézetűekkel megtörtént. Vacans pap akkor is volt. Siralmas papi helyzetet kölcsön kérni ekkor kellett.

Ha egyoldalú sérelmes panaszok emeltettek — különösen az esperesek véleményadása nyomán — a hatóság rendelete jött és ment. Az 1840-ik év utáni kicserélések eredete e korszakban kereshető.

A papnak most is urat kellett keresni. Állása némileg biztos ezáltal lett. E biztosságot is azonban a „gratia magnatum“ . . . oly módon fejezi ki, hogy abból következtetni lehet, miszerint e korszak sem ismerte Eötvös amaz állítását: „Ki Isten szolgálója, az nem keres földi urat.“

Ezek szerint e korszak sem biztosítá a papság társadalmi állását, annyira, hogy az 1794-ik évben, tehát a kezdet után alig tizenhat évvel a subplantánsokat illetőleg törvényt hozni szükséges volt.

E törvény létrejövése által bizonyítja, hogy a társadalomban elterjedt törvénytelen szokások hatása alatt, maga a papság is erkölcsében megromlott; mert egy-egy hizelgő a felsőbbtség kegyét elnyerve, megásta paptársa alatt az örvény és ennek társadalmi állása romjain keresztül, kivánt jövedelemhez jutott. Ebből világos, hogy az atyagyilkosságra első helyen okot az alaptörvény adott, miért ezt módosítva, annak megszüntetéséről is a subplantánsok ellen hozott törvényben gondoskodni kellett.

De a törvény, sajnos, csak irott § maradt. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a papság társadalmi helyzete a törvény megerősítése után sem javult. Sőt nem hogy a törvény ama régi szokás elfojtását eszközölte volna, hanem a § mellett is, ez a harmadik, vagy a papválasztás korába által szállott; mert jelei ma is észlelhetők.

Innen magyarázható ki ama tény, miszerint igen csekély szent irigység is képes néha a papot, érdekén kívül, subplantiora ingerelni, különösen az olyat, ki a pohár hajtogatás mesterségével kitűzött hivatalát összetéveszti. Van példa rá, hogy a józan életű és tiszta erkölcsű papot paptársa azon elv alapján, hogy a Krisztus is a bűnös publikánusok és vámszedőkkel evett és ivott, elítélte azért, hogy a bormérőknek nem oly hizelgő barátja, mint az ő igaz keresztény felfogása szerint lennie kellene.

Mínt hogy „exempla docent“ emlitsük-e, hogy elég szerénytelen volt arra, hogy az ilyen papot kevély farizeus és irásudóhoz hasonlítani merészelve. De itt talán „exempla odiosa“ . . . legyen elég azért ennyi, tény maradván az, hogy a subplantatio útja ma sincs eltörleszölve, sőt ezen fel nem hagyott uton található hidon mennek át az átcserelések.

Ezt a két első korszakból örökölt hibát megszüntetni, a választás korszaka van hivatva; miért azt czélzatosan törekvései közé kell foglalnia; mert e lesz ama talizmán, mely a papokat meg fogja óvni attól, hogy egymásnak ellenségei legyenek. De egyszersmind a hívek lelki békességének gyógyszere s a Krisztus anyaszentegyházához illő békességes élet létalapjának is megvetése lesz az.

Az 1840-ik évvel kezdődött papválasztási korszakot, az ugyanakkor Bölnben tartott zsinat határozatai nyitották meg. A határozatokat 1845-n a h.-almási zsinat részben tökéletesítette. De azok jelenben úgy a mint irva vannak, a papság társadalmi helyzetének kellő biztosítására elégtelenek; mert azok mellett is a pap igen nagy mérvben, a kepefizetés terhét megunt hívek, vagy bármi más csekély ok miatt iránta ellenszenves egyházközségi tagok haragjának áldozatul oda van vetve. A bölcseség szegődött szóvivők csekély népszerűséget szerezve, néhány elégedetlen panaszosnak nem teljesen tisztességes ügye védelmében nem egyszer, mint pártfogók lépnek fel. Minthogy ily körülmények között, sohasem a bűn és annak nagysága, annál kevésbé a tényálladék, hanem a személy lesz irányadó az ítélet meghozatalának sürgetésénél, s világos, hogy a papnak kell eltétetnie. Sőt igen gyakran a büntényről, melylyel az illető papot vádolják, valamit érő bizonyíték nincs; de mivel fel van téve, hogy ő azt elkövethette volna, azért ekklézsia változtatásra ítéltetik. A pap által akaratlanul bár, de véletlen elkövetett csekély sérelem miatt, a hívek közül némelyek boszútól lihegve álszent arculattal követelik, hogy a pap, ki tulajdonkép fenytésnél többre nem méltó, állásától felmentessék. Czéltalan száll ki aztán a békebiróság is; mert a pap számára nincs megbocsátás; nincs, mert ama magasztos elvet siker nélkül tanítja, sőt ez ma olyan orvosság, mit mindig az orvosnak, nem pedig a betegnek kell bevenni.

A rágalmozókat nem utasítják rendre, mert félni lehet, hogy a következménye vallásváltoztatás lesz. A pap megbüntethetlen; mert az ide vonatkozó §-ok holt betükké váltak, de ha nem váltak volna is azokká, már azokká válnának, mint-hogy megbüntetés késve soha sincs, hanem állásától való felmentés vagy továbbítás. És itt alku nincs; mert a rendes pap állására található egy bizonyos aspirans, ki háttérben állván, érdekében hangzatossá lesz: „jobb egy embernek elveszni a köznépért.“ S ez elv és hamis indok alapján azután egy szép reggelen a bepanaszolt pap, mihelyt alkalom van rá, ki lesz cserélve; következőleg élete hosszágig tartó büntetésre van ítélve, melynek végrehajtásából azon öröm származik, hogy szerencséje torán egy felmagasztalt valaki más, — egy vagy több esperessel heted izig rokon — iszik, „magnum áldomást“!

E tények sürgősen követelik, hogy az esperesi omnipotentia, mely ezen kellemetlen esetekben a helyett, hogy

éles tapintattal, a kedélyeket igaz őszinteséggel kibékíteni tudná, nem egyszer az ügy bebonyolítására hat, miért mai korban túlélte magát, — minélelőbb az ilyen ügyekben „kőritanácsok“ által helyettesítve, oly módon, mint azt már 1867-n az udvarhelyi egyházkör javasolta. Mert egyfelől míg e tanács állandó erélylyel és kivánt tapintattal fog a hívek és pap békességes együttélésére közvetítően hatni, addig másfelől hívek és pap között amaz omnipotentia téves kicsapongásai sem okozhatnak kiengesztelhetlen ellenszenvet. E reform által megszüntethető a vágy egyesekben a folytonos vádaskodás iránt és a bepanaszolt papnak, ki rendes kereset útján megfenyítésnél magasabb büntetést nem érdemel, tévedésekkel teljes ügye nem lesz felfujva egész a szét-pattanásig.

A pap maga iránt ellenszenvet gyakran azáltal ébreszt, ha egyháza javáért küzd és annak jogait védi, a mely védelem egyesek érdekével ellenkező lehet. Ha a közjó előmozdítását célzó adakozásra felhívó beszédet tart, ez elég nagy ok lesz azoknak, a kik adakozni nem szoktak, annál kevésbé akarnak, hogy a papot ne szíveljék. Azért sok pap a szent ügy védelmében is elveszti népszerűségét, s minthogy őt biztos törvény nem védi, azért ha felfüggesztése vagy elbocsátása egyenesen kérve nincs is, félnie kell az alaptalan vádak által okozott megtámadásoktól. Így kerülnek aztán a jelen törvények hiányossága miatt nyilvánosság elé oly dolgok is, melyenek e lapok 1880. évi júli—aug. füzetében a Torda-Aranyos köri papságról állítva vannak. Sőt mindenik pap félhet paptársától, mert a subplantatio öröge ma is él! . .

Ilyen a jelen, olyan volt a múlt, melyek az unitárius papság társadalmi helyzetéről világos képet tárnak előnkbe, s a melyeknek kecségtetőbb színekkel való ecsetelése egyenlő rangu volna azon kétes értékű tagadással, miszerint a papság méltóbb társadalmi helyzetet nem érdemel, a mivel szemben azonban felesleges körülményesen bizonyítani azt, hogy ha a világon egy hivatal sincs olyan, mely a tévedést annyira kevésbé törje meg, mint a papi és ha a pap arra van hivatva, hogy az egyház, a mely saját szabadságával minden más társulatot véd és biztosít, az ő közreműködése által fenállhasson, azért, hogy a társadalom életévé váljék, akkor a pap társadalmi helyzetét a jelen mostoha viszonyoktól függetlenné kell tenni; mert szegény papok, a kiknek buzgalmát mérsékelni és tetszés szerint igazgatni lehet, teljesen bizonytalan helyzetben ama célzt, a melyre hivatva vannak s a feladat megoldását, mit tőlük a társadalom vár, nem valósíthatják meg.

Epen azért a papság társadalmi helyzetének biztosítása végett indítványozni és az egyházi főhatóság figyelmébe ajánlani kell:

A) hogy a pap valamely állomásra, választás útján, kineveztetvén, onnan elmozdíthatlan*) legyen.

B) hogy mindenik pap élete hosszúig fog kineveztetni.

C) hogy egy papi állomás sem nyilvánítható megnyitlnak másképp, mint:

a) halál, b) lemondás, c) választás útján történő jobb állomásra való előléptetés, végre d) fegyelmi kereset alapján történt végelbocsátás után.

D) hogy minden belső embert és egyházat illető kérdéses ügyekben egy „köri tanács“ járjon el és ha az ezáltal nem tiztázható ügyekben ítélet hozandó, az egyházköri alpapiszék ki ne kerültessek. Szünjék meg valaha az egy fő — az esperes — általi informatio. Sem püspök, sem E. K. Tanács, belső embert és egyházat, vagy espereseket illető kérdéses ügyben ne érintkezessék mással csakis a köri tanácsal, melynek elnökei az esperes és egyik köri felügyelő gondnok. Az esperes maradjon szorosan az administratio mellett. És ha a pap hibái bizonyítottak, a hibák nagysága szerint a „köri tanács“ kérje, mintegy ügyész: a) a fenytést, b) pénzbírságot, c) az állomástól való bizonyos időre felfüggesztést, d) végelbocsátást, e) hogy alaptalan vádak miatt az egyházak és egyesekre nézve is x. fenytést, y. egyházhatósági dorgálást hoz a „köri tanács“ javaslatba; sőt gonoszabb foku rágalmazás és becsületsértés esetén az egyházak és egyesek megbüntetését külső törvény által is fogja eszközöltetni és semmi szín alatt nem türi, hogy a pap erkölcsi tekintélye csorbát szenvedjen.

E szabályok által annak a sok lelki békétlenségnek, ami egy sikerülhető cseréig, ma papot és hallgatókat egyaránt izgalomban tart, véghatára meg lesz szabva.

Ha az egyházközség tagjai tudják, hogy a pap kisebb vétségéért el nem bocsátható, hanem büntethető, akkor állítását bizonyítva, büntetést kér és az ellenszenves embernek bosszuszomja ki lesz elégitve, de a papnak is büntetése fokozatos s a mellett társadalmi állása biztos. Sőt akkor a subplantationak sem lesz semmi hatálya, minden pap meg lesz mentve az alaptalan vádaktól való félelemtől. Ha valaki a büntetés fokozatainak alkalmazása után a végelbocsátást nem kerülhetné el, akkor más egyházközségbe, újabb botrányok előidézhetése végett, nem rendeltetnék, sőt hibáját a társadalmon keresztül hurczolva, nem terjesztené és a „vándor pap“ ezimre szert nem tenne.

Minthogy e nézetek a kineveztetés szabályaira is visszahatnának, ide vonatkozólag módosítás gyanánt legyen megemlítve, hogy az egyházi hatóság nevében a fiatal kezdő papnővendékeket, kik építésessel bírnak, a főtisztelendő püspök ur ideiglenesen egy évre nevezné ki. Ha ő ezen egy év alatt erkölcsi életében kifogástalannak bizonyult, akkor az egyházközség által az év végén azonnal teendő felterjesztés alapján, három évre, mint rendes papot a főtisztelendő püspök ur meg-

*) Nem lesz sok? Szerk.

erősíteni. Ha e három év alatt panasz ellene emelve nem volt, — vagy ha volt is, de azért büntetés alá nem eshetett, — akkor hivatalában véglegesen megerősítettén, felszentelhető legyen.

Midőn ilyen szabályok által a pap társadalmi helyzete biztosítva lesz, a pap nyugodt önérzettel fog szolgálni a társadalomnak, mert tudni fogja, hogy a munkamegosztás által ő is a társadalom jövőjének biztosításához a tiszta vallás terjesztése által hozzá járulván, egy folyvást nélkülözhetetlen társadalmi tényezővé vált.

EGYED FERENCZ

h.-szent-páli unitárius pap.

EGY SZÉP KIS FALU.

A Firtos hegy oldalán fekvő Firtos-Váralyának nem hátahegyes, gondos művelés után is kevéssé termékeny határáért, a Firtos hegy tetején zöldelő zabvetésért, a körülötte elterült erdőségért, hanem a benne mutatkozó életért adtuk a „szép“ czimet. A számok tanuskodnak e mellett.

Van a községben 33 rendes tanköteles gyermek; ezek közül iskolába jár 31; ismétlő iskolába járni köteles van 14, ezek közül iskolába jár 13.

A közoktatási miniszter legutóbbi jelentése szerint bátran állíthatjuk, hogy hazánkban nincs oly más helység, melyben az ismétlő iskolába ekkora contingens járna. A gyermekek és növendékek nemcsak járnak iskolába, hanem jó tanításban is részesülnek.

És ez iskola a tanfelügyelői hivatalos kimutatásokban talán a zugiskolák rovataiba van bevezetve; mert nincs oklevéllel képesített tanítója, hanem az ekklezsia papja egyszersmind iskola-tanító is.

Sokan nyomoruságnak tartják, hogy unitárius vallásfelekezetünknek, sőt a hazánkban levő más protestans testvér felekezeteknek kebelében több helyt a pap egyszersmind iskolatanító is. Részemről épen nem nyomoruságnak, hanem a maga rendén levőnek tartom, sőt ohajtanám, hogy minél több helyt legyen, sőt kívánatosnak tarom, hogy a papság mindenütt tevékeny részt vegyen a gyermekek és növendékek tanításában, mert csak úgy felelhet meg missiójának.

Örvendek, hogy többek között a f.-váralyai viszonyt, mint igazoló tény, felmutathatom.

A jó iskola és jó vezetés meglátszik a népen: az iskola mellett bekerített faiskolát tart; közös munkával zabot termel, ebből és más javadalmából a múlt évben 229 frt 20 krt adott egyházi és iskolai célra; ily módon saját erején 1110 frt 96 kr. tőkét teremtett különböző célokra.

Két árnyfoltot látok a szép képen. Ha most már 843 frtra nőtt tanítói alapját, a célból gyűjti, hogy iskola-tanítót állítson be, ebben a nagy-ravágyás hiúságát látom, hisz szemmel látja, hogy iskolája ügye így jól foly. Gyarapítsa ez alapot, de kamatait a papi javadalom gyarapítására, hogy papja a megélhetés gondjaitól ennyiben is könnyítettve, több időt szentelhesen a tanításra. Másik árnyfolt, hogy a fenirt egész tőke az ekklezsia egyes tagjain

fekszik adósság gyanánt. Azt állítják, hogy valamely ország annál gazdagabb, minél többel adós önmagának; hadd legyen boldog ez elmélettel bárki. Én inkább szeretném, ha az irt tőke kamatait az egyes tagok helyett valamely pénzintézet vagy az állam fizetné az ekklézsiának.*)

K. A.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

A keresztyén egyház történelme. Irta Varga Lajos, sárospataki theologiai tanár. I. kötet. A reformatio előtti korszak, vagy a catholicismus fejlődése, az egyház egyetemes uralma és hanyatlása. 529 lap. E nagy szorgalommal s forrás ismerettel irt mű több mint 33 ivet tartalmaz s bevezetéssel van ellátva. Az egész munka három kötetre fog terjedni; a második kötet tárgyalni fogja a reformatiotól a XIX. százig terjedő eseményeket, a harmadik a XIX. száz vallási és egyházi mozgalmait ismerteti s egy-egy kötet terjedelme 25—30 iv lesz; a jelen kötet ára 4 frt.

Ha vannak is e műnek hiányai, azok az előnyei s jelességei mellett el-
tűnnek. Ilyen előnyök: a czélszerű beosztás, vonzó és jó magyaros irály; az események helyes felfogása és elfogulatlan bírálata. A tényeket s elveket kellő megvilágításban állítja előnkbe s a legnagyobb részletességgel öleli fel az egyház minden mozzanatát. Az egyház megalapítása, üldözése, az alkotmány fejlődés, hitágazat, cultus, művészet, tudomány, reformtörekvések, az egyház külső és belső küzdelme stb. élethűen vannak előadva benne. S épen ebben különbözik a „Hase-féle“ egyháztörténelemtől, melyben az események oly tömötten vannak előadva, hogy az inkább olyanok kezébe való, kik már az egyháztörténelemben jártasak. Részünkről nagy elismeréssel vagyunk szerző iránt, hogy e valóban protestans szellemtől áthatott kézi könyvet megírta a papnővendékek s a művelt közönség számára. Reméljük, hogy a következő kötetek is hasonló szellemben, elfogulatlanul s igazi tárgyilagossággal (mert erre a reformatio tárgyalásánál épen szükség lesz) lesznek megírva. A már megjelent kötetet pedig a legmelegebben ajánljuk az érdekeltek figyelmébe.

A Protestans Theologiai Könyvtár XIII. kötete. „Magyar Protestans egyháztörténelmi monographiák“ 144. l. Korábban jeleztük volt, hogy a Magyarországi Prot. Egylet a theologiai könyvtár következő három évi ciklusára a magyar. prot. egyház történelmének kiválóbb mozzanatait ismertető monographiákat fog közrebocsátani. Ebből az első kötet a fenti címmel a következő tartalommal jelent meg: Bethlen Gábor és a kassai pap. Irta Szilágyi Sándor. Beliczay Jónás életrajza. Irta Karsay Sándor superintendens. Vázlatok a papszentelés multjából, különös tekintettel a beregiekre. Irta Szeremlei Sámuel. Az erdélyi reformált egyház közoktatási állapota a mult században. Irta Jakab Elek. Az eperjesi mézsárszék. Irta Szeremlei Sámuel. Adatok Décsi János életéhez. Irta Szabó Károly.

Az iskolázás jelene Angolországban című munkára bocsátott ki aláírásra felhívást Felméri Lajos a kolozsvári magyar kir. tud. egyetemen a nevelés-tudomány ny. r. tanára. A mű az angol iskolázást fogja ismertetni három részben, az első részben a népiskolázást, a másodikban a középoktatást, a harmadikban a felső oktatást tárgyalván. Felméri tanár már több év óta tanulmányozta az angol nevelési és oktatási rendszert s az 1879/80 isk. évet pedig épen abból a czélből, hogy közvetlen tapasztala-

*) Ez ekkla derék ifju papja: Kozma Dimény.

tokat szerezzon, Angliában töltötte. Művének már nagy érdeket kölcsönöz az a körülmény, hogy ama nagy nemzet-miveltségi tényezőivel foglalkozik behatóan, mely fejlődésében, szokásaiban és jellemében s így nevelési rendszerében is feltűnőleg elűt a continens összes mivelt nemzetéitől. Érdekekkel várjuk a felhívásban ígért összehasonlításokat az angol és hazai közoktatásügyünk egyes köreire nézve. A hazai közoktatásügy eddig csaknem kizárólag a németben találta forrását és formáját. Nagy ideje volt már, hogy más rendszerrel, más iránynyal is ismerkedjünk, s főleg azzal a nevelés és oktatási rendszerrel, mely az ismeretmennyiség közlésénél a tehetségek és a jellem fejlesztését, az egyén szellemi és erkölcsi erőinek önállósítását mindig inkább szemelőtt tartotta és tartja, mint bármely más fenálló nevelési rendszer. S midőn e szempontból t. dolgozó társunk művének megjelenésére örömmel várunk, egy-szersmind melegen ajánljuk a nevelés és oktatás minden munkásainak és barátainak figyelmébe. A 36—38 nyomott ivre terjedő két kötetes munka aláírási ára: 3 frt. Külön előfizetést is elfogad a szerző. az első kötetre (népiskolázás) 1 frt 50 krral; a másodikra (közép- és felső-oktatás) 2 frttal. A megrendelési határidő május 20-ig terjed. Az első kötet május végével jelenik meg. Gyűjtőknek 7 teljes vagy 10 rész-példányra tisztelet példány adatik.

A Székely Mivelődési és Közgazdasági Egyesület ötödik évkönyve 1880-ra. Szerk. Buzogány Áron egy. titkár. A jelenes szerkesztett évkönyv az 1880. közgyűlésen tartott emelkedett szellemű elnöki beszéden és a nagy szakértelemmel összeállított titkári jelentésen kívül az alapszabályok módosítását s Bárány Kemény Endrétől a Székely és Magyar című szép költeményt, Téglás Gábortól Tájképi vázlat a Székelykő és vidékéről című jeles értekezést, és György Endrének A székely ipar keleti missioja kiváló figyelmet érdemlő cikkét stb. foglalja magában. A Székely-egylet évről évre nagyobb körre terjeszti ki működését s vagyoni állása is mindinkább gyarapszik. A múlt évi összes bevétel: 13383 frt 10¼ kr. Kiadás 3764 frt 29 kr. Jelenlegi egyleti vagyon: 9618 frt 81¼ kr. Az évkönyvet ajánljuk olvasóinknak különösen azért, hogy az az egylethez csatlakozásra buzdítsa.

Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő márt.—áprilisi kettős füzet (III—IV.) a következő gazdag tartalommal jelent meg: Révész Imre. Czelder Márton. Hégel bölcsészeti rendszerének vázlatja. Dr. Heiszler József. A vallásos rajongók forradalma. Csuthy Zsigmond. Az ősidőkből. Venetianer Sándor. Az illetéktelen keresztelések. Filó Lajos. Énekeskönyvünk. Ivánka Sámuel. Töredékek a magyar ref. énektörténelemből. Kálmán Farkas. Missiói közlemények. Láng Adolf. A keresztény archetypusok *) Vári Szabó Sámuel. Történeti adatok. Közli Fördös Lajos és Koncz József. Egyházi szemle kül- és bel-földről stb. Megjelent az Evangeliumi Lelkészi Tár. IV—V. füzete is, Révész Bálint, Gyóry Vilmos, Czelder M. stb. hozva jeles egyh. beszédeket. „A Protestans Pap“ 6. számának érdekes tartalma. Oh maradj velem (hymnus). Visszáságok. Virágvasárnap egyh. beszéd. Husvéthi egyh. beszéd. Esketési beszéd. Az isteni tisztelet reformjáról. Cura pastoralis. Lelkészi iroda. Különfélék. A „Prot. Pap“ szerkesztői e füzetben arról is értesítnek, hogy az általuk kiadandó, előbbi füzetünkben jelzett, munkája Geroknak: „Apostolok cselekedetei bibliamagyarázatokban“ az ők kiadásukban nem jelenhetik meg, mert N. Garzó Gyula ur, a „Gyakorlati Bibliamagyarázatok“ kiadó tulajdonosa sietett szerzőtől s kiadójától az általuk már

*) E cikk a „Prot. Egyh. és Isk. Lap.“ f. évi 6. számában a „keresztény és keresztény“ szóra szerkesztőségünkben megjelent cikkre iratott. Feleletünket erre l. csakugyan a „Prot. Egyh. és Isk. Lap.“-ban 16. sz. Szerk.

nagy részben lefordított mű magyar nyelvre fordíthatása s kiadása ki-
zárolagos jogának megszerzésében őket megelőzni.

A Nemzeti Nőnevelés ez évben megjelent számairól még nem szólhatunk. Három füzet van előttünk, kiváló tartalmu czikkekkal. A márt. füzet tartalma: Hogyan neveljük kisdedeinket. Női keresetforrások. Stetina Ilona. A magyar föld lakói őseink beköltözése előtt. Sebestyén Gyula. Az iránytű. Kont Gyula. Kötelesség és lelkiismeret. Smiles S. után (angolból). A szobadiszítésről. Költemény-magyarázat (Fiannak, Arany J.) Komáromi Lajos. A tanítónő magatartása a házi ipar és a kézi munka tanításánál. Kucelnik Vilma. A skrofulás gyermekek érdekében. Rózsahegy A. stb. E jelesen szerkesztett folyóiratot, mely a nőknek helyes és teljesen magyar szellemben való nevelésének elősegítését tűzte feladatául, ismételten ajánljuk a tanítók, tanítónők és családanyák figyelmébe. Ára egész évre 6 frt. Megjelen minden hónapban egyszer, a budapesti sugáruiti állami tanítónő-képző intézet tanítói szerkesztésében.

Apáczai Csere János népszerű életrajza. Összeállította és a brassómezei tanítótestület 1880 évi okt. 14-én Zajzonban tartott közgyűlésén felolvasta Koós Ferencz, brassó-fogarasmegyei kir. tanfelügyelő. Ára 10 kr. A tiszta jövedelmet az „Apáczai Csere János emléke” című alap gyarapítására ajánlja a szerző. E füzetkét, a mellett, hogy az olvasó megismerheti belőle a nagynevű férfi életét, a nemes czél is ajánlja. Üdvözlét Koós tanfelügyelő urnak, hogy Apáczai Cs. János emlékét a székely-csángó magyarok közt felújította és a szász egyházi hatóság alatt álló 10 magyar község nemzeti érzülete emelésére azt az indítványt tette e községeknek: hogy Apáczai Csere János születéshegye Apáczán a Rabzoros utczában márvány táblával jelöltesék meg és hogy emléke czimén egy tőke gyűjtessék apáczai szegény, szorgalmas tanulókat segélyezésére.

Mulattató Zsebkönyvtár czimen Buzarovits Gusztáv könyvkiadó Esztergomban figyelemreméltó vállalatot indított meg humorisztikus irodalmunk gyarapítására. Az 1-ső füzet Balázs Sándor „A mama tyúkszeme” című novelláját közli; a 2-ik Lauka G. vig beszélyét: az Eltévedt csók; a 3-ik Eckstein Ernő Vörös Julcsáját (fordítás); a 4-ik Györffy Iván hat humoros toasztját; az 5-ik Lauka G. két humoros novelettejét: Egy agglégény viszontagságai és Herczeg Ugrikovics Mirkó. Egy füzet ára: 10 kr. postán: 12 kr.

Magyar Paedagogiai Szemle márt. (III.) füzetének változatos tartalma: A néptanító küzdelme a népiskola alakulásakor. Rill J.-től (Krób Pál életrajzával és arczképével). A tankötelezettség főakadálya és az ingyenes oktatás. Zádor Gyulától. A leánynevelés kérdéséhez Vajdai Ernő. Tanfelügyelői körlevél. Groó Vilmostól. A hangoztató módszer első hangoztatója. Csukási Fülöp. Irodalmi kalauz.

Társadalmi Reform szabad (!) füzetek korunk anyagi és erkölcsi bajainak orvoslására. Megjelen havonként 10—12 oldalon. Szerk. Rónai Ferencz II. ker. lánczhíd utca 13. sz. 1. emelet. Ára 10 számnak: 1 frt.

KÜLÖNFÉLÉK.

A verespataki unitarius lelkészi állomás pár évi szünetelés után végre betöltetett. Örvendünk, hogy ottani hitrokonaink annyira rendezhették ekklézsiájuk ügyeit, hogy maguk közt ismét rendes lelkészt üdvözölhetnek. Az új lelkész Bakó Lajos, ezelőtt pár évvel végzett theologus, mint értesítenek, husvéth első napján köszöntötté be, mintegy a szellemi feltámadás jelzésül az ekklézsiára. A beigtató beszédet Mózes András, Abrudbánya jeles szónoki tehetségű, derék lelkésze mondotta, fejtegetve a papi állás fontosságát, nehézségeit s a hívek kötelességét a pappal szemben. Az ifju lelkész Zsolt, 22, 23. „Hirdetem a te nevedet az én atyámfiaimnak, a gyülekezetnek közepette dicsérlek tégedet” alapján tartotta beköszöntő beszédét, melyben e kérdést téve fel: mire hivatott a lelkész az egyházban? feleletül adta: I. Az evangelium hirdetésére a templomban. II. Az evangelium szellemének átvitelére az életbe.

A szépen kidolgozott és tűzzel eléadott beszéd gyújtó hajtással volt az igeért rég szomjazó lelkekre, mit emelvén az urvacsorai beszéd és ima is, nagy lelki megelégedéssel, szívölkben a vallás és egyház iránti szeretet felbuzdulásával távoztak a hűvek az Ur szent házából. A verespatakiak t. barátunkban úgy hisszük megnyerték, kit óhajtottak. Mi szívünkben kívánjuk, hogy az ő lelkésze verespataki ekklézsiáinkra új élet korszaka legyen. Isten segélje a lelkészt és a gyülekezetet, hogy egyesült erővel munkálhassanak ama feladatban, melynek teljesítése a nemzeti és az egyetemes szellemi országnak mindnyájukat megtartja.

Czelder Márton, felsőbányai ev. ref. lelkész, elébb hittérítő, a „Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő“ szerkesztője, f. évi márt. 15-én papságának 25 évi fordulóját érte meg. A fáradhatatlan, buzgó lelkész csendben jubilált. Imában öntötte ki szíve hálás érzelmeit és köszönte meg Istennek kegyét, melyet iránta tanusított. Ez volt jubileuma. Isten szolgájához méltó jubileum. So-kaig éljen!

Toroczkón az állam 5000 frtos iskolát épített. Az alapkövet ezelőtt pár nappal tették le nagy ünnepélyességgel, Koronka Antal unitárius esperes szép és lelkesítő alkalmi beszéde mellett.

Disraeliről, az ápril 19-én elhunyt nagy angol államfőfiről érdekesnek tartjuk feljegyezni, hogy neveltetését egy unitárius magán iskolában nyerte.

Hit és hitetlenség. Carlyle Tamás, évek előtt Orleansban időzván három hónapig, megismerkedett Dupanloup püspökkel. A két férfi annyira megkedvelte egymást, hogy minden este együtt theáztak, felváltva látogatták egymást. Az ismeretség harmadik hónapjában, egy este Dupanloup vallásra, templomra és hitre vitte át a beszédet és sajnálkozásának adott kifejezést, hogy egy oly kitűnő író, mint Carlyle, „hit nélkül való“ és sópáncodott e „hitetlenség“ fölött. Carlyle az ő szellemdus, bonczoló, tudatos s egyuttal jellemzetes ironiájával így felelt: „Uram, biztosítom önt, hogy boldognak érzem magamat, úgy a mint (itt) vagyok, én mind abban hiszek, a mi önt nem nagyon indítja meg, ön pedig mind abban hisz, a mi reám nézve közönyös. Ha megcsináljuk a számadást, fogadok, hogy ön sokkal hitetlenebb nálamnál.“ E pillanattól kezdve egyház és hit nem került többé köztük szóba.

Az iskolai takarékpénztárak intézménye Weisz Bernáth Ferencz fáradhatatlan működése folytán mind nagyobb elterjedésnek örvend. Elöttünk van Weisznek egy jelentése az 1879/80 isk. évről, melyből azt látjuk, hogy 19736 tanuló közül 7333 tanuló 54647 frtot takarított meg. Figyelemreméltó eredmény már magában. Hát aztán az erkölcsi haszon! Folyó évi január végével összesen 208 takarékpénztár volt, s azóta számuk sokkal szaporodott.

Gyász hírek. Inczeffi Dénes, derzsi unitárius lelkész nejét Homorodalmási Sándor Zsuzsánnát élete 44-ik, boldog házasságuk 25-ik évében f. évi márt. 28-án szíve mély bánatára hirtelen elvesztette. Hű nőt, gondos házi asszonyt, siratott el benne. Az ég Úra vigasztalja meg e nagy veszteségében! — Kövendi Szász Gergely f. évi ápr. elején elhunyt Kövenden. A néhai egyházunk jóltevői közt általánosan ismert Incze Klára asszonynak, ki néhány évvel ezelőtt költözött el az élők sorából, volt a férje. Ő maga is a legbuzgóbb egyháztagok közé tartozott, s mint szorgalmas, derék polgárt községében mindenki tisztelte. Nyugodjék csöndesen! — A kolozsvári ref. egyházközséget nagy veszteség érte, páratlan buzgalmu főgondnoka: Nagybacsoni Incze Mihály ápr. 20-án történt halálában. Az el-

hunyt az erdélyi ev. ref. egyházkerület állandó igazgató tanácsának is több éven keresztül tagja volt. Vallásosság, közügyszeretet, tiszta jellem, nevét az ev. ref. egyházban és azonkívül szélesebb körben tiszteltté tevék. Általános részvét kísérte sirjába. Béke porain!

Sajtóhiba: 120 lap alólról a 8-ik sorban: „10,000 sulyrészbem nem több mint 40%,“ helyett olvasd: 10,000 sulyrészbem nem több mint 4%.

A szerkesztőség postája.

Ü. K. Mindkét cikkét vettük és minél hamarább sor kerül reájuk. Szives üdvözet!

ARANY-KÖNYV.

Nyilvános köszönet. Oláh-kocsárdi birtokos tkts. Földes Ferencz né Tót Rozália urasszony, a dicső-szentmártoni unitaria ekkleziának ajándékozott egy francia bársonyból készült s aransujtással és aranyrojjtal gazdagon díszített szószéktakarót és hasonló minőségű és díszítésű papi széktakarót, melyek becsértéke 70 frt o. é. Ezen kegyes ajándékáért fogadja a tisztelt urnó, egyházm nevében, a nyilvánosság terén is hálás köszönetemet. Dicső-Szentmárton, 1881. ápril 10.

Rédiger Árpád

d.-szt.-mártoni unit. pap és küüllőkőri esperes.

A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkészi állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok.

IV. Közlemény.

Budapesti unitárius f. egyház község mint testület	2000 frt.
Dr. Székely Ferencz kir. főügyési helyettes Budapest, kötelezvényileg	100 „
Ifj. Dániel Gábor, orsz. képviselő, Budapest, kötelezvényileg	150 „
Orbán Balázs báró „ „ „ „	100 „
Székely Elek „ „ „ „	100 „
Ürmösi Miklós, Budapest „ „ „ „	100 „
D. J. Budapest, egy 100 frtról szóló Bécs városi dijsorsjegy, jelenlegi értéke	120 „
Hajós János, Budapest, kötelezvényileg	100 „
Bedó Albert és fia Béla „ „ „ „	200 „
Végh József, Budapest, kötelezvényileg	100 „
Hajós Gyula mérnök, Budapest, kötelezvényileg	50 „
Dr. Máté Sándor (Budapest) gyűjtő ivén: Márki József	
1 frt. Szinnyi József 1 frt. N. N. 1 frt 99 kr. Márki Emma 1 frt.	
Ballagi Aladár 1 frt Dr. Medourky Fr. 1 frt. Pády Lajos 30 kr. Dr.	
Réthy L. 1 frt. Egerváry P. Odón 1 frt. Barabás Samu 1 frt. N. N.	
44 kr. Dobocsányi Ignác 40 kr. Szepesy Gyula 1 frt. Dr. Máté Sándor	
2 frt 97 kr. együtt	15 „
Dr. Máté Sándor (Budapest) kötelezvényileg	30 „
Sebes Pál gyűjtő ivén Budapest: Báró Bánffy Jenő 10 frt. br.	
Bánffy Ernő 10 frt. Sebes Pál 20 frt. Összesen 40 frt.	
Csép János gyűjtő ivén Budapest: Csép János részletekbe fizetendőleg 25 frt. Kálmán 1 frt 20 kr. Dömötör István r. k. 50 kr. Ducza Lajos 50 kr. Bágyi Gyula 50 kr. Nalócsa Victor 1 frt. Jenei Guszt. 50 kr. Bal-	

16k Mór 1 frt. N. 20 kr. N. N. N. 20 kr. Cz. P. róm. kath. 30 kr. Nx. 30 kr. Barthalos 50 kr. T. rom. kath. 20 kr. G. 15 kr. U. S. 30 kr. Zemplén 50 kr. Schr. 10 kr. Dzsida Mihály 50 kr. Vági Emil 20 kr. Blárterovsky 30 kr. Braun 20 kr. együtt 34 frt. 15 kr.

Sátor Jenő, Szabadka, kötelezvényileg 50 frt.

Csécs András gyűjtő ivén Gy.-Fejérvárról: Csécs András részl. fizetendőleg 30 frt. Issekutz János részl. fizetendőleg 10 frt. Kádár Miklós 1 frt. Rajnai Ignác 1 frt. Dr. Mohay Sándor 1 frt. Filip György 1 frt. Bocskay Zsigmond 1 frt. Zsakó István tiszéki bíró részletekbe fizetendőleg 30 frt. Coseriu 1 frt. Végh Albert 1 frt. Végh Albert részl. fizetendőleg 6 frt. Koutz Gyula 1 frt., öszv. 84 frt. Tamás József postatiszt N.-Váradról ígért évenként 5 frt. Torocz kőről utólagosan adakoztak Mörizs Miklós 50 kr. Székely János s neje Karaki Judit 40 kr. Simándi Istók pótlásul 20 kr., öszv. 1 frt 10 kr. Sándor János tanár Sz.-Keresztúrról részl. fizetendőleg 10 frt. Oswald Pál gyűjtő ivén Bajmokról: Oswald Pál 10 frt. Szakács Mátás keresk. 2 fr.- Székely Mihály Lippáról 10 frt. Árkosy Károly Abrudbányáról 5 frt. Serényi Henrik gyűjtő ivén Budápesten: Serényi Henrikné szül. Kotsner Teréz részletekbe fizetendőleg 25 frt. Serényi Henrik p. ü. ministeri számtiszt részletekbe fizetendőleg 25 frt. Együtt 50 frt. Derzsi János Marosvásárhelyről részletekben fizetendőleg 50 frt. Pók Károly Poroszlóról (Hevesm.) egyszermindenkorra 5 frt.

Benczedi Gergely gyűjtő ivén: fldő özv. Székely Sándorné 10 frt. Benczedi Gergely 2 frt. Bodnár Dezső ügyvéd gyűjtő ivén Szirákáról: Bozó Pál 15 frt. Szudy Károly 1 frt. Hoitsy Miksa 1 frt. Méhes Sándor 1 frt. Bodnár Dezső részletekbe fizetendőleg 8 frt. együtt 26 frt.

Simonich Zsigmond Temesvárról részletekben fizetendőleg 100 frt. Ferenczy Mózes Kolozsvárról 10 frt. Az aranyos-rákosi unitaria sz. ekklezsiából: az ar. rákosi unitarius ekklezsia 25 forint. Létai Máté lelkész 2 frt. Székely Boldizsár és neje Zsigmond Anna 1 forint. Borbély Márton gondnok 50 krajczvr. Csipkés József 40 krajczár. Csipkés Boldizsár 50 krajczár. Borbély Máté 50 kr. Fodor Pál 20 kr. Borbély István 20 kr. Biró Károly 20 kr. Csegezy Elek tanító 1 frt. Farkas Ferencz 20 kr. Nagy Áron 20 kr. Salamon Mózes 5 kr. Csipkés Ferencz 10 kr. Biró Samu 20 kr. Biró Máté 50 kr. Pálffy Károly 20 kr. Létai Lőrincz 20 kr. Köntös Ferencz 10 kr. Gadó Lajos 10 kr. Balog József 10 kr. Fogarasy János gör. kath. 5 kr. ifj. Borbély Márton 11 kr. Borbély Jakabné 10 kr. Fodor Józsefné 20 kr. id. Balog Mózes 10 kr. Balog Ferencz 10 kr. Farkas Lőrincz 10 kr. Balogh Mózes 10 kr. Mezei Sándor 20 kr. Pető Máté 50 kr. Fodor Máté 10 kr. Fodor János 10 kr. Pető Boldizsár 10 kr. Fodor Gábor 10 kr. Fodor Dánielné 10 kr. Szakmári Dani 10 kr. Gombási Máté 10 kr. Fodor Sándor 10 kr. ifj. Biró Samu 8 kr. Tövissy István 10 kr. Magyar Márton 20 kr. Pálffy Dénes 40 kr. Baló Mózes 50 kr. Taar Balázs 1 frt. Komjátszegi Mózes 50 kr. Székely Márton 10 kr. Székely Samu 10 kr. Ezenkívül gabonában adakoztak: Székely Samu, Fülep Márton, Fülep János, Gombási Ferencz, Taar Mózes, Báli Sámuel, Vagyas Mózes, Farkas János, Farkas Sándor, ifj. Farkas István, Daczó Sándor, Pálfi Ferencz, Cseke József, id. Fülep Dániel, Biró Albertné, Farkas Bálint 2—2 kupát. Létai Dénes, Szász András, Szász Mózes, Daczó Mózes, Gombási Samu 1—1 kupát; Biró Lajos, Fülep Menyhárt, ifj. Fülep János, Farkas Márton 3—3 kupát; Fodor Samuné, Gombási Sándor, Tövössi Sándor, Almási József, id. Farkas István, Fodor Zsigmond 4—4 kupát, melynek értéke 2 frt 75 kr. Öszv. 41 frt 54 kr.

Kovács Dénes tanár gyűjtő ivén Zilahról: Kovács Dénes 20 frt. Molnár Gyula ref. papjelölt 50 kr. Fodor Dániel tanár 1 frt. Szász Miklós tanár 50 kr. Józsa Ferencz ref. papjelölt 40 kr. G. Mihálsz Ödön segédtanár 40 kr. Uj Bálint 40 kr. Nemes Árpád ref. papjelölt 50 kr. Kónya László ref. pap 1 frt. M. N. tiszéki jegyző 20 kr. N. N. ügyvéd 50 kr. Szongoth Mihály kereskedő 50 kr. N. N. 20 kr. N. N. birtokos 40 kr. N. N. 60 kr. N. N. 1 frt. Pungur Gyula tanár 1 frt. Versényi Gábor tanár 50 kr. összesen 11f. 60 kr.

A várfalvi unitaria sz. ekklezsiából: Orbók Ferencz pap 1 frt. Orbók Ferenczné Ádámosi Julianna 1 frt. Árkosi János tanító 50 kr. az ekklezsia pénztára 15 frt. Fodor Zsigmond gondnok 40 kr. Pálffy K. Dániel 40 kr. Pálffy István 50 kr. Pálffy H. Sándor 20 kr. Pálffy A. János 20 kr. Pálffy Kuti

Mózes 20 kr. Pálffy K. Sándor 10 kr. Rosos Áronné 10 kr. Gadó Samu 20 kr. Pálffy S. Ferencz 10 kr. Pálffy E. Máté 20 kr. Babos Lőrinczné 5 kr. Pálffy Sz. Ferencz 10 kr. Fodor Zsigmond ifj. 10 kr. Nagy Ferencz 10 kr. Veres Samu 4 kr. Bencze Márton 10 kr. Vincze István 6 kr. Pálffy B. Lőrincz 10 kr. Pálffy B. Bónjámín 4 kr. Balla András 10 kr. Pálffy D. Dani 10 kr. Fodor G. Máté 3 kr. Csegezi Balázs 10 kr. Foris Ferencz 5 kr. Fekete Mózes 4 kr. Ferenczy Albert 10 kr. Bujdosó Miklós 10 kr. Demetrovits György 8 kr. Vagyas Tamás 10 kr. Vagyas Sámuel 2 kr. Tóvissi Máté 10 kr. Fodor Alb. Máté 5 kr. Csegezi Tamás 10 kr. Vagyas Péter 10 kr. Fogarasi János 5 kr. Orosz Mózes 10 kr. Nagy István 5 kr. Fodor A. Samu 19 kr. Nagy Mihály 10 kr. Pálffy I. Péter 10 kr. Csegezi Zsigmond 20 kr. összesen 22 frt 75 kr. Gabonában adakoztak: Pálffy B. János és Pálffy H. Mózes egy-egy fél vékát; Szőlősy Ferencz, Zilai Sándor, Bencze Zsiga, Vagyas Máté, Zilai József, Szabó Mózes, Veres József, Bencze Gergely, Balla Ferencz, Vagyas Anna, Kis Sándor, Bujdosó Miklós, Kovács János, Nagy Gábor, Pálffy D. Simon és Balla Péter 1—1 kupát; Rosos Márton 1½ kupát; Pálffy J. János, Kemendi Márton, Pálffy Benedek, Nagy K. Samu, Pálffy Kr. Mózes, Pálffy A. Samu, Nagy Gergelyné, Fazakas Tamás, Vagyas István, Veres János, Bencze Mihály, ifj. Balla Miklós, Egei Mózes és Pálffy K. Lőrincz 2—2 kupát; Fodor András, Rab István, Pálffy Péter, Fodor Mózes, Pálffy Kr. Tamás, Nagy Zsigmond, Pálffy D. Samu, id. Balla Miklós 3—3 kupát; Kádár András, Pálffy H. Imre 4—4 kupát; melynek értéke piaci árban 5 frt 25 kr. hozzáadva a fennebbi 22 frt 75 krt, összesen 28 frt.

Kénosi Sándor József kir. közjegyző gyűjtő ivén Déváról: Szereday Aladár róm. kath. 1 frt. Lázár Lajos orsz. képviselő 2 frt. Lázár Árpád róm. kath. 2 frt. Barcsay Kálmán (ev. ref.) alispán 3 frt. K. Sándor József 6 frt. K. Sándor Mózi 1 frt. Barcsay Lajos róm. kath. 2 frt. Balog Sándor ev. ref. 1 frt. Kapcza József róm. kath. 1 frt. Boros Elek (róm. kath.) járásbíró 1 frt. Egy kath. lelkész 20 kr. Kovács Gábor róm. kath. 1 frt. Barcsay Géza 1 frt. K. Sándor Lajos 2 frt. L. Gyárfás Ferencz 1 frt. Dr. Balog Pálné 3 frt. Szentiványi János 1 frt. Dr. Balog Pál 1 frt. összesen 30 f. 20 kr.

Székely Miklós kir. tszéki bíró gyűjtő ivén Erzsébetvárosról: Székely Miklós 5 frt. Nagy Lajos tszéki elnök (ev. ref.) 2 frt. Kelemen György ev. ref. 50 kr. Gerászim János gör. egy. 30 kr. Kovácsy Albert ev. ref. 50 kr. Pinein János gör. egy. 1 frt. Lázár Aurél gör. egy. 50 kr. Butak István ev. ref. 50 kr. Issekutz Gyula örm. kath. 50 kr. Gülyén Lajos ev. ref. 1 frt. Weprich János ev. luth. 50 kr. Székely Elek ev. ref. 50 kr. Steinburgi Pildner Károly ev. luth. 50 kr. Sustai Miklós gör. kel. 1 frt. Gorové Lajos örm. kat. 1 frt. Incze Pál ev. ref. 1 frt. Káplány Géza róm. kath. 1 frt. Horváth Sándor ev. ref. 2 frt. Bartók László ev. ref. 2 frt. Kecskeméthy Sámuel róm. kath. 1 frt. Incze Domokos albiró ev. ref. 5 frt. összesen 27 f. 30 kr.

Márkos Ferencz gyűjtő ivén Radnóthról: Márkos Ferencz 25 frt 50 kr. Buzogány János N.-Teremből 5 frt. Benkő János 1 frt. Székely András 1 frt. Benkő József 1 frt. Frenzl Balázs 2 frt. Kis Alfonz 1 frt. Kationa Mózi 2 frt. Balázs Floris 50 kr. László Péter 4 frt. Összesen 43 frt.

Molnár Sándor ügyvéd Kolozsvárról 60 frt.

Ambrus Gergely táviratízt gyűjtő ivén Kolozsvárról: Venczel János 1 forint. Székely József 1 forint. Pungur Béla 1 forint. Bacsoni József 50 kr. Mattheus János 50 kr. Horváth János 1 frt. Riemann Lajos 1 frt. Bakcsi Béni 1 frt. Szentpéteri Pál 1 frt. Fekete Kálmán 1 frt. Michel Tamás 50 kr. Ptacsnik Lajos 1 frt. Ptacsnik Mihály 1 frt. Gebhardt Döme 1 frt. Ambrus Gergely 4 frt. Csekme Antal 1 frt. összesen 17 frt 50 kr.

Rédiger Béla gyűjtő ivén Tordáról: Toth Mózes ev. ref. lelkész Felvinczen 1 frt. Gr. Wass Albertné Mező-Záhról 5 frt. Biró Sámuel birtokos Mező-Záhról 2 frt. Moga László szolgabíró Egerbegyen 1 frt. Bors Albert Szindről 2 frt. Jobbágy Sámuel Szindről 2 frt. Gadó István Szindről 2 frt. Barla József Szindről 1 frt. Ramonczai János gör. kel. lelkész 1 frt. Wana György Szindről 50 kr. Schmid Izsák 1 frt. Pap Simon 50 kr. A sinfalvi bíró gyűjtése 5 frt. Zudor Ákos szolgabíró Topánfalván 1 frt. Rédiger Béla Torda-Aranyosmegye főjegyzője 1 frt. összesen 26 frt.

Koronka Antal újabb küldeménye. 1. a csegezi unitária

sz. eklekziából: A csegezi unirárius egyház pénztára 20 frt. Székely László pap 1 frt. Borbély Dániel 1 frt. Magyarósi Istsán 50 kr. Biró Máté 50 kr. A Csongvai Ferencz esküvője alkalmával Székely László indítványára többek adakozásából 2 frt. ifj. Bujdosó Márton 8 kr. Fodor János 16 kr. Simándi Miklós 6 kr. Ferenczi Károly 16 kr. Magyarósi Bénéjámín 40 kr. Magyarósi Dániel 6 kr. Csongvay József 9 kr. ifj. Simándi Tamás 9 kr. Simándi Ferencz 8 kr. Lándori János 3 kr. Lándori Farkas 6 kr. id. Csegezi Mózes 32 kr. Biró Gergely 8 kr. Magyarósi Tamás 32 kr. Lándori Mózes 6 kr. Gelei Péter 12 kr. Várady Sándor 16 kr. Biró Lőrincz 24 kr. Szabó Ferencz 6 kr. ifj. Taar Tamás 16 kr. Fodor Ferencz 8 kr. Simándi József 9 kr. Csegezi Sámuel 12 kr. Tatár Sámuel 6 kr. Vernes Andor 20 kr. id. Taar Tamás 6 kr. ifj. Csongvai Sámuel 9 kr. Biró Ferencz 16 kr. Lándori Károly 3 kr. id. Csegezi Mihály 32 kr. Kardas Miklós 6 kr. Csongvai Sándor 12 kr. Péterfi Zsigmond 3 kr. Csongvai Tamás 6 kr. Bomhér Sándorné 24 kr. középső Taar Tamás 24 kr. Szilágyi János 9 kr. Magyarósi Mózes 6 kr. Simándi István 6 kr. Biró Domokos 24 kr. id. Simándi Tamás 6 kr. Kovács János 3 kr. Kovács Tamás 6 kr. Simándi Mózes 12 kr. Szász János 40 kr. Biró Mihály ifj. 6 kr. Simándi Imre 9 kr. középső Csegezi Mózes 12 kr. id. Biró Mihály 6 kr. Csegezi Elek 6 kr. Komáromy István 3 kr. Farkas Sándor 6 kr. id. Csongvay Sámuel 15 kr. Sárosi Ferencz 1 frt 30 kr. Csegezi Miklós 9 kr. Szász Dénes 65 kr. Csegezi Lajos 65 kr. összesen 34 frt 52 kr. 2. Mészárosi: az eklekzia pénztára 10 frt. Egyesek adakozásából 6 frt 32 kr. Gálfi Mihály gondnok 1 frt. összesen 17 frt 32 kr.

Barabás Sándor (311. sz.) gyűjtő ivén Bölönből: id. Barabás Sándor 10 frt. ifj. Barabás Sándor 5 frt. Nagy Kata ifj. Barabás Sándorné 5 frt. Blúno 2 frt. összesen 22 frt.

Sepsi-kilyéni unitária eklekziából 106. sz. gyűjtő ivén S.-Szt.-Györgyről: Kis György 40 kr. Kovács Albert 50 kr. Eresztevényi László ev. ref. 40 kr. Fries Károly 50 kr. Kis Áron 20 kr. Jelmán Katalin 50 kr. Kilyéből. Donáth Pálné ev. ref. 30 kr. Szilágyi Ferenczné 50 kr. Jancsó Elekné 10 kr. Incze József 20 kr. Molnár Eszterke g. kath. 30 kr. Molnár Balázs g. kath. 1 frt. A kilyéni egyház pénztára adott 1 frt. Zsigmond András 10 kr. Imre Ferencz 10 kr. András Sándor 20 kr. összesen 6 frt 30 kr.

105. számú gyűjtő ivén Kökösből: Kökői unitárius egyházközség 20 frt. Serester Sándor lelkész 1 frt. Toth József kántor-tanító 50 kr. Kiss István 1 frt. Sigmond Ádám 20 kr. Nagy Márton 10 kr. Nagy Miklós 4 kr. Sebestény József 5 kr. Serester Sámuel 5 kr. Sigmond György 5 kr. Sigmond Juliánna 5 kr. Serester Lászlóné egy kupa törökbuza. Sigmond Lajos 5 kr. Sigmond Györgyné 5 kr. Sigmond Balázs 5 kr. Sigmond Gákor 2 kr. Sigmond Sámuel 10 kr. id. Serester Sámuel 30 kr. Kökői Salamon 10 kr. Serester Ilona 4 kr. Jotto Sándor 40 kr. ifj. Kilyéni József 10 kr. Bentze József 10 kr. Kilyéni Ferencz 20 kr. Kilyéni Péter 10 kr. Kilyéni Mihály 10 kr. Toth István 5 kr. Tok Mózes 5 kr. közép Kökői Sándor 10 kr. Reznek Istvánné 5 kr. Varga Ferencz 5 kr. Tok Juliánna 4 kr. Tok Bálint 4 kr. Serester Dénes 4 kr. Orbók József 5 kr. Sigmond András 10 kr. Nagy Trézsa 10 kr. Varga Mihály 5 kr. Fűzi János 4 kr. Nagy András 4 kr. Földes János 4 kr. Sigmond Péter 4 kr. Gabona gyűjt s elárusítottán 50 kr. összesen 26 frt 13 kr.

Az árkosi unitar. ekkla (107 sz.) 50 frt.

E közlemény összege 4065 frt 66 kr. Ehez adva a III-ik közlemény összegét, 645 frt 50 krt, az alap teszen: 4711 frt 16 krt.

Hajós János,
egyh. gondnok.

⁴⁵
Végh József,
egyh. pénztárnok.